

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE BELİRLEYİCİ BİR ANLAYIŞ
OLARAK POZİTİVİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hasan Selçuk TANDOĞAN

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Fikret ÇELİK

KIRIKKALE

2018

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE BELİRLEYİCİ BİR ANLAYIŞ
OLARAK POZİTİVİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hasan Selçuk TANDOĞAN

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Fikret ÇELİK

KIRIKKALE

2018

KABUL-ONAY

Dr.Öğr.Üys. Fikret Çelik danışmanlığında Hasan Selçuk Tandoğan tarafından hazırlanan "Osmanlı Modernleşmesinde Belirleyici Bir Anlayış Olarak Pozitivizm" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

10.07./2018

Prof.Dr.Cemal Fedayi

Dr.Öğr.Üy. Fikret Çelik

Dr.Öğr. Üy. Mümin Köktaş

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2018

Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisan Tezi olarak sunduğum Osmanlı Modernleşmesinde Belirleyici Bir Anlayış Olarak Pozitivizm adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığım ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

1007/2018

Hasan Selçuk Tandoğan

ÖN SÖZ

Demokratik bir yönetimin temel prensiplerinden olan halk egemenliği kavramının tanıdığı imkânlar göz önünde bulundurulduğunda bu kavramın, seçme ya da seçilmenin üstü örtülü, spekülasyonlara açık, şekilciliğe varabilen tabiatından çıkarak neyi, neden ve kime göre seçmek sorularına kapı araladığı görülmektedir. Ülkemizin siyasi yapısına bu soruları sormak ve ülkemizin geleceğine karar verebilmek için bu yapının gelişimine temel özelliklerini kazandıran, modernleşmesine dikkatle bakmak gereklidir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde yapmış olduğu maddi ve manevi tüm destekleri için kıymetli hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Fikret ÇELİK'e, sonsuz saygılarımı sunarım. Bununla birlikte bu süreçte desteğini hiç eksik hissetmediğim aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hasan Selçuk Tandoğan

Yozgat 2018

ÖZET

Tandoğan, Hasan Selçuk, “Osmanlı Modernleşmesinde Belirleyici Bir Anlayış Olarak Pozitivizm”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018

Çağımız teknoloji ve bilim çağı olarak bilinir. Ancak insanlık, uygarlık tarihi boyunca teknoloji ve bilimi geliştirmiştir. Bilimsel farklılıklar ve yayılma, özellikle farklı medeniyet sınırları ile bağlantılı olarak kendini göstermektedir. Bir kavşak olarak, Türkiye Doğu ve Batı medeniyetleri sınırında olmuştur. Pozitivist fikir Osmanlı İmparatorluğundaki yenilenmeden dolayı on dokuzuncu yüzyılda Türkiye’yi etkilemiştir. Bürokratlar, destekçileri ve takipçileri, bu reformu dünya savaşına kadar sürdürmüştür. Bu reformla Osmanlı imparatorluğunun korunması amaçlanmış, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun sistemi, Avrupa sisteminden gelen bu değişimlere uygun olmamıştır.

Osmanlı imparatorluğu çökmüş, ancak bu modernleşme süreci Türkiye Cumhuriyeti'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Modernleşme hareketi rasyonalizm, pozitivizm ve evrim felsefesini içeriyordu. Bunların içerisinde özellikle pozitivist felsefe etkiliydi. Bu fikir ilk kez 1853'te görölmüş, fikrin sahibi olan Auguste Comte, Mustafa Reşit Paşa'ya bir mektup gönderip bu sistemi açık bir şekilde anlatmıştır. Yıllar sonra bu fikir, Türkiye Cumhuriyeti'nde Avrupa anlayışının ana argümanı olmuştur. Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun modernizasyon dönemindeki pozitivist etkilenmeyi incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Bilim, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu, Pozitivizm, Avrupa

ABSTRACT

Tandoğan, Hasan Selçuk, “Positivism As a Determinative Mind in Ottoman Modernisation” Master Thesis, Kırıkkale, 2018

Our age is known as technology and science age . However humankind developed technology and science during the civilizaton's history. Scientific differences and spread especially shows itself in connection of different civilizations borders. As a crossroads, Turkey is been on eastern and western civilizations border. Positivist idea effected to Turkey in nineteen century because of restoration in Ottoman Empire. Bureaucrats ,their supporters and followers continued this reformation until the world war one. Their purpose was conservation to Ottoman empire but Ottoman empire's system was not suitable these changings which come from european system.

Ottoman Empire fell but this modernisation timeline had built the core of Turkey Republic. Modernisation movement was include rationalism, positivism and evolution philosophy. Positivist philosophy was effective particularly. This idea was seen in 1853 at first time. Auguste Comte who owner of this idea, send an letter to Mustafa Reşit Pasha and told him this system clearly.After years, this idea was done main argument of understanding of europe in Turkey republic era. This work's purpose is study positivist effecting in period of modernization of Ottoman Empire

Key Words: Technology, Science, Turkey, Ottoman Empire, Pozitivism, Europe

KISALTMALAR DİZİNİ

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

Çev: Çeviren

Ed: Editör

Haz: Hazırlayan

yy.: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v

BİRİNCİ BÖLÜM

I. POZİTİVİZM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE YAPISAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
A. POZİTİVİZM NEDİR?.....	4
B. POZİTİVİST FELSEFENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ.....	31
1. 17.yy. Felsefesinde ‘Aklın’ Üst Bir Değer Olarak Ortaya Çıkışı.....	31
2. Fransız Devrimi ve Aydınlanma Değerlerinin İnşası.....	39
3. Pozitivist Felsefenin Devrim Sonrası Ortamda Yeri.....	47
4. Pozitivist Felsefede Yapısal Ayrımlar.....	50
C. POZİTİVİST FELSEFENİN YAYILIMI VE ETKİ ALANI.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

II. OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE POZİTİVİZM VE ELE ALINIŞ AŞAMALARI	
A. MODERNLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MODERNLEŞMECİ BİR TEPKİ HAREKETİ OLARAK YENİ OSMANLI HAREKETİ.....	57
1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Pozitivizm Öncesi Düşünsel Alan.....	66

2. Pozitivist Felsefe ve Osmanlı Sisteminin Etkileşimi.....	71
3. Yeni Osmanlılar Dönemi.....	74
4. Yeni Osmanlılar ve Pozitivizmden İlk Etkilenmeler.....	82
B. JÖN TÜRK DÖNÜŞÜMÜ VE JÖN TÜRK HAREKETİ.....	85
1. Jön Türkler Dönemi.....	85
2. Jön Türk Döneminde Siyasi Değişim.....	88
3. Osmanlı Modernleşmesini Etkileyen Uluslararası Gözlemler ve Yorumlar	91
4. Jön Türk Dönemi ve Osmanlı Siyasal Yapısına Pozitivizmin Girişi.....	94
C. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II. MEŞRUTİYET.....	98
1. II.Meşrutiyet Döneminin Osmanlı Modernleşmesi Adına Önemi.....	98
2. II.Meşrutiyet Döneminde Mukaddes Olandan Temeddüne Geçiş.....	106
3. II.Meşrutiyet Dönemi ile Pozitivizmde Yükseliş ve Yapılan Çalışmalar.	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE POZİTİVİST AÇILIMLAR

A. II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ POZİTİVİZMİNDE ETKİLİ OLAN POZİTİVİST YÖNELİMLER.....	114
1. Sosyoloji.....	114
2. Biyolojik Materyalizm ve Evrim.....	117
3. Sosyal Darwinizm ve Sosyal Mühendislik.....	119
4. Proto- Antropoloji Çalışmaları.....	121
B. II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI AYDINLARI VE YÖNELİMLERİ..	123

C. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU VE CUMHURİYET DÖNEMİNE
MİRAS KALAN POZİTİVİST ANLAYIŞ..... 127

SONUÇ..... 131

KAYNAKÇA..... 135

GİRİŞ

12.Yüzyıl'da hareketlenen Avrupa nüfusu, artan ticaret hacmini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde korsanlık ve ticaretin eş zamanlı gittiği denizlerde ise Müslüman hâkimiyeti kırılmak üzeredir. Avrupa, Roma'nın mirası üzerine yeniden Akdeniz kıyılarına hâkim olmaya ve haçlı seferleri ile kültürel ve ekonomik temas kurmaya başlamıştır. (Pirenne,2014:65-66). Kendi içinde yüzyıllık, otuz yıllık savaşlarının ardından kurumsal, dini, siyasi, sosyal, teknik ve hukuki önemli ilerlemeler yaşandığı sırada Doğu uygarlıkları iç karışıklar yaşamış ve parçalanmalara uğramıştır. Uygarlıklar çerçevesinde meydana gelen bu değişim yüzyıllarca devam edecek bir değişimin başlangıcı olmuştur.

Rönesans ve Reform hareketleri sadece sermaye sınıfının gelişimi ölçeğinde okunamayacak önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle merkeziyetçiliğin ve krallıkların hâkimiyet alanının genişlemesinin bir ulus mantığı ortaya çıkartmaya etkisi olduğu gibi, krallığın sorumluluk tanımında da değişikliğe yol açmıştır. Roma hukukunun uygulama alanı bulması Batı'ya İbn-i Rüşd çevirileri sayesinde olmuş, krallıkların elini kuvvetlendirecek bu hukuk daha sonra kilise hâkimiyeti yerine liberal değerlerin yerleşeceği zemini hazırlamıştır. (Ağaoğulları,2013:15-17). Bu dönemde yaşanan gelişmeler burjuvazinin katkısı ve kazancından etkiler taşır.

Loncaların tarihe karıştığı, üretim ve iş gücü hareketlerinin üstündeki engellerin kalktığı dönem Merkantilist politikaların terkedildiği 17. yüzyıl sonlarına doğru olmuştur. Bu dönemde artık sermaye sahibi sadece kendi kenti ve yakın yerleşimlerdeki ticareti kovalayan bir konumda değil, tüm Avrupa'da ticaret karavanlarıyla hareket eden, deniz ticaretini bir daha kaptırmamak üzere Müslüman hâkimiyetinden almış, kral devletlerin politikalarını çevirebilecek bir aşamaya doğru ilerlemiştir (Pirenne,2014:72,88).

Tüm bu ekonomik gelişmeler düşünsel bir arka planı da beraberinde getirmiştir. Tüccar ideolojisi liberalizm ve erken kapitalizm olmuştur. Aydınlanma öncesi devlet içindeki hâkimiyetin kimin elinde olacağı tartışmaları krallıklar lehine dönüşmüş ve artık burjuvazinin, elinde paralı askerlerle desteklediği krallıkların yönetimine de katılmak kalmıştır. Bu gelişme Fransız Devrimi sayesinde gerçekleşmiştir. 9.yüzyıldan bu yana yaşanan değişim örnek alınan Yunan demokrasisi gibi bir model

çıkarmasa da başlarda Solon Yasaları'na benzer bir düzen meydana getirmiştir. Vatandaşlarını mali gelişmişliklerine göre değerlendiren devrim bir müddet sonra bu engelleri aşarak önünde yıkılacak imparatorluklarla ve dönüştürülecek toplumlarla Aydınlanma değerlerini yaymıştır (Heather,2007:37,130).

Nispeten bu gelişmelerle erken temas eden Osmanlı İmparatorluğu, Fransa ile kapitülasyonların getirdiği avantajlı ticaretinin de etkisiyle ilişkilerinde faydalanma amacı güden bir bakış açısına sahiptir. Bu anlamda ilk toprak kayıplarının yaşandığı dönemin hemen sonrasında Fransa ile temaslar kurularak buradaki askeri düzenlemelerden faydalanılmak istenmiştir. Aydınlanma sonrası Fransa'da yaşanan terör dönemi ve iç karışıklıklar İngiliz iç savaşının Thomas Hobbes'ta oluşturduğu algının bir benzerini o dönemin Fransa'sında da meydana getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu temas esnasında Fransa'daki değerler bütünü için hazırlıksızdır. Yaşayacağı dönüşümde de bu hazırlıksızlığın, yenilikleri gerekli görülen ölçekte elde etme düşüncesinin geçersiz kalacağı görülecek, tümüyle değişen Avrupa politığının kendisini de tesiri altına alacağını görecektir (Özlem,2012:457).

Auguste Comte Osmanlı İmparatorluğu için bürokrasinin etkinliğine yönelik isabetli bir teşhis yaparak paşalar tarafından idare edilen (Ortaylı,2006:117) bu devlet üzerinden felsefesini, dünya görüşünü yaymayı amaç edinmiştir(Korlaelçi,2014a:15-16). Ancak bu ilk dönem şahsi temaslardan olumlu geri dönüşler bulamamıştır. Daha sonra Osmanlı ile toplumsal anlamda temaslarını arttırmış, bu şekilde Yeni Osmanlılarla temas kurmuştur. Yeni Osmanlılar genel olarak aklın özgürleştirilmesi kapsamında Aydınlanma fikirleri ile kendilerinden sonra gelecek nesiller için de önemli bir rol oynamışlardır (Korlaelçi,2014a:144). Yeni nesil bu bağlamda bir adım daha öne giderek nihayet 1890'larda pozitivizmle esas bağı kuracak ve kısa bir süre sonra ise Cumhuriyet Türkiye'sini kuracak nesiller yetişecektir.

Bu bağlamlarda çalışmanın ilk bölümünde genel olarak pozitivist felsefenin ne olduğu, tarihsel dönemler içindeki destekleri ve ortaya çıkış şartları ele alınmış ve bu felsefenin dünya üzerindeki etkileri incelenerek Osmanlı İmparatorluğu'na geldiği dönemdeki Osmanlı eğitiminin ve eğitim şartlarının değerlendirmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde Osmanlı modernizasyonunun da önemli parçaları teşkil eden Yeni Osmanlı, Jön Türk ve İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemlerinde pozitivist toplumun yapıda nasıl ilerlediği geçirdiği aşamalar gözlemlenmiştir.

Son bölümdeyse pozitivist etkilenmenin imkân verdiği bazı bilimsel araştırma alanları ele alınmış bu alanlarda yapılan tetkikler açıklanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında etkili olan pozitivist felsefenin rolü açıklanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. POZİTİVİZM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE YAPISAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. POZİTİVİZM NEDİR

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın başlarında oldukça etkili olan Pozitivizm, kendisi de din temelli olan ve felsefeyi dine dayalı bir hale getiren Orta Çağ Felsefesinin çöküşünü takip eden süreçte kendini belli eden, 16 ve 18. yüzyıllar arasında başta fizik, kimya, astronomi, biyoloji ve anatomi dalları olmak üzere genel olarak tüm bilim dallarında meydana gelen Bilimsel Devrim'in bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Pozitivizm, Aydınlanma felsefesinin akılcılığını yeniden ele alan ve özellikle Kant'ın yaklaşımından etkilenmelerle oluşan Alman İdealizmine karşı bir akım olarak, dünya hakkında doğa bilimlerinin sunduğu bilgi dışında hiçbir gerçek bilgi olamayacağını öne sürmüştür (Cevizci,2017:77,327).

Genel hatları ile tanımlandığında Pozitivizm: Modern bilimi temele alan, metafizik ve dini insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören bir dünya görüşüdür (Cevizci,2017:357). Kelime olarak ilk defa Saint-Simon tarafından 1830'da kullanıldığına yer verilmesiyle birlikte André Lalande bu kelimenin Auguste Comte tarafından değerlendirildiğini ifade etmiştir (Korlaelçi,2014a:6).

Günlük yaşam içerisinde yoğun bir şekilde karşılaşılan pozitif hukuk, pozitif ayrımcılık, pozitif yük, pozitif sayılar kümesi gibi ifadelerin içerisinde bulunmasına rağmen Auguste Comte tarafından bu kelime felsefesinde kullanıldığında: *“pozitif kelimesini ekleyerek, gözlemlenmiş olguların düzenlemek amacıyla hangi düşünce düzeninde olursa olsun teoriler tasarlamaya dayanan özel felsefe yapma tarzını işaret ediyorum”* (Comte,2015:8) şeklinde tanımlamıştır.

Burada ele alınan pozitivizm, Pozitif felsefe dersleri ile Pozitif politika sistemi içeriğinde açıklanırken, olguculuk kavramı (Cevizci,2017:326) ile de bu felsefe tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan pozitivizm tek geçerli bilgi olarak bilimsel bilgiyi değerlendirmekte ve olguları bilinen ve üzerinde inceleme yapılabilecek tek

konu olarak ele almaktadır. Böylece felsefe de bilimsel yöntemi kullanması gerekli bir bilgi türü olarak görülür (Ural,2012:55).

Geçmişine bakıldığında Aydınlanma dönemi düşüncesine kadar geri giden ögelere sahip olan pozitivism, Saint-Simon, Auguste Comte ve nihayet Viyana Çevresi ekolünden geçerek günümüze değin süren bilim anlayışının ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Bahsedilen ögelerin bilimsel bilginin ne olduğu ve nasıl elde edilebileceği, sınırı ve amacı bağlamlarında pozitivismde nasıl ele alındığı, sistemini anlayabilmek için önemlidir. Pozitivizme göre bilimsel bilgi nesnel gerçekliğin insan zihni tarafından kavranması ile meydana gelirken, bu tanım gereği bilgi bilen ve bilinen arası bir ayırmadan hareketle nesnenin özünün insan zihince edinimini ifade eder. Sosyal bilimlere yönelik yapılagelen pozitif olma/ma nosyonuna bu noktada cevap veren pozitivist felsefe, ifadelerin olgusal olarak sınanabilir olması ön koşulu ile bilimsel ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Söz gelimi, kâğıdın yazılması, gözlüğün kırılması gibi örnek cümlelerde işaret edilen olay gözlemlenip tespit edilebilir, fiilen sınanabilirken güzellik, iyilik, rahatlık gibi konularda ortaya atılabilecek düşünce cümleleri bahsi geçen sınanabilirlik, gözlemlenebilirlik şartlarını karşılamadığı için bu ifadeler bilimselliğin ölçütüne uymaz. Zira bu anlatımlar dış dünyaya ilişkin bir içeriği değil, kişisel bir değerlendirmeyi ihtiva ederler (Köker,2013:22-24).

Bilimsel bilginin pozitivist görüş içerisindeki yerini işaret ettikten sonra, bu bilimsel bilgiye nasıl ulaşılabileceğini bilmek gerekir, Buna göre: *“(1) Önce inceleme konusu ile ilgili olarak gözlem ve deneye yapılır.(2) Gözlem ve deneyin belirli bir birikimi sonucunda, inceleme konusu ile ilgili genellemelere ulaşılır.(3)Gözlem ve deneylerin birikimi sonucunda (tümevarımsal) bir yolla ulaşılan bu genellemelerden tümdengelsel mantık kuralları uyarınca varsayımlar üretilir.(4) Varsayımlar, yeniden gözlem ve deney yoluyla sınanır.(5)Bu sınama işlemi sonucunda “doğrulanmış” varsayımlar genel geçer bir “yasa” niteliği kazanır.(6)Doğrulanmış genellemelerin sistemleştirilmiş bir bütün haline getirilmesiyle de inceleme konusu “açıklayıcı” bir “teori”ye ulaşılır.”* Zaman içerisinde kimi değişikliklere uğrayan bu bilgi edinimi yöntemi, genel olarak varlığını korumuştur. Geçirmiş olduğu değişimlerden örnek olarak Karl Popper’in “Yanlışlanabilirlik” kuralı verilebilir. Buna göre bir önermenin olgusalılığı ve doğrulanabilirliği yeterli olmamakta buna ek olarak olgusal yapısında “Yanlışlanabilirlik” niteliği de gerekmektedir (Köker,2013:25-26).

Pozitivizmin geçmişten devraldığı öğelerde son aşama, bu bilgi ediniminin amacıdır. Bilimsel bilgiyi edinmedeki amaç açıklamadır. Açıklamanın genel geçer, tümdengelimsel mantık kurallarına göre meydana geldiği için bir öndeyi oluşturma, açıklamanın yapıldığı yerden kaynaklanmaktadır. Yani açıklanan bir olayın şartları kurulduğunda gerçekleşecek herhangi bir olaya dair öndeyide bulunma imkânı sağlanmaktadır. Buna göre bir cismin ivmesi, ona uygulanan kuvvetle ilişkilendirilerek bir olayın (occasion) meydana gelmesinin gözlemlenmesi, aynı kuvvet ve ivme ortamı oluşturulduğunda aynı olayın meydana geleceğini göstermiş olur (Köker,2013:27-28).

Nitekim Auguste Comte, gözlem bilimleri sıralaması yaparak pozitivizmin tamamlanmasını açıkladığı ifadesinde, toplum fiziğinin de tamamlandığında hiçbir fenomenin pozitif bilimler kategorisi dışında kalamayacağını ve böylece daha derin gözlem ve düşüncülerin önünün açılacağını ifade etmiştir (Comte,2015:44-46).

Bu basit örnekle elde edilen çıkarımla nesnel gerçeklik alanında sağlanan bu öndeyi açıklama özdeşliği, aynı zamanda bilime insan hayatına etki eden birçok konuda olumlu bir şekilde etki edebilme ve insan hayatının standartlarını yükseltebilme imkânını vermektedir. Nesnel alana hükmedebilme imkânı geliştikçe daha fazla gereksinim karşılanabilecek ve doğal ortam insan ihtiyaç ve kararlarına göre dönüştürülebilme, kullanılabilme imkânına girecektir. Burada pozitivist bilgi görüşü monist bir yaklaşım sergiler, doğa ve sosyal bilimler ayrımı gözetmeksizin bilimin tekliğini savunur. Bununla birlikte pozitivizmin felsefeye yönelik yaklaşımı, mantık kuralları dâhilinde bir dil analizi yapmayı içerirken, olması gerekeni, iyi olanın bilgisini içermez (Köker,2013:30-34).

Pozitivizmin, Aydınlanma düşüncesinden aldığı öğelerin olduğu söylenmesine rağmen bazı temel farklılıklar mevcuttur: *“18.yüzyıl Aydınlanma pozitivizmi öz olarak eleştirel ve devrimciydi* (Swingewood,1998:51). Aydınlanma felsefesinin bu eleştirel yapısının pozitivist bir yapıya dönüşümü devrim sonrası Fransa’da meydana gelmiştir. Bu dönemin pozitivizmi aydınlanma felsefesinin getirisi olan bireyci atomizme karşıdır. Bu yaklaşımın doğal olarak bir sistem ve nesnel yapı şeklinde toplum teorisi geliştiremeyecek yapıda olduğu ortadadır. Oysa sosyolojik pozitivizmin yapısı, toplumu bir totallik olarak görmeyi önemseydiği gibi bunun parçaları olan inanç, yönetim, aile, gelenek gibi kurumları bütünlü ilişkisine

metodolojik aksiyomu içerisinde yer verir. Aydınlanma felsefesi irrasyonel gördüğü bu kurumların önemini en alt düzeyde ele almış, mükemmelliği insana ve aklına atfetmiştir (Swingewood,1998:51).

Bu ayrımlarla birlikte ileride görüleceği üzere, aydınlanma felsefesi düşünürlerinin toplumsal yapıya yönelik düşüncelerinde yer verdikleri tarihselci yaklaşımların ve en önde bilimsel olanın metafizik olana üstünlüğü kapsamındaki değerlendirmelerinin pozitivism içerisindeki yeri hayatidir (Köker,2013:22). Bu bağlamda aydınlanma dönemi düşünürlerinde, Francis Bacon gibi düşünürlerin ve genel olarak İngiliz ampirizminin pozitivism üzerinde bıraktığı etki, eleştiri imkânı sağladığı kadar katkı da yapması sayesinde pozitivismde kendine yer bulmuştur(Swingewood,1998:49).

Pozitivizmin geçirdiği süreçleri incelerken Aydınlanma dönemindeki köklerin ardından, isimlendirilmesinin gerçekleştiği Saint-Simon ve Auguste Comte dönemleri görülebilir. Amerikan Devrimine katılma imkânı bulan Saint-Simon (1760-1825) Almanya, İngiltere gibi birçok ülkede bulunmuş, sistemleri konusunda inceleme imkânı bulmuştur. Bununla birlikte Fransız Devrimini yaşamış olması 18.yüzyıl sanayi devrimi ve devrimle birlikte değişen toplumsal yapıyı analiz etmesiyle pozitivist görüşleri şekillenmiştir. Toplumsal yapıyı bilimsel çalışmalar vasıtasıyla yeniden düzenleme düşüncesi hayatındaki bu dönemlerle ilişkili görülebilir (Ural,2012:56).

Saint-Simon'un görüşünde insanlık, bilimsel çalışmaların taşıdığı yeni bir çağda yaşamaktadır. Toplumun Ortaçağ'daki yapısal özellikleri yıkılmakta, bu değişim doğrultusunda ahlak, siyaset, eğitim gibi sosyal kurumlar derin değişiklikler yaşamaktadır. İşte bu değişen topluma da pozitivist esaslara uygun olarak bir yön vermek zorunludur. Bu dönem düşünürlerinin aralarında belli bazı farklar görülse de genel olarak hâkim olan bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Bu farklar sayesinde görüşlerindeki başlarda var olan radikallik zamanla geçmişte yer alan dini, siyasi sistemlerle benzer bir takım özellikler edinerek radikalliklerini kaybetmelerine yol açmıştır. Toplumsal düzenleme görüşlerindeki tek ortak noktaları da tüm bilimlerin ortak ilkelerini bulmak vesilesiyle toplumu bu ilkeler doğrultusunda yeniden kurmaktır. Bu dönemin düşünürlerinden Fransa'da Charles Fourier, Pierre Joseph Proudhon; İngiltere'de ise Jeremy Bentham, James Mill, Thomas Malthus ve David Ricardo örnek olarak verilebilir (Ural,2012:56-57).

Saint-Simon çalışmaları ve incelenmesi açısından oldukça muğlak bir izlenim oluşturmaktadır. Şöyle ki, kimi çalışmalarında materyalist ve sosyalist bir çizgi oluşturarak Marks gibi düşünörlere yola açabilir bir çizgi izlerken başka çalışmalarında seçkin ve ahlak krizinin çözümünü arayan yazılarıyla Comte pozitivizminin de bağlandığı daha çok muhafazakâr bir eğilimi göz önüne çıkarabilmektedir (Swingewood,1998:55).

S.Simon'a göre insanlık tabi olarak başlarda idari yâda askeri rejimleri, daha sonra pozitif bilim ve sanayinin zaferi ile yönetim ve endüstri rejimlerini görerek birlikte yaşamaya yazgılıdır. Sanayi toplumunun kurumları sivil topluma doğru kaymaya başlamış, devlet artık odak noktası niteliğini kaybetmiştir. Sanayi Sistemi (1821) adlı eserinde toplumun birbiriyle uyum içinde çalışan ekonomik ve politik sistemlerle pozitif, bilimsel odaklardan hareketle örgütlenebileceği/ örgütlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Adam Smith'e benzer şekilde toplum modelini astronomiye dayandırarak *“Astronomlar yalnızca gözleme doğrulanan olguları kabulleniyorlardı; onları en iyi şekilde bağlayan sistemi seçiyorlardı ve o zamandan beri bilimi asla yanlış bir yöne götürmemişlerdi”* ifadesi, pozitivist görüşünü açıklamaya elverişlidir (Swingewood,1998:55-56).

Saint-Simon sanayi toplumunu açıklarken işbirliği ve uzlaşmayı temele alır; ona göre eski (Ancien Regime)sistemde güç toplumsal birliği tutan bir araçken sanayi toplumu, tebâlık bağıyla değil ortaklıkla, emekçilerle ve mülk sahiplerini kapsayan ortaklaşa bir işbirliği oluşturacaktır. S. Simon mevcut yapılara ilişkin incelemesinde, sanayi kurumlarının yapıları sebebiyle hem işlevsel hem de kendi kendilerine türeyen birimler olduklarına işaret eder ve bununla birlikte feodal dönemin baskıcı bir unsuru olan lonca sistemini, eşitsizlik ve hiyerarşi getiren bu sanayi sisteminin karşısına koyarak: *“Uygarlaşmış insanlığın bütün tarihi, kaçınılmaz olarak, toplumun bu iki büyük kesimi arasında bölünmektedir”* diyerek iki sistemi karşılaştırır. Toplum böyle bir dönüşümle bireylerin üstünde kurulan bir otoriteden şeylerin(mal-araç) üzerinde kurulan bir otorite sistemine doğru ilerlemektedir (Swingewood,1998:56-57).

Bu durumda insanın insan tarafından sömürsünü tespit eden Saint- Simon insanın insan üzerindeki sömürsünü tespit ederek, 1830'lu yıllarda sosyalizmin ve kolektivistizmin temellerini Fransa'da atmış ve halkın üretim araçlarına sahip olması

gerektiğini işaret etmiştir. Bu şartın dışında ise toplumda bir savaş hali olduğunu tespitini yapmıştır (Anonim,1991a:203-204).

Saint Simon 1820'deki yazılarında eskiden sivil toplum ve devletin geleneksel kurumlar ve değerleri aracılığıyla kurulan toplumsal bir düzene bağlıyken, devlet ve sivil toplumun ayrıştığı, geleneksel otorite biçimleri ve değerlerinin, toplumsal hak yerine bireyin hakkını ön plana çıkararak eleştirel felsefe karşısında çökmesiyle geleneksel otoritenin politik sistemleri meşrulaştıramadığını tespit etmiştir. Bu kriz içerisinde, ahlaki bir boşluğun ortaya çıktığını ve bunun politik iktisatçılar tarafından çıkarların çatıştığı piyasa ortamıyla çözülebileceği inancını reddetmiştir. Bunun yerine 1825 yılında son çalışması olan *Yeni Hristiyanlık* adlı eserinde çıkarları, kitlenin çıkarlarıyla aynı yönde olan sanatçılar bilim insanları ve sanayi önderlerinin ruhban sınıfını oluşturduğu güçlü bir ahlaki odak meydana getirmiştir. Temsili demokrasiye de güvensizlikle yaklaşan S. Simon, ilgisini üretken olarak nitelediği fabrika sahipleri, yatırımcılar ve bankerlerle, aylaklar olarak nitelediği hukukçular askerler, soylular ve rantlarıyla yaşayanlar üzerine yoğunlaştırmıştır (Swingewood,1998:58-59).

19.yüzyılda ortaya çıkan ilk sosyalizm cereyanını oluşturan Saint-Simon'un, toplumu düzenleyecek kendi sosyalizmi, yeni bir dini teşkil ederken, bu yeni din yeni toplumda herkese endüstriyel (çalışan) olmayı yani çalışma ve iş hayatında yaşamayı emretmektedir. İşsiz ve boş olanlar ise dinsiz olarak nitelenmektedir. S.Simon'a göre eski dinin işlevsiz kalmasıyla yeni bir dünya dini kurulmuştur. Dini bir kuruluş iddiası daha sonra öğrencisi Auguste Comte'ta da kendini gösterecektir (Korlaelçi,2014a:51-52).

S.Simon ve A.Comte'un ayrıma düştükleri konuda ise Comte, insanlığın gelişiminin tarihi bir evrim olduğunu öngörmekle S.Simon'dan ayrılır. S.Simon yeni bilimini (sosyoloji) o zamandaki mevcut bilgilerin bir toplamı olarak inşa ederken Comte sosyolojisini, ancak diğer bilimler gibi bir tamamlanma süreci ardından tamamlanacağını ifade etmiştir (Ural,2012:58).

Auguste Comte, formüle ettiği pozitivizmi gözlemin, deneyin doğru akıl yürütme kuralları olarak kavramlar ve mantıkla birlikte yoğurulmuş şekliyle, 19. yüzyıldan itibaren doğa bilimlerinin de hızlı bir gelişme göstermesi ile teknolojik sonuçların önce pratik hayatta sonrasında sosyal bilimlerde büyük ölçüde yaygınlaştırmıştır.

Bununla birlikte toplum sözleşmesi, soyut doğal haklar üzerine yeni bir toplumsal örgütlenme kurmayı amaçlayan Fransız devrimi ardından büyüyen Jakobenzimin iflası bir başka önemli etki olmuştur (Köker,2013:45).

S.Simon 'un yanında yetişmiş ve ondan büyük ölçüde fikri bazda etkilenmiş olan A.Comte'a göre pozitivistizmin hedefi toplum olaylarını inceleme ve bunun sonucunda topluma yön vermektir. Comte felsefesinin çıkış noktası onun ünlü üç hal kanunundan geçer (Ural,2012:57).

“Pozitif felsefenin özünü ve kendine özgü karakterini uygun şekilde göstermek için, kendi bütünlüğünde düşünülmüş insan aklının kademe kademe ilerleyişine şöyle bir göz atmak gerekir. Çünkü bir düşünce ancak kendi tarihi sayesinde iyi bir biçimde bilinebilir. İnsan aklının en basit olan ilk gelişiminden günümüze kadar eksiksiz gelişimini farklı farklı etkinlik alanlarında bu şekilde incelerken, bu gelişimin değişmez bir zorunlulukla bağlı olduğu ve bana, gerek bizim organizasyonumuzun sağladığı rasyonel kanıtlar üzerine, gerekse geçmişin dikkatli bir biçimde incelenmesinin sonucu olan tarihsel doğrulamalar üzerine sağlam bir biçimde kurulabilir görünen temel bir yasa keşfettiğimi sanıyorum. Bu yasa tüm temel düşüncelerimizin her birinin, her bilgi branşımızın art arda üç farklı hâlden geçmesine dayanıyor; teolojik yâda kurgul (fictif) hâl; metafizik yâda soyut hâl; bilimsel yâda pozitif hâl” (Comte,2015:16-17).

Comte'un yapmış olduğu bu sıralamada eserinde de özgünlüğünü ifade etmiş olmasına rağmen aynı sıralama şeklinin Louis XVI.'nın maliye bakanlığını yapmış olan Turgot tarafından da yapıldığı, başlıca Teolojik, Metafizik, Pozitif düşünce çağlarına işaret ettiği görülmüştür (Korlaelçi,2014a:69).

Comte, felsefesinin doğruluğunu kanıtlamaya çalışırken insan hayatının evrelerine göndermede bulunur. Buna göre çocukluk evresi teolojik, gençlik dönemi metafizik ve yetişkinlik dönemi ise fizikçi (pozitivist) dönem olarak görülebilir. Bu analogiden ziyade felsefesinde yer verdiği Teolojik dönemin sebebini açıklarken gözlemlere göre teoriler oluşturmanın başlangıçta imkânsız olması sebebiyle olguları birbirine bağlamak için bir teoriye ihtiyaç duyulmuştur (Comte,2015:22).

Gözleme girişmek için bir teoriye olan ihtiyacı gerekli gören Comte, gözlemlerin düzenlenmesi için de teoriye gerek olduğunu ifade ederek iki yönlü bir bağlam

meydana getirmiştir. Bu yönden hareketle insanoğlu kendi başlangıcına yönelik sorular sormuş ve gözlemlere girişmiştir. Çabalarının amacı olarak teolojik düşünce ise onu bu alanda beslemiş ve çıkış yolu sunmuştur. Bu ilk nedenleri sorgulayan zihni yapıda ise gücümüzün sınırlarını sadece deneyle öğrenebileceğimizden dolayı ulaşamayacağız bu nedenleri öğrenmede gücümüzü fazlaca abartmış olmanın etkisi görülür (Comte,2015:24-25).

Açıklamalarından hareketle insanoğlu sınırlarını keşfederken aklına yönelik araştırmaları ve dünyanın üzerinde hemen her değişikliği yapmaya yeteceğini düşündüğü gücü düşüncesine de teolojik bir kapsama ulaşmıştır. Buna göre insan düşüncesi, dünya düşüncesine hâkim kılınmış, bizim kullanacağımız biçimde tasarlanmış bir dünya görüşü insanoğlunun evrendeki önemiyle ilgili olarak abartılmıştır. Ancak bu uyarıcılar olmaksızın insan aklının bahsi geçen büyük gözlem faaliyetlerine girişmesi olanaksızdır. Aynı şekilde insanlığın emekleme çağında Astrolojinin, Simyanın hırsları deney ve gözlemleri olmaksızın pozitif dönemin faaliyetleri başlaması olanaksız görülür (Comte,2015:28).

Burada içkin olarak verilen 'ilerleme' düşüncesinin ise, Comte'un yine alıntılar yaptığı Condorcet'de bir nevi Fransız Devrimi'nin haklılandırma çabası içinde değerlendirilmektedir. İnsanlığın tam bir yetkinliğe doğru ilerlediği tespitini koyan Condorcet, sadece liberalizm ölçüsünde değil aynı zamanda toplum bilimi alanında da ilerlemeyi tespit etmiştir (Cevizci,2008:255).

Böylece kendine yönelik ilksel ve son nedenleri araştıran ilkel insan zihni, kendi araştırmasının ardında bunu etrafında etkileşimde bulunduğu fenomenlere çevirerek insan modelini onlara da taşır. Her ne kadar böylesi bir araştırma tarzı bugün gereksiz görülse de o dönem içinde kaçınılmazdır. Bu bağlamda "Neden" sorusunun sofistike ve karmaşık sonuçlara yol açabileceğini Pozitif Politika Sistemi adlı eserinde inceleyen Comte bu sorunun sorulmasını doğru bulmaz. Doğa fenomenleriyle beraber benzer araştırma yöntemi öğelerini toplumsal yapılar içinde ön gören Comte genellik, basitlik ve bağımsızlık adımlarını takiben hâl kanunu adımlarını da şekillendirir (Comte,2015:179-181).

Teolojik hâl bu sistemde kendi içinde üç başlığa ayrılır. Bunlar sırasıyla fetişizm, politeizm ve monoteizm dönemleridir. Bu dönemlerin incelenmesinde başta ifade edilen ilklerin etkili olduğu görülecektir.

Fetişizm özellikle en dolaysız ve belirgin olması nedeniyle başlangıç aşamasında yerini alır. Bu sistemde dış cisimlere temelde bize benzeyen ama kendi yapılarına elverişli olarak daha güçlü bir hayat atfedilir. Bu ilk teolojik aşamanın en st seviyesi yıldızlara tapma olarak meydana gelmiştir. Bugün hiçbir ırkta buna benzer bir inanç görülmez (Comte,2015:162).

Bu fetişizm modeli Roma İmparatorluğu tarihinde dini yapı içerisinde görülebilir. Tanrısal kudretin hemen her Şeyin üzerinde bir belirleyiciliği karşısında insanın tepkisini bu kudreti yönlendirme için hemen her alanda etkin olan örneğin toprağın işlenmesi, dokuma işleri, yemek yapma, aile ocağının korunması gibi konularda semboller ortaya çıkmıştır. Ev kilerinin koruyucusu “penat'lar” ve aile tanrıları “Lares'ler” buna örnek olarak verilebilir (Barrow,9:2006).

İlk felsefenin zgr imgelemine büyük oranda serbest bırakan ikinci aşaması çok tanrıculıkta ise yaşam, genel olarak görünmeyen ve sürekli müdahalesini dış fenomenlere ve insan hayatıyla ilgili fenomenlere müdahale eden varlıklara gizemli bir biçimde aktararak maddi nesnelere uzaklaşmıştır. Hem toplumsal hem de zihinsel en büyük ilerlemeyi kaydettiğimiz bu dönemi çok büyük bir ırklar grubu birlikte yaşamıştır. Kendi içinde askeri ve teokratik yönetimler inşa eden bu sistemde fetişizmden farklı olarak bir ruhban sınıfı ortaya çıkmış ve merkezileşmiş bir güç sistemi meydana getirerek bunu yönlendirmeyi başarmıştır (Comte,2015:162-165).

Son teolojik evre yani tek tanrıculık tüm doğa fenomenlerine yönelik olarak aklın, o zamana kadar belirsiz kalan değişmez doğa yasalarını uygulama gücünü ortaya çıkarılmıştır. Bu durum imgelemin gücünü azaltarak basitleştirmelerden faydalanmış ve etkisini uzun bir süre devam ettirse de teolojik dönemin sonunu hazırlamıştır. Bu teolojik yaklaşım henüz beyaz ırkta dâhil büyük bir kitlenin içinde yaşamını sürdürmektedir (Comte,2015:165-167) .

Teolojik/ilahiyat evrenin bu son hali monoteizmin (tek tanrıculık) döneminde işaret etmekte ve bu döneme papazlık kurumu ile birlikte girilebilmektedir. Politeist dönemin en önemli başarılarından birisi bu sınıfı imal etmesidir. Bu aşamanın ardından yaratma evrelerini çeşitli alanlarda sürdürmüş Tanrıları, tek Tanrı dşncesinde erimişlerdir (Korlaelçi,2014a:71).

Comte teolojik hali metafizik halden geçirerek pozitif bir hale ulaşmanın gerekliliğine işaret ederken fark edilemez gibi görünen adımlarla ilerleyen aklımızın teolojik evre ve pozitif evre gibi iki zıt konumun geçişi için metafizik evreye ihtiyacı olduğunu bildirir. Bunun için karma karakterde, kademeler halinde geçişi sağlayabilecek kendine özgü düşünceler meydana getirebilecek bir metafiziğin bahsedilen geçiştten farklı bir amacının olmadığı ve kapsamı içerisinde teolojik görüşteki doğüstü yönetici etki yerine özgün kendilikler koyarak fenomenlerin bu günkü anlaşılmasının aksine metafizik etkenlerin nosyonu şeklinde tanımlandığı belirtilir (Comte,2015:31).

Gerçekte metafizik de teoloji gibi var olanların öz doğasını, ilk nedenlerini, ereğin, fenomenlerin temelindeki oluşum biçimlerini açıklamaya uğraşır ancak bu açıklamada doğüstü etkenleri kullanmaktansa onun *ontoloji* olarak adlandırdığı özgün kendilikleri yâda kişiselleştirilmiş soyutlamaları çok yoğun bir biçimde kullanır. Metafizik sistem teolojik sistemin sahip olduğu uzun istikrara hiçbir zaman sahip olamamıştır. Esnek bir yapıya sahip olmasıyla birlikte tek tanrıcılık sonucu kademe kademe kendiliklere bağladığı yapısını *doğaya* aktararak birliğine ulaşmıştır (Comte,2015:171-173).

Metafizik hâl toplumsal bir etkinlik kurmaktan başka bir şey aramadığı kendine özgü bir düzenleme yapmadığı gibi yıkıcı ve eleştirel bir karakter almaktadır. Burada teolojik sistemin ilkelerini devraldığı gibi onu basitleştirmelerle yıkmıştır Bunun insanlık için faydası ise pozitif döneme giden yolda bir ön açıcı etki taşıyarak etkinliğini sınırsız bir süre uzatma eğiliminde olan teolojik halin ortadan kalkması olarak görülmektedir (Comte,2015:173-174) .

Bu yıkım faaliyetini üstlenen kendilikler, tanrısallık yerine kuvvet ve prensipler olarak ikame edilmiş ve tarihsel içeriklerini 14. ve 15. yüzyıllarda ilk defa Rönesans dönemi olarak bilinen dönemde duyurmuş ardından 16, 17 ve 18. yüzyıllarda Bilimsel Devrim ve Aydınlanma dönemlerinde devam ettirmiştir (Korlaelçi,2014a:72).

Comte, felsefesi içerisinde bu iki hâl arası geçişlerde yaşanan krizlerin ve bunalımların önemli zihinsel bir alt yapıyı hazırladığını düşünür. Ona göre nihayet bu düzenlerden geçtikten sonra insan zihni ilksel nedenleri araştırmanın faydasızlığının farkına varır ve gerçekten erişilebilir ve faydalı olan, gözlemin

ilerleyen alanının dışında yer aramaz. Comte ayrıca esasında kurgusal yapının konu edildiği ve metafiziğinde taşıyıcısı olduğu temel bilgilerin de yine pozitif bir yaklaşımla tespit edilerek gözlem ve deneyimlerle açıklanabileceğini ifade eder. Bu bilgilerin en önemli sorunu dar bir kapsamda ele alınarak öncel bilgiler oluşturmaya rağmen mistisizme kapı aralamalarıdır (Comte,2015:178-179).

Pozitivist felsefeyi kısaca açıklamak istediğinde ise : *“Zihnimizin olgunluğunu karakterize eden temel devrim esasen “yasalar” yani gözlemlenmiş fenomenler arasında var olan değişmez ilişkiler bulmaya yönelik basit araştırmayı, her konuda, kelimenin tam anlamıyla nedenlere yönelik imkânsız araştırmanın yerine koymaya dayanır”* (Comte, 2015:180-181) .

İnsan zekâsı henüz ilk dönem çocukluk çağında araştırmasını zaruri hareket noktası olan, varlıkların özü, ilk ve son nedenlerine yönelttiği, metafizik devrede benzer bir tavır aldığı ve numenler üzerinde hareket ettiği için evrimini tamamladığı pozitivist aşamadan tamamen zıt bir imaj çizmektedirler (Korlaelçi,2014a:69-70).

Son aşama olan pozitivist evrede mutlak nosyonlar elde etme amacını terk eden insan aklı, akıl yürütme ve gözlemi bir arada kullanarak fenomenlerin gerçek yasaları olan art arda gelişleri ve benzerlik ilişkilerini keşfetmeye yönelir. Bu noktadan sonra gerçek sınırına indirgenen olguları açıklama işi bilimin sayısını azaltmaya yöneldiği özel fenomenler ve genel olgular arasındaki bir ilişki olarak görülür. Pozitivist aşamanın ulaşmayı amaçladığı son nokta ise yer çekimi gibi tek bir genel olgunun özel durumları olarak gözlenebilecek tüm fenomenleri kapsamaması şeklindedir (Comte,2015:19-20).

Bundan önce toplumu idare etme amacına metafizik ve teolojik dönemin düşünsel araçları yeterli gelmekte ancak endüstri çağının belirmesi ile hayati şartları için ortaya çıkan gereksinimler pozitif rejimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bilim ve felsefe de bu aşamalar içindeki gelişimleriyle bilimlerin sıralamasındaki üst aşamalarına geçeceklerdir (Korlaelçi,2014a:74).

Kendi dönemi için çıkarımda bulunan Comte, zamanının pozitiflik aşamasına ulaşmış hemen hiçbir bilimi bulundurmadığını ancak bu bilimlerin yakın dönem olması sebebiyle metafizik izler taşıdığı, kiminse teolojiden kurtulamadığını ifade etmiştir. Bu bilim dallarının yapısı itibarıyla gösterdikleri karmaşıklık ve dolaylı

olarak bağıllık gelişimlerinin farklı düzeylerde olmasıyla yakından ilgilidir. Şöyle ki en karmaşık bilimler en az ilerlemeye en dolaysız ve gözleme imkânını en kolay elde eden bilimler ise daha az bir düzeyde geçmiş hâllerin izlerini taşıyarak gelişim göstermiştir (Comte,2015:46).

Comte pozitif felsefenin kuruluşunu tamamlamak için ortada olan tek eksiğin gök fiziği, mekanik ve kimyasal olarak ayrılan yer fiziği, bitkisel ve hayvansal organik fiziğin ardında toplum fiziğinin kurulması olarak görmüştür. Derslerini vermesinde esas amacın şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyulan bu alan olduğunu ifade etmiştir. Bu koşulun yerine getirilmesiyle birlikte gözlemlenebilir hiçbir fenomen artık temel bilimler olan astronomi, fizik, kimya, fizyoloji ve toplum fenomenlerinin oluşturduğu kategoriler dışında bir açıdan görülemeyecektir. Tüm temel düşünceler homojen hale geldiğinde ise felsefe pozitif olma aşamasına erişmiş olacaktır. Bu felsefe şekli asla evrensel olma vasfına sahip olmayan geçmiş hâllerin yerini alarak genişleyebilecektir (Comte,2015:44-46).

Bu noktada bilimlerin tarihi meydana gelecek ve bu bilimlerin incelenmesi de kendi içinde dogmatik ve tarihi usul olarak ikiye ayrılan bir yol izleyecektir. Pozitivizm açısından bilimlerin tarihinin bilinmesi büyük bir öneme sahip olarak görülmekte ve bu bilgi edinilmeden bilimlerin gerçek manada öğrenilemeyeceği ifade edilmektedir (Korlaelçi,2014a:10). Yeni felsefe de bilimlerin ilerlemesi ile geniş kaynak imkânına erişebilecektir.

Pozitif aşamadaki bilimlere ihtiyacın ise sebebi Comte 'un ifadesiyle: “(...)Şu an hiç kimse tarafından kullanılmayan teolojik ve metafizik yöntemler, toplumsal fenomenlerle ilgili konularda, kutsal hak ve halkın egemenliği konusundaki bitmez tükenmez tartışmalardan bıkmış tüm iyi zihinler tarafından bu konudaki yetersizliklerini çoktandır fark edilmiş olmasına rağmen hala kullanmaktadırlar” (Comte, 2015:44).

Bu bilimleri incelemede yöntem olarak en basit ve diğer bilimlerden en az etki alan bilimlerden en fazla etkilenen ve karmaşık, kompleks yapılar oluşturan bilimlere doğru bir gidiş izlenmektedir. Bu diğer etkilenen bilimlerin muhtevası için yeni kaynakların oluşmasının bir sonucudur (Korlaelçi,2014a:75).

Toplum fiziğinin incelenmesinde diğer bilimlerle bir aşama içerisinde ele alınmasının sebebi ise daha az karmaşık fenomenler için geçerli olan pozitif inceleme yöntemlerinin incelenmesinin zorunluluğu ve buna ek olarak toplumsal olayları şu ya da bu şekilde az ya da çok etkileyen önceki fenomenlerin temel yasaları bilinmeden pozitif bir incelemenin mümkün olmayacağıdır. Comte toplumsal mutluluğun ne ölçekte olursa olsun bu bilimlerin gelişiminden pay edindiğini ileri sürer (Comte,2015:50).

Temel bilimlerin kurulumunun ardından tüm fenomenler bu doğrultuda incelenebilecektir. Bu bağlamda Comte, bilimin gerçek dayanağının fenomenlerin yasaları olduğunu ileri sürer. Bu yasaların ereği ise astronomi incelemelerinde de görüldüğü üzere yasa ile ortaya çıkan rasyonel öngörüğü doğrudan gözlemin yerine koyarak ondan sürekli bir uzaklaşma amacını taşır. Bu açıklamayla gerçek pozitif anlayış, doğa yasalarının değişmezliğine dayanarak ön görmek için görmeye, gerçekleşen şeyi, gerçekleşecek şeyi çıkarımlamak için incelemeye dayandırılır. Bununla birlikte gerçek bilim zorunlu olarak izafi görülür bunun sebepleri, zorunlu olarak toplumsal bir üretim olması ve toplumun durumuna bağlı olmasıdır (Korlaelçi,2014a:9).

Comte bilimleri mercek altına alırken kategorilere ayırır, açıklama düzeni kurar ve amaçsal bir bağlam kurar. Şimdi sırasıyla bunları inceleyelim:

Tüm fenomen kategorilerine göre doğa bilimleri soyut ve somut olmak üzere iki alanda incelenebilir; bunlardan soyut ve genel olan, kavranabilen tüm durumları incelemekten geçirek farklı fenomen sınıflarına yöneten yasalar keşfetmektedir, diğer sınıf olan somut alan ise tam anlamıyla doğa bilimleri olarak adlandırılırlar ve bunlar yasaları farklı varlıkların gerçek tarihine uygulamaktadırlar. Burada birinciler temel olarak ele alınır ve Comte 'un eserindeki esas inceleme yöntemidir, doğal olarak ikincil alan olan somut alan birinci alanın ortaya koyduğu yasalara uymak zorundadır (Comte,2015:93-94) .

Bu aşamanın ardında açıklama düzenine bakılacak olursa, her bilim birbirinden ayrı iki temel yöntemle açıklanır bunlardan biri tarihsel yöntem diğeri ise dogmatik yöntemdir. Birinci yöntemle bilgiler insan aklının onları gerçekten, kronolojik olarak bulduğu sırayla ve aynı yollara uymaya çalışarak açıklamaya uğraşırken ikinci yöntem olan dogmatik yöntemde bilimsel bütünlüğü yeniden ele alacak tek bir zihin

tarafından tasarlanabilmesi mümkün, pratik bir sistemdir. Bu ikinci sistem birinci kronolojik yaklaşımın zamanla artan detaylı anlatımını kolaylaştırmaktadır (Comte,2015:99).

Dogmatik bilginin işlevsel yanı, bugün gelinen noktadan bir bakış taşımasında görülebilir. Comte'a göre bilimlerin gerçek tarihi insanlığın tarihine toplu bir biçimde ve aracısız bir inceleme yapılarak anlaşılacaktır (Korlaelçi,2014a:10) .

Daha önce sözü edilen temel bilimlerin değerlendirmesini yaparken, her temel bilimi, tamamen pozitif olan sistemle olan ilişkileri kapsamında onların yöntemleri ve temel sonuçlarına göre değerlendirildiği görülebilir (Comte,2015:49). Bu noktada amaçsal bağlamı teşkil eder.

Farklı bilgi branşlarının gelişim evrelerini aynı şekilde, hızda ve zamanda geçmelerinin mümkün olmadığını belirten Comte'a göre, izlemek zorunda oldukları ve önceki evrelere bağlı yasa ile birlik gösteren bazı ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar genellik, basitlik ve karşılıklı bağımsızlıktır. Burada ilk önce diğerlerine göre en genel, en bağımsız ve basit olan astronominin fenomenleri ve bunu takiben yer fiziği, kimya ve son olarak fizyoloji fenomenleri pozitif hale indirgenirler. Bilgilerimiz ilkel dönemde hiçbir iş bölümü çalışması yapmamıştı, tek tek zihinler tüm bilimleri aynı anda işlemek zorunda kalıyordu, bilimsel sistemin her branşı, farklı bir kültür içerecek kadar ilerlediğinde yavaş bir şekilde gövdeden ayrı dallar şeklinde inceleme alanları oluşturmuştur. Bugünkü bilimin ulaştığı bilgi çeşitliliği ile antik çağın bilgi birikimi ve inceleme şekli imkânsız olacaktır. (Comte,2015:37-51).

Mevcut bilgilerimizle, doğal olayların tümüne bakacak olduğumuzda bahsedilen genel ilkelerden hareketle (en genel, en basit, en bağımsız olanlardan daha karmaşık ve kompleks olanlara doğru izlenen inceleme yolu) iki büyük temel sınıfla karşılaşılır; Birincisi bütün cansız cisimlerin olaylarını kapsarken, diğeri canlı cisimleri ele alır.

Canlı cisimlerin olayları daha karmaşık ve cansız cisimlere bağlı olduğu için inorganik olaylardan sonra Fizyoloji incelenebilir. Bu durumun tersine cansız cisimlerin olayları canlılara bağlı değildir. İnorganik fizik ise kendi içerisinde yine genellik ve birbirleriyle ilişki esasına göre ikiye ayrılır. Bu bölümlerden biri evrenin

genel olayları, diğeri ise dünya varlıklarının ürettiği olaylar başlığında incelenebilir. Gök fiziği (astronomi) ve yer fiziği buradan doğar (Korlaelçi,2014a:75).

Aynı ilke doğrultusunda ele alındığında yer fiziğinin de ikiye ayrıldığı bu alandan, fizik ve kimya dallarının ortaya çıktığı görülür. Fizik daha genel ve kimyanın bilgileri fizikten hareketle elde edildiğinden öncelikle fiziğin bilinmesi gerekir. Fizyoloji ve sosyal fizik (sosyoloji) in incelenmesinde tüm canlılarda iki aşama görülür. Bunlar bireyle ilgili olanlar ve toplum içinde türle ilgili olanlardır. İkinci düzey olan toplum içi olayın birincisi bireyle ilgili olaydan daha karmaşık, özel olduğu ve etki yapmaksızın birinciye bağlandığı ifade edilebilir. Bu başlıklar tam anlamıyla fizyoloji ve sosyal fiziktir (Korlaelçi,2014a:11) .

Comte'dan daha önce de bilimsel tasnifler yapılmakla birlikte eserlerinde sosyal sözleşmeci bir yön kullanmaksızın tarihselci yaklaşımında dini mevkilerin ortaya çıkışına yönelik ifadesi de sosyal fizik terimi gibi Marquis de Condorcet'de görülmektedir. Condorcet'nin sosyal aritmetik olarak kullandığı kavram ahlak kavramının ve politika biliminin matematiksel bir tarzda ele alınması gerektiğine işaret etmiştir (Cevizci,2008:253).

Comte Pozitif Felsefe incelemelerinde temelde altı daldan kaynaklanan 720 sınıflandırmanın yapıldığı incelemeye bakarak bu sınıflandırmanın her birine eleştirel bir açıdan bakarak akli olmadığını açıklayabileceğini iddia ederken altı temel bilimi kendi araştırmasına konu alır (Comte,2015:109). Bunlar, Matematik, Astronomi, Fizik, Kimya, Fizyoloji ve son başlık olarak Sosyal Fiziktir.

Matematik bu bilimler içerisinde kuşkusuz en geneli ve pozitif olmaya en çabuk ulaşmış bilim dalı olarak görülür. Esasen bu bilim dalı tarihi geçmişte hiçbir zaman teokratik (ilahiyatçı-kurgul) olmamıştır. Üçgenin iç açıları hesabı yâda basit bir toplama işinde Tanrı iradesine hiçbir zaman başvurulmamıştır (Korlaelçi,2014a:75) .

Pozitif felsefe Matematikte oluşmaya başlamış, tüm bilimlerin en eskisi ve yetkini de yine Matematik olmuştur. Matematiği iki kısma ayıran Comte, soyut Matematik ya da hesap ve somut Matematik yani Geometri ve Mekanik alanlarından başlayarak incelemiştir. Tüm evren olayları somut Matematiğin dayandığı soyut matematikte felsefi temelini bulmuştur (Korlaelçi,2014a:78).

Geometri ve matematikten hareketle astronomiye geçiş yapar. Çoktanrıcılığın son dönemlerinde matematiksel astronominin kurulmasıyla değişmez doğa yasalarına doğru bir gidişin yolu da açılmıştır. Ruhban sınıfının bu alanla ilk uğraşan kesim olması da kaçınılmazdır (Comte,2015:188).

Astronomi, diğer dallarından en bağımsız olan bilim dalıdır ve sadece yapı itibariyle matematikle ilişki içindedir. Geometrik astronomi ve mekanik astronomi olarak ikiye ayrılmaktadır. Astronominin bir devamı niteliğinde olan ve Kimya'ya geçmeyi temin eden bilimse fiziktir. Fizik deneyleme teorisinin alanıdır. Baroloji, termoloji, akustik, optik ve elektroloji alanlarına ayrılmaktadır. Fiziğin son dalı olan elektrolojiden Kimyaya geçiş yapan Comte, Kimyayı organik ve inorganik olarak sınıflandırmanın gerçekçi olmadığını organik kimyanın her zaman inorganik kimyanın müdahalesinde kaldığını ve fizyoloji ile karışık inorganik bir özellik sergilediğini ileri sürmüştür (Korlaelçi,2014a:81-82).

Biyoloji başlığı Comte için özel bir öneme sahiptir zira Sosyal Fizik alanına geçiş için öncelikli aşama ve analoji kurulabilmesiyle, organizmacı toplumsal bakış açısını içeren yapının temelidir. Biyoloji pozitiflik yönünden fizikçilerin deneyleme yöntemiyle karşılaştırılır ve kendi içinde bu metotlar beşe ayrılır: *“1-Belirlenmiş her organizmanın çeşitli kısımları arasındaki karşılaştırmalar,2-Cinsler arasındaki karşılaştırma,3-Gelişmenin tümünün arz ettiği çeşitli safhalar arasındaki karşılaştırma,4-Farklı ırklar veya her cinsin çeşitleri arasındaki karşılaştıma,5-Nihayet, en yüksek derecede, biyoloji ile ilgili aşamanın bütün organizmaları arasındaki karşılaştırma”* (Korlaelçi,2014a:83).

Metotların ortaya çıkmasının ardından biyolojinin üç bölümü ele alınır. Bunlar: Biotomie (uzuvların aldığı şekillerin tahlili), biotaxie(hayat bağları) ve Bionomie (hayat kanunları) olarak sınıflanır. Biyolojik ve sosyolojik felsefe organik felsefenin bir dalı olarak görülmektedir (Korlaelçi,2014a:83).

Comte, sosyolojisine geçerken gerek hiyerarşi gerekse yapısal özellikleri açısından biyolojiye benzediği açıktır, şöyle ki: Biyoloji bilimi diğer bilim dalları kimya ve fizikteki gibi yalıtılmış değil, organik öğelerin oluşturduğu bir bütün özelliği göstermektedir. Sosyolojinin de özgün konusu bir bütün olarak toplumsal özellikler gösteren bir toplumdur. Böylece sosyoloji toplumsal sistemin hareketinin ve reaksiyonlarının soruşturulmasıyla ilgilenir. Bu reaksiyon ve aksiyonlar bütünlü

ilişkiler, karşılıklı ilişkiler ve birleşimleri biçiminde analiz edilmelidir. Bu bağlamda toplum bireylerine ayırıştırılmaz (Swingewood,1998:63-64).

Comte 'un toplumsal denge gösteriminde ele aldığı ögeler de biyolojiden etkilenir ve uyum, denge ve toplumsal patoloji kavramlarını kullanır. Patolojik durumlar uyumu bozan bedensel organizmadaki hastalıklarla benzeştirilir. Toplumsal sistemin parçaları ve bütünü arasında bir uyumun olamaması patolojinin göstergesidir(Swingewood,1998,:64). Bu benzeştirmeden çıkarılabilecek bir sonuçta, siyasi ve sosyal fikirlerin bir kanun doğrultusunda bir ardalanma yaşadığıdır. Bu kanun bilindiği takdirde tarihsel olaylar biyolojik olaylardaki zorunluluğu aynen taşır ve kaos ortamı oluşmasının önüne geçer (Korlaelçi,2014a:84).

Benzer bir yaklaşım Comte 'unda etkilendiği ve Aydınlanma felsefesine eleştirel bir şekilde yaklaşan Louis de Bonald ve Joseph de Maistre'de de bulunmaktadır. Bu düşünürlerde toplumu, ortaçağ toplumu gibi farklı sabit zümrelerden meydana gelen, organik, uyumlu bir bütünden müteşekkil görmüşlerdir. Comte 'da onlara benzer şekilde aydınlanma felsefesine eleştirel yaklaşırken, anti atomist yaklaşımı sosyolojisinde önemli bir yer edinmektedir. Bununla birlikte devrimden doğan yıkımın kendi sisteminin ortaya çıkacağı dönemi hazırlamış olduğunu ileri sürmektedir (Swingewood,1998:56-59).

Comte, sosyolojisini (sosyal fizik) iki ayrı kısma ayırarak incelemektedir. Bunları Statik Sosyoloji ve Dinamik sosyoloji olarak sınıflandırır. Toplumsal örgütün statığı, bütün sosyolojinin temelidir. Dinamik sosyolojiden daha basit, genel ve soyuttur, sosyolojinin önceki bilimlerle ilişkisini (özellikle biyoloji) kurar, nüfus değişimleri, toplumsal hacmin seyri, inançların güçlenip, kuvvet kaybetmesini, buna benzer şekilde fikirlerin kuvvetlenip zayıflama durumu en genel ifadesiyle hayat şartları ve toplumsal yaşamın incelenmesi bu Statik sosyolojiden yapılabilmektedir. Dinamik sosyoloji ise toplumun evriminin kanunları, dönemsel inançla ve dönemler arası geçişe ait kanunları incelemektedir (Korlaelçi,2014a:85).

Bu bilimsel düalizm düzen (ordre) ve ilerleme (progrés) kavramlarıyla denk görülür. Sosyal sistemin statik incelemesi düzeni gösterirken, toplumsal ilerlemenin değerlendirilmesi dinamik incelenin konusudur (Korlaelçi,2014a:85). Comte toplumsal ilkeleri yerleştirdikten sonra düzen ve ilerleme ihtiyacını aynı anda karşıladığını düşünür. Bu ilkeler içeriğini doğa yasalarına boyun eğmekte bulur.

Comte için gerçek kurtuluş budur. Böylece 18.yüzyılın devrimci okulunun getirdiği olan eleştirel teorisi ve özgürlüğü ortadan kaldırılır (Swingewood,1998:67).

Comte çalışmasında işçi sınıfı ve yöneten sınıf arası bir uzlaşma inşa ederek bir nevi Saint-Simon ile benzer bir yönelime girer, S.Simon bu yönelime Yeni Hristiyanlık kapsamında, diğerkâmcı bir açı verirken, Comte yeni bir din kurduğu düşüncesine yönelir. Sisteminin devamını da bu dinle özdeşleştirir. Özellikle Aydınlanma düşüncesi ve ihtilal dönemlerinin etkisinin toplumsal gerilimlerin bu dönemleri gören bu düşünürce önemli etkilerinin olduğu açıktır (Swingewood,1998:58).

Toplumsal düzeni sağlarken, doğa yasalarına boyun eğmeyi salık veren Comte'a göre bu yolla ekonomik ve politik eksikleri, entelektüel egemenliğin altyapısının hazırlanması, ahlaki krize çare bulunması bu yolla yapılacaktır. Comte burada görülebileceği gibi çatışan çıkarlar ortamına kural koyucu bir yönden müdahale ederek sosyal gerilimleri ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşımın hedefler koyan hayalci bir yapıdan çok kurumlarının ve o kurumların dayandığı ilkelerin bilimselliğinin işaret etmesi düşüncesinin aktif karakterini göstermektedir. Bu açıdan, toplumsal yapıya yaklaşımında Hukuk sisteminin de önemli yeri vardır. Comte hak kavramını zararlı görürken bunun yerine ödevler kavramını ikame eder ve toplumu birbirine bağlı ödevlerin işleyişi olarak değerlendirir (Swingewood,1998:67-68).

Bununla birlikte karşılıklı grupları da sistemi içerisinde razı etmeyi, bu ilkeleri koyarken geri planda tutmamaktadır. Buna örnek olarak ahlaki bir eğitimin bireyin hak ettiği statüsünü fark etmesini sağlayacağını ön görür. İşçi sınıfının işverenlerine bağımlılığı, yine işçi sınıfının daraltılmış eylem ve sorumluluklarıyla ilgili olacak böylece işçi sınıfına tahsis edilen konformist konum, ayrıcalıklı yeri olması sebebiyle kabul edilirken yönetim grubu geride kalan sorumlulukları ve ilgiyi yüklenecektir (Swingewood,1998:68). Comte toplumsal düzenliği, özgürlük kavramıyla birlikte hak kavramının da önüne geçirmiş görünmektedir.

Sisteminde ele aldığı temel bilim dalları ve bunlardan doğacak dalları değerlendirirken, Comte, aşırı branşlaşmanın ana gövde ile bağlamın koparılacağına yönelik uyarısını yaparken çözüm olarak, geçmişin birikim usulüne dönmekle değil, tam aksine iş bölümünün kendi içinde gelişmesine bağlamıştır. Bilimsel genellikleri inceleyecek bir uzmanlar sınıfının oluşması ve diğer bilim insanlarına yön vermesi,

onları eğitmesi, daha sonra uzmanlıklarına yönelecek bu bilim insanlarının da eğitimcilerine fayda sağlaması onların yolundan gitmesi ve çalışmalarında elde ettikleri sonuçları değerlendirmeye elverişli hale gelmeleri gerektiğini düşünür (Comte,2015:52).

Bu uzmanlar sınıfı Comte ‘un açıklamasıyla :”*Doğa felsefesinin hiçbir özel branşının özel kültürüne teslim olmadan uygun bir eğitimle yetiştirilmiş yeni bir bilim adamı sınıfı, farklı pozitif bilimleri kendi güncel durumlarında inceleyerek, yalnızca her birinin anlayışını saptamakla ve ayrıca, pozitif yöntemin temel esaslarına sürekli uyararak, eğer mümkünse onların kendilerine has ilkelerini en az sayıdaki ortak ilkede özetlemekle meşgul olmalıdır*”(Comte,2015:53).

Comte‘un ele aldığı birçok görüşün döneminin farklı kişilerinden etkilendiği gibi bir müddet sekreterliğini yaptığı Saint-Simon‘dan da önemli ölçüde etkilendiği yaptıkları çözümlenmelerden görülebilir. Buradaki fark Comte‘un bu görüşleri yeniden değerlendirmesinde sanayileşme, üretim, sınıf oluşumu ve çatışma kavramlarını toplumsal düzeni kurmak adına negatif yönlerinden arındırarak organizmacı ve uzlaşma dayanan bir toplumsal sistem inşa etmesidir. Burada S.Simon uzlaşımı da kullanmakla birlikte sosyalist ve pozitivist bir çizgi izler (Swingewood,1998:81).

Comte ‘un pozitivismi tanımlandığında Pozitif Felsefe Dersleri içerisinde bilimleri değerlendirdiği ve olgulara dayalı bunların ilksel sebeplerini ve ereklerini sorgulamayan sadece deney ve gözleme tâbi olan yönlerini incelemek esasına göre belli bazı temel kurallara ve aşamalardan geçirek nasıl değerlendirdiği incelenmiştir. Bu alanla birlikte Pozitif Felsefe Dersleri ile birlikte sistemini yeni bir dine dönüştürmesi de pozitivism çalışmasının bir parçasını teşkil eder. Comte bu incelemesini Pozitif Politika Sistemi adlı eserinde incelemiştir.

A.Comte‘un 1851 yılında kaleme aldığı bu eserde, Pozitif Felsefe Derslerinde konu edinilen sosyal statik geliştirilerek tamamlanır. Toplumu düzenlemek için zorunlu bilimsel çalışmalar adı altında daha önce yazmış olduğu çalışmasının düzenlenmiş bir halini ortaya koyar. Yeni dinin konu alındığı, ruhi düzen, aile düzeni, devlet adamları, eğitim, takvim gibi konulara değinmesi sebebiyle önemlidir (Korlaelçi,2014a:24-25,66).

Pozitivist sistemin politikası, Batı kaynaklı devrimin tamamlanmasından sonra Batı Cumhuriyetinin kurulmasıyla amacına ulaşmıştır. Batılı bu devrimin gerçekleşmesine yönelik olarak şiddet eylemlerine başvurmayı gerekli görmeyen Comte, sadece ispat ve inandırma yolunun yeterliliğini savunur (Korlaelçi,2014a:12).

Batılı devrimi Comte şu şekilde açıklar: *“İlk çağın yerli hayatı üstün getirip, papazlığı açıklayarak ortaya koyduğu çift temele göre fetişizm aileyi oluşturdu. Teokrasi toplumu düzenledi. Fakat bu ilk sistemleştirme insan kuvvetlerinin ilerlemesine engel oldu. Zekâ ve hareket (activité) yeterince gelişmedi. Bu zarurî evrim antikitede, biri teorik diğeri pratik teokrasiden kurtuluş, sosyokrasieye itiliş; batıya özgü bir geçişle gerçekleşti. Bu geçişlerin son rekabetine göre gerçek kuvvetleri disiplin altına almak için duygu ile ilgili son geçişi yönetmeye geldi”* (Korlaelçi,2014a:12).

Comte ‘un izlenimine göre, batı çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa anarşiyi önceden sezerek geçti. Ancak teokratik dönemden pozitivist döneme geçerken bunun tersi bir durum yaşanmış ve anarşiye düşülmüştür.(Korlaelçi,2014a:13) Bu süreci içeren tarihsel arka planda Comte, Aristoteles den İskenderiye Okulu’na ve oradan da Arap Bilimcileri tarafından Batı Avrupa’ya giren doğa bilimlerinin etkili olduğunu ifade eder (Comte,2015:37-38).

Comte’un işaret ettiği bu dönem, Rönesans Dönemi olarak görünmektedir. Bu döneme dönük çıkarımında teokratik yapının çözüldüğü ve çürüdüğü bunun yerine geçen metafizik yapının ise herhangi bir ileri adım atmaktan uzak, işlevsiz kaldığını ifade etmiştir. Comte’un metafizik şüpheler için uygun gördüğü bu durum esas nesnesini (teokrasi) yıktıktan sonra metafiziğin hiçbir şey inşa edemez bir halde kaldığı imajını da kuvvetlendirir. Bu dönem toplumun yeniden inşa için bir yıkım yaşadığı dönemdir (Comte,2015:173).

Batıyı bu gidişatından pozitivismle gelecek olan halka dayalı ve organik geçişin son safhasında yer alan triumvirat’ı kurtaracak, Batı Cumhuriyetini böylece kurulmuş olacaktır. Parlamenter sistemi onaylamayan Comte’a göre bu sistem yıkılarak Pozitif Triumvirat’nın üç bakanlıktan oluşan yapısı kurulacaktır. Bu bakanlıklardan ilki adalet ve milli eğitim, ikincisi kamunun çalışmalarını ve sonuncusu yer, gök, deniz ve sömürgecilikle ilgili görevleri yerine getirir. Bu şekilde kurulacak pozitif devlete Platon’un Devlet’indeki sisteme benzer şekilde filozof veya sosyologlar tarafından

yön verilecektir. Bir loncaya benzer biçimde toplanacağı iddia edilen bu sosyologlar grubu asıl hükümeti değil ahlaki ve fikri temeli inşa etmişlerdir. Genç kuşağı yetiştirmişler, sisteme uyarıları, övgüleri ve eğitici yönleriyle müdahale etmişlerdir. Hükümeti kurma görevi belli sayıda seçilmiş batılı asillere verilmiş ve bunlar iki bin bankacı, yüz bin tüccar, iki yüz bin imalatçı ve dört yüz bin çiftçiden oluşmuştur (Korlaelçi,2014a:13).

Buna benzer toplumsal tahayyüllere Francis Bacon'un Yeni Atlantis eserinde ve yine Condorcet'nin çalışmalarında rastlamak mümkündür. Hâkim gücün, dönemin anlayışına paralel bir şekilde "akıl" olacağı, bilim adamlarının ya da daha genel bir ifade ile entelektüellerin despotizminden oluşan bir yapı burada karşımıza çıkmaktadır (Cevizci,2008:262).

Gerek Aydınlanma dönemi düşünürlerinde gerekse daha önce birçok düşünürün benzeri sosyal yapılar planladığı bilinmekle birlikte, bu yapıların kimisi ütöpik ve izole kimlikte bir özellik gösterir. Bunların tersine Avrupa'da bir birlik kurulmasına işaret eden daha yeni kuramlarda ise Türkiye ve Osmanlı algısı neredeyse Rönesans döneminin başlayışından itibaren ötekileştirici bir biçimde ele alınmıştır. A. Comte'un Türkiye ve dönem olarak Osmanlı algısı ise bahsettiğimiz diğer sosyal sistem kurma örneklerinden farklıdır.

Bununla birlikte tüm bir çağı etkilemiş olan milliyetçilik akımının izleri bu sistemini kurmada onu da etkilemiş görülebilir. Genel olarak Avrupa merkezci ve bilimsel açıdan yaklaşımında da evrenselci bir çizgi tasavvur ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Avrupa Birliği'ni haber veren düşünürlerden biri olması da önemli bir özelliğidir. Batı Cumhuriyetinin kurulabilmesi için Comte, görece küçük denebilecek ama batılı her toplumun öğelerini temsil edecek bir komite planlar. Merkezi Paris'te olan bu komitede sekiz Fransız, yedi İngiliz, altı Alman, beş İtalyan ve dört İspanyol'dan oluşur. Bu ülkeler kendi içlerinde bölgelere ve başka ülkeleri içine alan bir sayı içermektedir. Örnek olarak Almanya'nın üye sayısının Hollandalı, Danimarkalı ve İsveçli üyeler içermesi verilebilir (Korlaelçi,2014a:12-14).

Teolojik felsefenin çöküşü Comte, *Büyük Kriz* şeklinde tanımlanmakla birlikte kuvvetini ve içeriğini eleştiriden alan metafizik felsefenin bu büyük krize yol açan 1789 Devrimi'yle yeni bir inşa ortaya çıkarmadığını eski düzeni restore etmeye çalıştığını ifade etmiştir (Comte,2015:239-240).

Pozitivizme, kurucusu tarafından verilen politik görev Katolikliğin ve Feodal sistemin yıkılması sonucunda ortaya çıkan anarşi durumunu sona erdirmeye ve batıyı yeniden, bu sefer sarsılmaz temeller üzerinde ayağa kaldırmaktır. Hareketin öncelikle Yunanistan ve Polonya'da son aşamanın başlangıcında da ise Türkiye, İran ve Hindistan'da yayılacağı ön görülmüştür. Burada da Türkiye, Mısır, Yunanistan, Rusya, İran ve Hindistan'ın içinde olduğu bir komite şekli ele alınarak Avrupa'daki ilk komitenin kendilerine yardımcı olacağı bildirilmiştir. Bu amaçla Batı dışındaki ilk büyükelçilik, Katolik ve Müslüman toplumlar arası bağlılığı ve kardeşliği temin etmek üzere Türkiye'de kurulurken bunu Rus elçiliği takip etmektedir. Türkiye'nin Comte'un değerlendirmesinde önemli bir yeri vardır; zira İran'a açılma açısından öncü ve buna ek olarak yenileşmiş (régénérés) Müslümanlar olarak öncelenen Türk toplumu, Afrikalı toplumları batılı toplumların yapabileceğinden daha yetkin bir biçimde pozitif dine çekebilecektir (Korlaelçi,2014a:15).

Pozitif Politika Sistemi adlı eserinde Pozitif dini kurduğunu belirleyen Comte, kitabın son cildini çıkarmadan önce Pozitivizm İlmihalini (Cahtéchisme Positiviste ou Sommaire Explication de la Religion Universelle) (1852) çıkararak dinin uygulamalarını ve ibadetlerini anlatmıştır. Saint-Simon'a benzer şekilde önceki dinlerin geçerliliklerini kaybettiği ve yeni dine geçmek için bir hazırlık aşaması olduğu burada tekrar edilir. Yeni din "İnsanlık Dini" dir. Gelenekleri koruması, toplumsal düzeni sağlayan kuralları koyması ve adalet dağıtması gibi sebeplerle, bağımsız hiçbir toplumun din kurumundan ayrı düşünülemeyeceği Comte tarafından ifade edilir ve bu konumu sebebiyle din, toplumsal otoritenin tek ve en önemli dayanağı olarak kabul edilir. Kurduğu yeni din içinse daha sonra mezar taşına da mühür halinde kazıttığı üç ilkeyi formüle etmiştir: *İlke olarak aşk, temel olarak düzen ve amaç olarak ilerleme* (Korlaelçi,2014a:20,66).

Bu dinde Comte tarafında insana hizmet edenlerin bütünü oluşturduğu bir Tanrı imajı çizilir. Büyük Varlık adı verilen bu Tanrı figürünün yer aldığı din, Pozitivizmin güç kaynağını, bilimsel dogmasını ve amacının ifadesidir. A. Comte bu varlığı ve dini şöyle açıklar: *"Bundan böyle bireysel ve toplumsal varlığımızın bütün cinsleri, ilmi olarak zorunlu üyeleri olduğumuz tek gerçek Büyük Varlık'a bağlanacaktır. Düşüncemize dalışımız bu varlığı tanımak içindir. Duygularımız onu sevmek içindir. Hareketlerimiz ona hizmet etmek içindir"* Bu bağlamla aşk düzeni arar ve ilerlemeye

götürürken, düzen aşkı sağlamlaştırıp ilerlemeyi yönetir ve son olarak ilerleme düzeni geliştirir ve aşka yol açar (Korlaelçi,2014a:20).

Bu açıklamalarına ek olarak pozitivizm ilmihalinde ibadetlerin vakitleri, genç bireyin aile içerisinde yetişmesi ve pozitivizmin oluşturduğu topluma kabulü gibi konuları Hristiyanlık benzeri izlenimlere yol açacak bir şekilde açıklanır. Burada geçmişten, eserin tarihine kadar pozitif ilerlemenin bir parçası olarak görülmüş şahsiyetlerin isimleriyle anılan bir takvim, dinin işleyişinde görev alan bir ruhban sınıfı ve sayıları da detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Son olarak pozitif dinin kurduğu Batı Cumhuriyeti için din içerisinde bir bayrakta planlanmıştır. Bu bayrağın yeşil fonu üzerine bir yüzünde “Düzen ve İlerleme” diğer yüzünde ise “Başkası İçin Yaşamak” sloganları yazılıdır. Pozitivizmin bu alturist yaklaşımı birey yerine toplumu ele geçirmesi ve tüm gelişimimizin toplumla birlikte mümkün olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bu açıdan pozitivizmde insan yok, insanlık vardır. Kamu yararının önceliği ve genel eğilimin göz önüne alınması doğrudan ve yalın olarak kişi mutluluğunun temel kaynağı olacaktır (Comte,2015:291,293).

Başkası için yaşamak sloganı, aynı zamanda Comte’un ahlaki sisteminin de temel taşıdır. Ona göre toplum içerisinde yaşanan ahlaki çöküş en az siyasi çözüme ve çekişme kadar büyük bir öneme sahiptir. Sosyal güçlüklerin kaynağı ise ahlakidir. Ahlaken disipline edilmeyen bir toplumdan ilerleme beklenemez. Bu ahlaki yapı ise teokratik evrenin Avrupa üzerinde çökmesi ile ortadan kalkmıştır. Ahlak, A.Comte’un sistemi içerisinde kuramsal felsefe ve siyaset arasında aracılık yapar, ahlakın dayanağı felsefedir, siyaset ise ilkelerini ahlaktan alır. Bu sistemin toplumsal yapısında kişi, aile ve toplumsal tüm yapı insanlığın hizmetine tahsis edilmiştir. Genel anlamda ferdiyetçi bir yapı değil toplumcu bir yapı söz konusudur. Bu yapı ise bahsedilen insanlık dininin üç temel ilkesi doğrultusunda ilk olarak aile içerisinde başlayacaktır. Daha sonra yeni ailelerin kurulmasını sağlayan yine bu ilkeler, bireyin kendine dönük ilgisini dış kaynaklı bir sevgiye çevirerek toplumcu bakış açısının birey içinde elde edilmesine olanak sağlar (Korlaelçi,2014a:26-27).

Saint-Simon ve Auguste Comte ‘un düşüncelerini ve pozitivizm içerisinde yerlerini inceledikten sonra söylemek gerekir ki, A.Comte ve S.Simon’un takipçileri yine onlara yakın düşünceler ve/ya ideolojik yönelimler içine girmeleriyle birlikte genel yönelimlerinde öncülerinin görüşlerini reddeden yâda alternatifler çıkararak, ilk

görüştten radikalliği düşük bir çizgi izlemişlerdir (Korlaelçi,2014a:7). Genel çerçevesiyle ilk dönemin açıklanmasının ardından, pozitivistimin yeni kazandığı araştırma yönü ve inceleme alanı ele alınabilir. Bu dönem pozitivistimin ikinci ve son dönemini oluşturan Viyana Çevresi dönemi olarak adlandırılır.

Pozitivist felsefenin gelişimi ve yeni birtakım nitelikler kazanması 19.yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşir. Burada hareketin başlamasında önemli etkileri olan fizikçi-filozof Ernst Mach ve filozof Richard Avenarius öncüler olarak görülebilir. Bu pozitivistim aşaması da daha önceki aşama gibi olguları esas almasıyla birlikte deney ve gözleme dayanması açısından önceki pozitivistimle aynı çizgidedir. Farklı olarak ikinci döneme özellikle Mach'ın etkisi sayesinde duyular ve olgular özdeş olarak görülmektedir. Olgular duyulardan ibarettir. Daha sonraki takipçilerinden olan Pearson'a göre duyulardan elde edilen izlenimler nötr elemanlar olup, fiziksel ve psikolojik dünya bu elemanlardan meydana gelmektedir (Ural,2012:62).

Bernard Russell ve Ludwig Wittgenstein'in etkileri ile bu görüş dil analizi haline gelmiştir. Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı eserinde duyularla özdeş olan olguları "atomik olgular" olarak adlandırır sonrada bu olgular ve dil arasında kurduğu bağıntı ile dil analizine geçiş yapmıştır. Daha önce Ortaçağ düzeninde dahi izlerine rastlanmakla birlikte (Bloch,2015:152) Pozitivistimin ilk devresinde yer alan özne ve anlaşılacak nesne arasındaki ayrılık(Köker,2013:23), anlayışlara bağlı olarak bir görelilik inşa etmiştir. Felsefe de yeni ilerlemeler ışığında ortaya çıkacak görelilikten kaynaklı, araştırma nesnelere sağlayacaktır (Comte,2015:183-185).

Mach Felsefe ve bilimi ayrı bir şekilde düşünmemiştir. Bilimsel kavramlar ona göre, felsefi bir yöntemle tekrar ele alınmalıdır. Böyle bir çalışmanın yolunu, hem bilimsel hem de felsefi kavramların tarihsel süreçte ne gibi anlamlar kazandıklarının incelenmesi ile mümkün görmüştür. Yöntemi daha sonra Albert Einstein'ın rölativite (Genel görelilik) teorisi oluşturmasında da etkili olmuştur. Mach'ın bilim tarihi çalışmalarına ayrı bir önem vermesinin önemli bir nedeni de duyumcu bir anlayışla bilimsel kavramları yorumlayarak, bilimi metafizik öğelerden arındırmak şeklindeki düşüncesidir. A.Comte 'da görülen bütünlükçü-tekçi anlayışa benzer bir şekilde E.Mach da evrenin duyulardan ibaret olduğu savıyla bilimlere bütünlüğe yönelmiş görmektedir. Bilimlerin her birinin duyuların belli bir yönüne odaklanmışken

felsefe ise fizik ve psikolojik olayları tek bir sistem içinde toplayarak olguları bir bütün olarak değerlendirir (Ural,2012:63-64).

Ernst Mach'ın bu görüşleri ve Viyana Üniversitesi'nde yaptığı çalışmaları büyük bir etki meydana getirmiş ve biraz sonra Viyana Çevresi adıyla bilinecek olan pozitivist yaklaşıma önemli bir etkide bulunmuştur. Viyana Çevresi'nin oluşumunu bu açıdan görmek mümkündür. Mach'ın 1885'te kurucusu olduğu ve çalıştığı Endüktif Bilimler Felsefesi kürsüsüne 1922 yılında Moritz Schlick atanır ve kendisi de fizikçi olan Schlich doktorasını Max Planck'ın yanında yapmış ve rölativite üzerine çalışmıştır. Çalışmaları, onu geçmişten gelen bazı felsefi kavramların bilimsel alanı ifadede yer yer yetersiz kaldığı dahası işlevini kaybettikleri izlenimine ulaştırmış ve alanla ilgilenmeye koyulmuştur. Felsefi çalışmalarında öncülü olan Mach'ın izleri görüldüğü gibi bunları ilerletmiştir (Ural,2012:64).

Moritz Schlick' in girişimi ile 1922 yılında Viyana Üniversitesinde her biri başka üniversitelerden gelen bilim insanlarının katılımıyla toplantılar düzenmiştir. Toplantıların Viyana'da yapılması sebebi ile Viyana Çevresi adı ortaya çıkmıştır. Bu ekol daha sonra “Mantıkçı Pozitivizm”, “Mantıkçı Ampirizm” ve “Yeni Pozitivizm” adlarını almıştır (Ural,2012:65).

Mantık ve Matematiğe ayrı bir önem atfeden Viyana Çevresi Ekolü, bilgiyi bilimsel olan ya da doğrudan bilim olan bir bilgiyle sınırlamış, anlamlı olarak nitelendirdiği bilgileri zorunlu analitik önermeler ve deneysel bir şekilde bilinerek gözlemlenerek doğruluğu öğrenilen bilgiler olarak sınıflandırmıştır (Cevizci,2017:290).

Pozitivizmin ikinci dönemi olan Viyana Çevresi ekolünün temel olarak ele alınabilecek üç ortak özelliğinden bahsetmek mümkündür. Bunlar “metafizik karşıtlığı”, “A priori zorunlu yargıların gözden geçirilmesi zorunluluğu” ve son olarak “Doğrulama” kavramlarıdır(Ural,2012:20,67).

Viyana Çevresi'ni anlamada ilk önemli kavram metafizik karşıtlığıdır. Bu kavramın hem pozitivist felsefenin yapısından gelmekle birlikte, dönemin bilimsel gelişmeleri tarafından da desteklenen bir kaynağı vardır. Son olarak buraya farklı üniversitelerden gelen bilim adamlarının oluşturduğu bir grup olması ve öncü isminin de Ernst Mach gibi metafizik karşıtı bir fizikçi olması eklenince metafizik

karşıtlığı adeta bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar. Viyana Çevresi düşünürlerinin metafizik tanımlamasına göre kendilerinden önceki felsefi sistemin hiçbir cevabı olmayan ve kimsenin de cevap veremeyeceği sorular üzerine kurulu olduğunu düşünürler. Bu cevapsızlığın sebebi anlamdan yoksun olmalarıdır. Anlamsız olan metafizik, metafizik olansa anlamsızdır. Böylece Viyana Çevresi düşünürlerine göre kendilerinden önceki felsefe yapısı boş bir metafizik yapı şeklinde görülür. Çevre düşünürlerinin bir araya toplanmasındaki sebep ise bu boş ve anlamsız metafiziği bilim ve felsefeden uzaklaştırmak olmuştur (Ural,2012:14-15).

Bu noktaya gelirken belirtmek gerekir ki, Aydınlanma dönemi içerisinde Hegel'in "Akli olan gerçek, gerçek olan aklidir" ifadesinde Alman idealizminin zirvesini göstermesi aynı zamanda rasyonalizmde de önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bu durumda, akli olanla, bilimsel olan arasında kurulan özdeşlik, çıkarımlar için ya bilimseldir ya da anlamsızdır, sonucunu verebilen bir anlam ortaya çıkarmıştır. Hegel'in koyu rasyonalizme yol açan bu yöntemi dönemin varoluşçu felsefesinde de tepkiye yol açmıştır (Gündoğan,2007:42).

Felsefenin, Çevre düşünürlerince görevini dil analizi oluşturur. Bu sayede metafizikten arındırılmış, hesap verebilen önermelerden müteşekkil bir felsefe olanaklı hale gelebilir görülmüştür. Bunu yapmanın en önemli aracı ise mantıktır (Ural,2012:17).

Değişen dönem şartları ve bilim insanlarının çalışmalarındaki esas yöntem olması sebebiyle bilimsel inceleme yöntemlerindeki gelişmeler doğrudan yâda dolaylı bir şekilde felsefeyi ve güncel hayatı etkilemektedir. A priori zorunlu yargılarında gözden geçirilmesi bu zorunluluk üzerine ele alınmış bir felsefi yönelimdir (Ural,2012:26).

Bu durum Comte Pozitivizminde bilgilerin göreliliği olarak ele alınmakta ve bu bilgilerin aynı zamanda toplumsal oluşları metafizik felsefe döneminde bahsedilen sabit kurgul bir bilgi olmadığı toplumsal ilerlemeye bağımlı olduğu bildirilmektedir. Burada şüpheli metafizik felsefenin ya da ilkel somut gerçeklik algısına düşülmemesi art arda gelen değişimler ve somut gerçekliklere bağlıdır(Comte,2015:183-184).

Viyana Çevresi pozitivizmine ilk defa dikkat çekenlerden olan Moritz Schlick tarafında, bu felsefede bilindiği üzere İmmanuel Kant, basit bir şekilde ifade edildiğinde gözlem ve deney öncesi sentetik A priori yargılar gelir ve onlara anlam kazandırır. Kant'ın bu yaklaşımında dikkate aldığı ve temellendirmeye çalıştığı Newton sistemidir. Newton sistemindeyse Öklid geometrisinin temel alınması, zaman ve mekân tanımı bulundurması sebebiyle “Newton Yasaları” aracılığı ile her tür cismin hareketi açıklanmaktadır. Einstein fiziğinin ortaya çıkardığı göreceli (Rölatif) zaman ve mekân anlayışının Öklidçi mekân anlayışından farklı olması ve onun yerini alması üzerine Kant'ın belirttiği a priori zorunluluğun gereği ortadan kalkmıştır. Buna mukabil, Kant'ın yaklaşımında yer alan Newton sistemine yön veren Öklid geometrisinin sezgisel olarak kavrayabileceğimize yönelik ifadesi yerini, zamanın, boyutun ve geometrik noktanın ölçme vasıtasıyla öğrenilebileceği düşüncesine bırakmıştır (Ural,2012:19-26).

Ancak bu sonuca ulaşırken kullanılan Kant'ın yaklaşımı ve Newton sisteminin dayandığı Öklid Geometrisine yönelik incelemeler, Kant gibi Schlick' in de mekân algısı araştırmaları ve kullanımı yönünden doğa felsefesine başvurmasını gerektirmiştir ki bu durum Antik dönemden bu yana devam eden tartışmanın bir parçası olmaya yol açmış ve Viyana Çevresi'nin metafizik tanımlaması ve karşıtlığının tanımına göre ters bir görüş ortaya çıkarmıştır. Bu durum sadece dil felsefesi üzerine değil rölativite ve zaman ilişkisi içerisinde dahi geçmiş felsefenin iddialarının yanlışlığına hükmedebilmek için o dönem iddialarıyla karşılaşmayı gerektirmektedir. Söz gelimi Lucretius'a göre veya Epikürcü yaklaşıma göre ele alınan zamanın kendinde bir töz olmaması ancak zorunlu bağlı bir özellik taşıması (Arslan,2008:92) zaman tanımının bir yönünü oluşturması sebebiyle tıpkı Newton Yasaları gibi üzerinde çalışılmadan görmezden gelinemez.

Pozitivist felsefenin bir görüş ve yargının geçerliliği için denetlenebilir, ispatlanabilir olması gerektiği nosyonu, günümüz pozitivist felsefesini de yapı bakımında, “doğrulama” kavramı ile eş güdümlü bir çerçeveye sokmuştur. Felsefenin de diğer doğa bilimleri gibi bilimsel karakterde olmalıdır; buna göre deneysel bilimlerde olduğu gibi felsefede de açıklık, mantıksal tutarlılık ve ispat edilebilirlik bulunmalı bunun aksine dogmatik ve spekülatif varsayım ve görüşler felsefeden çıkarılmalıdır. Bu şekilde iddiaları denetlemek ve deneysel bilimlerde olduğu gibi ispata imkân veren bir yapıya oturtmak mümkün olabilir (Ural,2012:66).

Buradaki önemli sorun, fizikte olduğu gibi felsefede deney yapmanın mümkün olmamasıdır. Felsefede ise bilimdeki deneyin yerini tutabilecek araç, dönem itibariyle gelişme gösteren mantık olmuştur. Bu durumun ortaya çıkarttığı da “mantıkçı pozitivism, mantıkçı ampirizm” isimlendirmeleridir. Çevre düşünürlerinin dil analizi, metafizik karşıtlığı ve deneysel bilimler modeliyle kurma anlayışlarının temelinde “doğrulama” kavramı yer almaktadır (Ural,2012:67).

Doğrulama kavramı bu noktada sadece metafizik olanı bilimsel olandan ayırt etmekle kalmayıp, aynı zamanda bilimsel olanı bilimsel düşünüşü de karakterize etmesi açısından iki ayrı yeri vardır, metafizik olanın, anlamlı olandan ayrılmasıyla doğrulamayı ve üzerine kurulduğu mantığı pozitivismde önemli bir noktaya taşır. Bu bağlamda doğrulama doğrulanacak cümlelerin, ifadenin özne yüklemi arasında gerçekleşmez: *“Doğrulama, özne ve yüklem durumundaki terimler arasında, mesela bir önerme aracılığıyla kurulmuş olan bağın tasdiki demektir”*(Ural,2012:47).

Viyana Çevresi düşünürleri doğrulama kavramının üzerine çalışmalarında, “Tam doğrulamamanın imkânlılığı”, “Sentaks” (dilnin formel teorisi),”Semantik” (işaretler teorisi) başlıklarını inceleyerek anlamlı yargıların yapısal özelliklerini değerlendirmeye alırlar. Ancak konumuz içerisinde Pozitivizmin dönemsel yapısının incelemesi ele alındığında dolaylı bu başlıklar inceleme alanımızın dışındadır.

Pozitivizmin iki dönemini ele alıp yapılarını açıkladıktan sonra bu felsefenin üzerine kurulduğu yapıyı gereği gibi anlamak için geçmiş birikimi ve sosyal arka planına yönelik bir incelemeye geçilecektir.

B. POZİTİVİST FELSEFENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

1. 17.Yüzyıl Felsefesinde ‘Aklın’ Bir Üst Değer Olarak Ortaya Çıkışı

17.yüzyıl felsefesi oluşumu açısından önemli zıtlıkları bünyesinde toplayan bir özellik göstermektedir. Modern Felsefe olarak da bilinen dönemin felsefesi, yapısındaki bu zıtlığı geçmiş dönemlerin kimi kopma ya da gelişimleriyle oluşturur. Bu açıdan kilisenin etkinliği ve bu etkinliğin zaman içinde kırılışını gözlemlemek ve bu kırılışın sosyal, ekonomik ve nihayet düşünsel adımlarını gözlemlemek için

17.yüzyıl felsefesinin köklerine ve bu köklerdeki değişimlerine bakmak faydalı olacaktır (Cevizci,2013:15).

17.yüzyıl felsefesinin inşasında en önemli payı belki de kendisine karşıt olarak değerlendirdiği Ortaçağ felsefesi ve sosyal yapısında bulmak mümkündür. Önemli gerilimler yaşayan bu dönemin en önemli sorunu ve gelişim noktasında demografik ölçekte meydana gelmiştir. 12.yy'da, eski Roma egemenliğinde yaşayan nüfusa kıyasla fark edilir bir nüfus azlığı, kentlere kadar hissedilir. Öyle ki kentli evlerin arasında ne işe yaradığı bilinmeyen topraklar, bahçeler hatta otlakların girdiği bu düşüşte kent nüfusları birkaç bini geçmez. Bu durumda birliği sağlayan, yerel şeflerin baskıları, güvenlik sağlama ihtiyacı ve tarım sektöründeki gerilik nedeniyle üretim gücünün temini olmuştur (Bloch,2015:119-120).

Dönemin kara yolu, daha çok yoğun olan yolların kullanımına bağlıdır, Avrupa'ya dış işgallerin sonra ermesine rağmen hala tehlikeli bir yolculuk ortamı bulunmaktadır. Bu seyahatleri ise ancak tüccarlar, şato yâda manastıra giden büyük senyörler ve dini amaçları için yola çıkan rahipler yoğunlukla yapabilmektedir. Özellikle Avrupa'yı bir baştan öbürüne kateden tüccarlar ve kilise adamları olmuştur (Bloch,2015:123). Tüccarların loncalarıyla ve kardeşlik örgütleriyle ortaklık ilişkileri, bu silahlı ve mal taşıyan grupları büyük kârlar elde etmek için uzun yolculuklara çıkartabilmiştir (Pirenne,2014:92-93).

Diğer yanda ise rahipler aradıkları bir hocayı bulabilmek, manastırlar arası alışverişler ve eğitim gibi gerekçelerle bu yolculuklara çıkmışlardır. Bu yolculukları kolaylaştıran kilisenin uluslararası niteliği gereği sınırlarının ülke topraklarına dağılmış durumda olması ve eğitim dili olarak Latinceyi kullanıyor olmasıdır (Bloch,2015:123).

Siyasal parçalanma, ulaşım zorluğu ve paranın metal ayarındaki değişiklikler dolaşımdaki parayı azaltmış, kullanımını da düşürmüştür. Bu takas ekonomisinin canlanmasıyla birlikte ticaretin de görece düşmesiyle sonuçlanmıştır. Önemli bir sonucu da ücretli emek talebinin oluşturduğu yapıdır. En üst kademedен en alt kademeye kadar bu dönemde ücret yerine iki sistem geçmiştir; ilki, ihtiyaç duyulan adamın, beslenmesi, giydirilmesi gibi ihtiyaçları giderilerek çalıştırmanın yanlarına almasına dayanan provende sistemi ya da o adama, hizmeti karşılığında toprak bağıışı

uygulanacak ve bu toprağın üreticilerinden ya da kendi üretimiyle elde ettikleri ile yaşamını sürdüreceği toprağa bağlı bir sistem (Bloch,2015:130-131).

İmparatorluklarla Papalık arası gerilimler de yine bu döneme (10-12yy.) denk gelmekte, iki güç arasındaki çekişme siyasallaşan ve yönetim yapısı bozulan kiliseyi güçten düşürdüğü gibi imparatorluklarında dağılmasını beraberinde getirmiştir. İlk Yüzyıl Savaşı'nın ardında Avrupa'da derebeylik sistemi yerini mutlak monarşilere doğru bırakmıştır (Anonim ,1991a:62-65).

Nüfusun 12.yüzyıldaki azlığına rağmen 10. ve 11. yüzyıllarda başlayan ve 14.yüzyıla değin devam edecek olan bir nüfus artışı gözlenmiştir. Bu artışın temel nedeni ise verimli geçen mevsimlik dönemler olarak görülür. Artışın önemi ise Avrupa'da büyük değişiklerin temelinde yattığı yeridir. Öncelikle nüfus artışının devamı, kentler arası mesafelerin daralması ve tarım topraklarının arttırılmasını sağlamıştır. Daha önce güvenlik ve beslenme sebepleriyle yığılmalar yaşayan köyler şimdi tarım arazilerini arttırmaya çalışmaktadır. Ticaretin artmasının krallıklar için önemli bir gelir kapısı oluşturduğu ve paralı askerlere dayalı bir düzenli ordu imkânı verdiği için kentsel burjuvazi yolların geliştirilip, korunması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte asker sevk ve idaresi de bu yollara bağlı kalmıştır (Bloch,2015:132).

Nüfus artışıyla birlikte etkilenen bir başka alan ise üretim alanıdır. 19. yüzyılda olduğu gibi Ortaçağ'da da en önemli üretim alanını dokuma meydana getirmiştir. Bu değişimin etkisiyle 11. yüzyılın sonuna doğru en önemli gelişimi hem sayılarının artışı hem de artan önemleriyle zanaatkârlar ve tüccarlar sağlamıştır. Özellikle tüccarların büyük bir önem kazandığı görülür. Geçmişte insanlar için görece küçük bir toplumsal önem taşıyan bu kesim, değişen şartlar ve yapısal özellikleriyle içinde yaşadıkları toplumun başta hukuki, idari yapısı olmak üzere pek çok kurumunu doğrudan etkilemişleridir (Bloch,2015:135).

Ticaretin iç piyasada ve Kıta Avrupası'nda lonca kervanlarıyla yapılmasıyla birlikte bu kara yolunun tehlikeleri ve hızının düşüklüğü kıyı/liman ticaretini daha elverişli bir hale getirmiştir. Viking ve Yunan örneğinde korsanlıkla birleşmiş bu faaliyet alanı, Roma'nın yıkılmasının ardından hâkim konuma gelen Germen kabilelerince yabancılıkla karşılanmıştır. Bu dönemde hâkim deniz gücünü Müslüman Araplar ve ticareti yürüten Venedik kent devleti oluşturur. İskandinav akınlarının ardından Alçak Ülkeler (Flandr) kıyılarında da önemli bir ticari canlanma yaşanmasıyla

beraber, Venedik ve onu takip eden diğer şehir devletleri Akdeniz üzerinde belirleyici bir etkide bulunmuşlardır (Pirenne,2014:83).

Venedik'in 6.yüzyıldan başlayarak önemli bir denizci halk barındırması ve İstanbul arasında nakliye, posta görevini yerine getirmesi bu özelliğini destekleyici bir amaç taşır. Buna mukabil, Avrupa'da eğitim imkânının genel olarak ruhban sınıfın elinde olduğu bir dönemde Venedik'te okuma yazma yaygın durumdadır (Pirenne,2014:86).

Venedik'in gelişmesi yarımada'daki diğer kent devletlerini de etkilemiştir. Ancak Venedik'in ticaretinde Müslüman Araplarla kurduğu ilişkinin tersine bir yol görülür. Ceneviz ve Piza devletleri birlik kurarak Müslümanlarla savaşma yolunu tutmuşlardır (Pirenne,2014:71).11. yüzyılın ilk yarısında Norman şövalyelerinin paralı askerlikle Güney İtalya'ya gelmeleri ile de buradaki Sardinya, Sicilya, Messina bölgeleri birer birer birer Müslümanların elinden alınmıştır (Watt,2013:71). Daha sonra Ceneviz gibi diğer İtalyan kent devletleri baskın bir şekilde Müslüman kıyılarıyla ticari ilişkiye girerlerken Akdeniz üstünlüğünü ele geçirmişlerdir (Pirenne2014:72).

Avrupa'nın ticaretini oluşturan en önemli partnerini Kıta Avrupa'sının iç piyasası değil, Bizans ve Müslüman Araplar teşkil etmektedir. Özellikle İspanya'nın büyük bir kısmını ele geçirerek Fransa'yı tehdit edebilir bir konuma gelen Müslümanlar sadece ticari değil, bilimsel, felsefi, sosyal birçok alanda önemli etkilerde bulunmuşlardır. Bunlara 13.yüzyıla kadar kullanışsız Roma rakamlarının kullanımının ardından Pizalı Leonardo Fibonacci ile başlayan Arap rakamlarının kullanımı gibi, 12. Yüzyıla değin çok az görülen astronomi, salgınlara karşı çok kırılgan olan Avrupa'da tıp çalışmaları ve en önemlisi dini yapının şekillendirdiği felsefi alandaki değişimler örnek gösterilebilir (Watt,2013:98).

Bu dönem Hristiyan toplumunda kamu yararına hiçbir iş, manevi kuruluşların işleri ölçüsünde önemli görülmemektedir (Bloch,2015:157). Bu önemiyle kilise dönemin zihni alanında en önemli etkileri temsil ettiği gibi bu zihinsel değişimlerden de en ağır etkilenen taraf olmuştur.

Kralların ve yönetici kesimlerin okuma yazma bilmediği hatta isminin harflerini dahi bilmediği bu dönemde 13.yy'a kadar kralların danışmanlıkları, tercümanlıkları ve yazmanlıkları kilise kadrolarınca yerine getirilmektedir. Bu durumun ortaya çıkarttığı

bir sonuç da siyasal eylemlere yazılı bir biçim veren bu din adamları, bu eylemlerin kayıtlarına kendi ahlaki değerlerine uygun bir kılıf oluşturarak dönem hakkındaki yargılarda muğlak, yarı aldatıcı bir cila tabakası meydana getirmişlerdir. Bu okuma yazma bilgisizliğinin önemli bir ayağını da hukuki alanın oluşturduğu göz önüne alınırsa kilisenin etki alanı değerlendirilebilir (Bloch,2015:148).

Kilise doktrini, felsefi ve belagat kaynağını mirasının üzerine kurulduğu Antik çağa karşı topyekûn reddetmeye ve özenip kabul etmeye yönelik iki taraftan sağlamaktadır. Bir yanda bu dönem düşünürleri kötülenirken, öte yandan Roma ve Yunan geleneğinden kalan retorik, imparatorluk ve toplum katmanlarıyla mücadelede kullanılmaktan geri kalmaz (Le Goff,2015:121-122).

Teknik açıdan bu mirasın kullanılması ile birlikte karşı çıkanlara rağmen felsefi yönünü de belirtmek gerekirse: *“Ama köklü tutum Kilise Babaları Tarafından kararlaştırılmıştı ve Aziz Augustinus tarafından kesin bir biçimde belirlenmişti. Augustinus’a göre tıpkı Yahudilerin Mısırlıların kalıntılarından yararlandıkları gibi, Hristiyanlar da Eskiçağ kültüründen yararlanmalıydılar: “Eğer (putperest) filozoflar, özellikle Platoncular, tesadüfen bizim dinimiz için yararlı doğruları dile getirdilerse, hem bu doğrulardan korkmamak hem de bu doğruları haksız yere ellerinde tutanlardan çekip alarak kendi yararımıza kullanmalıyız”*(Le Goff,2015:120).

Bu doktriner yaklaşımın doğrultusunda kilise ve manastırlarda Roma kalıntılarının kullanılması hatta tapınaklarının kiliseye çevrilmesi (Panteon) gibi fiili yaklaşımlar da olmuştur. Ancak felsefi bağlamda alınan kaynaklar, yapı olarak imparatorluğun geç dönemlerinden kalan ezberlenecek dizeler, gerçekte ilgisi olmayan köken araştırmaları, derlemeler gibi yüzeysel düşünce malzemelerdir. Bunların dışında alınan ünlü filozofların eserleri dini hükümler gereği kimi zaman dönüşüme uğramış kimi zamanda aslına özgü nitelikleri ihtiva etmiştir (Le Goff,2015:120-122).

Daha önce de bilinmesine ve çevrilmesine rağmen İslam dünyası düşünürlerinden ibn Rüş’ün (Averroes) Aristotelesçiliği, Thomas Aquinas gibi kilise babalarını etkileyecek yapısıyla bilim ve din arası bir hakikat yolu bulmanın yolunu aralamıştır. Bu etkinin Avrupa “Latin Averroesculuk” akımıyla özdeşleşen Brabantlı Siger gibi başkalarını takibine aldığı göz önüne alınırsa etkisi anlaşılabilir. Siger birçok düşünceyle beraber, aklın felsefi kullanımının sonuçları ile vahiy gerçekleri karşıt olabilir ama her ikisi de kabul edilmelidir şeklindeki düşüncüyü savunur. Bu durum

çifte hakikat kuramını meydana getirmiştir. Başka Latin Averroescular akıl ile vahiyi uzlaştırma girişiminde bulunmayarak fakat onların konumlarını mantıksal olarak izleyerek er geç dinin ortadan kalkmasına neden olacağını düşünmüşlerdir (Watt,2013:107).

Aristotelesçi bir bakış açısıyla devletin ve toplumun doğallığı, kurucu bir özne olarak görülen kilisenin konumunu sarsarken, yine İbn Rüşçü bir bakış açısıyla dünya mutluluğunun salt akılla elde edilebilir olması kilisenin doktrini ile karşı karşıya gelmiş, bununla birlikte İbn Rüşçü'nün görüşlerinin kilisenin devlet kontrolüne girmesine yönelik bir yönü de ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları,2013:16-17).

10.yüzyıl'dan 15. Yüzyıla kadar dikkat çekici bir süreklilikle büyüyen orta sınıf veya kentsel burjuvazi, geçmişin birikiminden mali gücü ve yükselen konumu sayesinde destek alacak alanlar elde etmiştir. Esasında 12.yüzyıldan başlayan Rönesans ve yine Ortaçağ'dan kaynağını alan Reform hareketlerinin en önemli taşıyıcısı konumundadır. Reformasyonla ulus kimliği güçlenirken, Rönesans hareketiyle geçmiş Roma ve Yunan felsefesine, kültürüne öykünen bir burjuvazi vardır. Bununla birlikte ne Yunan ve Roma uygarlıklarının inşa ettiği ideali, istek ve amaçlarda değil nesnel sınırlarda gören yapısı ne de Ortaçağ'ın ilk günah ve son yargı arasında sıkışan durağan ifadesi, Rönesans dönemi insanını kapsamaktadır (Ağaoğulları,2013:153-156).

Özgürlük kavramını çevresinde meydana gelen bireyciliğin değişik bir biçimdeki gelişimine temel olarak yeni bir insan felsefesinin temelleri atılmıştır. Rönesans'la birlikte -Antik çağda çokta görülemeyen bir şekilde- birey toplumdaki ayrı bir konumda anlaşılmaya başlanır. Biyografiler bu anlayışın ilk eserlerini verirken, bireyin kendi yaşamını kendi kurma ve kendi eylemleriyle kendini geliştirebilme düşüncesi hem içinde geçmiş felsefi birikimi hem de yeni kök salan Kapitalizmi işaret eder. Dönemin düşüncesinde meydana gelen bu değişimlerle, hayatın merkezinden çıkarılan kilise ve dini öğreti yerini insan merkezci Hümanizme, Antik Çağ'a duyulan özlem ise ilerlemeci bir tarih anlayışı imkânını tanımamış olsa bile daha sonra bilim felsefesi haline gelecek doğa felsefine daha yoğun bir ilgiyi mümkün kılmıştır (Ağaoğulları,2013:157).

Bu dönemin en önemli temsilcilerinden biri olan Niccolo Machiavelli pozitivist siyaset teorisinin ilk teorisyenlerinden görülmektedir. Kiliseyi yönetimin dışına

itmesi, Platon ve Aristoteles'ten bu yana gelen olması gereken ve olan siyaset ayırımına yaklaşımı, bir millet organizasyonunun ilk örneklerine yaptığı göndermeleri bulunan N.Machiavelli, bu dönem düşünce zenginliği ve gelişimini göstermesi açısından önemli bir örnektir (Köker,2013:42-43).

Yine Rönesans dönemi doğrultusunda, 13.yy'da, İtalyan kent devletleri içerisinde yerel otoriteyi elde etme amacı çerçevesinde imparatora karşı yürütülen Cumhuriyetçi eğilimler ve “Özgürlük ve Kardeşlik” görüşleri etrafında toplanan hareketlere bakıldığında, Avrupa'nın diğer soylularından farklı olarak ticaretle uğraşan İtalyan soylularının ve diğer kent ileri gelenlerinin etkinlikleri görülebilir (Ağaoğulları,2013:160-163).

14.yüzyılda meydana gelen ekonomik ve sosyal bunalımın ardında merkezileşmesi hız kazanan krallıklarda burjuvaziden alınan paraya güvenilmekte, yönetimde nasihat ve yardımlarına başvurulmaktadır. Genel olarak yargıçlar, bakanlar, memurlar ve danışmanlar bu kesimden kaynaklanmıştır. Politik ve toplumsal etkilerini, zekâ ve servetlerini monarşiye hizmete sunduklarında devlet de onlara kolaylıklar ve koruma hizmeti sunmuştur (Huberman,2010:90-91).

Ticari dengesini korumak bu açıdan devlet için büyük bir kıymet taşımaktadır. Orduları beslemek, ithal malları temin etmek, üretimin devamını sağlamak ve korumak gibi temel öneme sahip konularda adeta ekonomik açıdan ulusçu bir yaklaşım ortaya çıkmış, yerli üreticinin korunması ve hazinenin güçlülüğü politikası 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıl sonuna değin Merkantilizmin hayatta kalmasına yol açmıştır (Anonim,1991b:198).

Daha sonra bunaltıcı hale gelen kısıtlamaları ve ekonomik açıdan zararı tespit edilse bile Fransa'da bu yapı devrim öncesinde kendisine yoğun muhalefet edilmesine rağmen varlığını sürdürmüştür (Huberman,2010:157-158). Öte yandan 16.yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında Galileo ve Kepler gibi bilim adamlarının etkisiyle kilisenin tezleri ile birlikte felsefi akımın yönü de daha kuvvetli bir yönde değişmiştir.

17.Yüzyıla gelindiğinde Rönesans'ın alt yapısını sağladığı ancak onu değişik yönleriyle aşan, Modern felsefe olarak adlandırılan dönem ortaya çıkmıştır. Onun ayırıcı yönleri daha 17.yy'ın başlarında ortaya çıkar. Modern sanat ve antikçağ sanatı

arasında yapılan bir karşılaştırmayla, sonra olanın, önce gelenden daha üstün olduğu anlayışının bu dönemde yerleştiği görülmektedir. Bu düşünce şekli 17. ve 18. yüzyıllar boyunca ilerlemeci bir tarih anlayışının benimsenmesini beraberinde getirmektedir. Böylece, Platoncu ve Aristotelesçi görüşlerden uzaklaşma yaşanır (Ağaoğulları, 2013:159-160).

Rönesans ve Reform dönemlerine benzer şekilde Modern felsefe Ortaçağ ile kesin bir kopma eğilim ve talebi açıktır. Ortaçağ'ın kul temelli yaklaşımı yerine birey, Batılı özne olarak ortaya çıkar. Ortaçağ düşünürlerinden farklı olarak bilim ve dine sentezler oluşturmak, olması gereken ve ideali ifade etmek yerine olanı inceleme alanına alarak, olgulara öncelik tanınır. Bu dönemin önemli düşünürlerinin uzmanlık ve geçmişleri göz önüne alındığında bilim insanı ve filozof oldukları dikkati çeker (Cevizci,2013:18).

Ortaçağ'ın teosantrik bir yöneliminden, Yeni Çağ'dan başlayan ve Modern felsefeye kadar gelen Homosantrik yönelimde kapsamlı olarak mistisizmden rasyonalizme kayan bir yapı görülmektedir. Rasyonalist yapı aklın bilim, felsefe başta olmak üzere tüm alanlarda egemen durumda oluşunu öne koyarak 19.yüzyıla kadar belirleyici bir rol üstlenmiştir. 17.yüzyılda bu dönemin bütün büyük filozofları hakikati, dini otorite yâda kutsal metinlerce aktarılan bir şey değil fakat akla dayalı, özgür ve objektif araştırma yolu ile keşfedilen bir şey olarak görmüşlerdir (Cevizci,2013:20).

17.yüzyılda özellikle Descartes, Leibniz gibi düşünürlerin felsefesinde görülen akılcılık, (Rasyonalizm) matematiği bilginin en iyi örneği olarak görmüş ve kişinin kendiyile ve yaşadığı dünya ile ilgili bilgilerinin tüm doğruları bazı tanım ve mantık kuramlarından türetilen tündengelimli bir yapı içinde ortaya çıkaracağını dile getirmiştir (Cevizci,2017:21). Bu akıl, gelenek ve imanın önüne bilimsel kimliği koyan dönemini değiştirmede büyük rol oynayan bir kimliktir.

Bilim ile ulaşılmak istenen hedef Antik Çağ'a özgü merak gidermek veya anlamaktan, Ortaçağ zihninin ilahi kudretin planını kavrama anlayışından çok farklıdır. Bu dönemin bilgi edinme isteği, onun pratik faydasından kaynaklanmaktadır. Bunu en iyi şekilde F.Bacon bilgiyi güçle eş değer tuttuğu ifadesinde dile getirmiştir. Ortaçağın belirleyici unsuru din iken bu modern kültürün belirleyici ögesi bilim haline gelmiştir. Bu bağlamda görülen din ve bilim çekişmesi,

yüzyıl sonra önce Aydınlanma ile ardından pozitivist ve neo-pozitivist bilim temelli bir felsefenin doğmasına neden olmuştur (Cevizci,2013:21,29).

Bu dönemin etiği de hümanist bir çerçeve üzerine oturduğu için öznel bir zeminde yer alır. İnsandan hareketle değer dünyasını tanımlayan modern etik, insan doğasından türetilen değerleri geçerli etik kurallar olarak görürken insan dışı etik kural ve hayat tarzını reddeder. Bu durum özneye göreli bir değerler anlayışı ortaya çıkararak bir değerler krizi meydana getirmiştir (Cevizci,2008:34).

Modern politik düşüncenin bireyi ön plana koyan yaklaşımı, bireyin üzerinden ele alınan bir devlet ve toplum görüşü oluşturmuştur. Buna göre devlet ve toplum birey içindir bakış açısı ağırlık kazanırken toplum ve devlet sadece araçsal bir değer kazanır. Bu yapının en iyi açıklayıcısı toplum sözleşmesidir (Cevizci,2013:36-37).

2. Fransız Devrimi ve Aydınlanma Değerlerinin İnşası

Aydınlanma, geleneksel olarak 1688 İngiliz Devrimi ile başlayan, 1789 Fransız Devrimi ile bitirilen felsefi bir hareket ve bu felsefi hareketin sonuçları itibariyle oluşan toplumsal ve siyasal süreçleri ifade eder (Çiğdem,2015:13). 17.yüzyılın son çeyreği ve ön sekizinci yüzyıl başında görülen bu felsefede 'akla' duyulan neredeyse sınırsız güven ve onu engellediği, yozlaştırdığı, kullanılamaz hale getirdiği düşünülen her türlü, metafizik, dini, sosyal her baskının ortadan kaldırılması gerektiğini temel alan bir içerik bulunmaktadır (Cevizci,2017:50).

Aydınlanma düşüncesi, içeriği açısından Avrupa'nın hemen hepsini kapsamına almasına rağmen farklı Aydınlanmaların olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte ortak bir kaynak ve yönelim olmadığı söylenemez. Bunlardan ilk olarak Aydınlanma kavramı verilebilir. Kavramın işaret ettiği, karanlıktan kurtuluş ve yeni bir dönemin, insanın özgür düşünce ve mutluluğunun önündeki engellerin, deyim yerindeyse karanlık bulutların dağılışıyla geldiği düşüncesi bir karanlık metaforunu da zorunlu kılmaktadır ki bu betimleme aydınlanmanın esas mücadele alanlarından birini meydana getiren din karşıtı mücadele alanını oluşturur (Ağaoğulları,2009:238-239).

Başka bir deyişle :*“Bu hareketin amacı, insanları, esasta ‘kötü’, bu nitelikle “köleleştirici” olduğuna inanılan mit, ön yargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan “eski düzen ”den kurtararak, yine esasta “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu çekincesiz kabul edilen “aklın düzeni ”ne sokmaktır”*(Çiğdem,2015:13-14).

Avrupa’yı etkisi altına alan bu oluşum, bir takım faaliyetleri ön plana çıkarır; aklî ve eleştirel bir sorgulama, soruşturma alanı olarak felsefenin eleştiri ve reddiyelerini metafizik ve hurafelerle dine yöneltirken, inşa eylemini daha sonra doğa bilimleri sosyal bilimler ve toplum bilimi olarak bilinecek alana yönlendirmiştir. Bu noktadan hareketle olay ve nesnelere dair değerlendirmesinde her şeyin daha iyi olabileceğine dair optimizm, akla ve entelektüel önceliğe tanınan duyarlılıkla birlikte, otoriter yan kurum ve sistemlere duyulan saygı da bu oluşumun belirleyici karakteristik özelliklerindedir. Bu bakımdan kendinden önce gelen Rönesans- Reformasyon, Ortaçağ ve Antik Çağ yapılarıyla aykırılık gösteren bir yanı bulunan Aydınlanma felsefesi, değiştirilebilecek ve bu değişimle artık geri dönülemez (ilerlemeci) bir görünüm sergiler (Cevizci,2008:12).

Başta Kant olmakla birlikte bütün Avrupa düşünürleri gerçekte aydınlanmanın vahiy ya da iman sınırlarına dönmeden bireysel, sosyal ve politik hayatın problemlerine akli ve felsefeyi uygulamak anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Kant’ın 1784’te kaleme aldığı Aydınlanma nedir? Sorusuna yanıt adlı makalesinde kullandığı paragraf Aydınlanma içeriğinin açıklanmasında önemlidir: *“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkalarının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapere aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanma’nın parolası olmaktadır”*(Ağaoğulları,2009:240-241).

“Bilimsel Devrim ”in önemli bir ürünü ve savunucusu olan Aydınlanma düşüncesi bu devrim ölçüsünde, düşünceler tarihi içerisinde bir kopuş ifade etmemekte, aksine Reform ve Rönesans ile başlayan sürecin düşünsel birikiminin bir sonucu olmaktadır

(Ağaoğulları,2009:234). Bununla birlikte tamamen geçmiş felsefi yaklaşımların bir sonucu olarak Aydınlanma felsefesini görmek mümkün değildir. Şöyle ki; 17.yüzyıl felsefesinden önemli etkilenmeler olmakla birlikte, ampirizmin etkileri görülmekte, ancak tündengelimsel rasyonel yaklaşımlar yadsınmaktadır. Tamamen akıl yürütme burada işlevsizleştirilmemekle birlikte olguların kurduğu bir akıl yürütme esas alınır (Ağaoğulları,2009:247-248).

Bir sistem kuran kuramsal bir yapı oluşturmayan Aydınlanma düşünleri genelde roman, tiyatro, deneme ve en önemlisi ‘Ansiklopedi’ yazımı içerisinde ifade edilir. Ansiklopedi yazımları içinde amaçları açısından entelektüel ve ilerlemeci niyetler belli edilir; Nitekim burada yeni nesillere erişecek ve gelişime kapı aralayacak bir bilgi toplama işlemi ve geçmiş devirlerin baskı, haksızlık her türlü aşağılamasına karşı bir saldırı aracı olarak tasarlanmıştı (Ağaoğulları,2009:236,244).

Düşünce ve bilgilerin bu şekilde erişilebilir bir hale getirilmesi Aydınlanma düşünürlerinin programlarını ve aklın kullanımına yönelik iyimserliklerini gösterdiği gibi, sistem kurmamış olmaları bütünlük oluşturan bir yapıda ele alınamadıkları kadar bir sınır çizmeme düşüncelerine de bağlıdır (Ağaoğulları,2009:250). Bu noktada insan aklına sınırlar çizerek onun kullanılmasını engelleyen ‘Eski Düzen (Ancien Regime)’in tüm dayanaklarıyla ortadan kaldırılmak istenmesi, Kant’ın insanın kabahati olarak gördüğü aklını kullanmamak yaklaşımına bir ek getirerek ‘kullanmamak’ durumuna taşır ki, bunun sebebi olan Ancien Regime ve onun payandalarıdır ve mutlaka yıkılmalıdır (Cevizci,2008:23).

İlk olarak aklın sorgulayıcı, eleştirici ve yıkıcı rolü ele alınır. Kant’ın “çağımız eleştiri çağıdır” ve Diderot’nun “her şey eleştirilmelidir” şeklindeki ifadelerinden kasıt, kabul edilmiş bütün inanç, bilgi, değer, toplumsal kurum ve geleneklerin aklın süzgecinden geçirilmesi anlaşılır. Bu yıkımın ardından aklın yaptığı inşa aşamasında ortaya çıkarılmak istenen insandır. Bu insan her türlü otoriteden bağımsız olarak aklını kullanıp kendi kaderini belirler ve iyi ve erdemli bir yaşam sürer (Ağaoğulları,2009:250-251).

Bahsedilen yıkımın bir sonucu da epistemolojik bir çıkarımı gerekli kılarak, özlerin ve ereksel nedenlerin bilgisinin olamayacağı, insanın ancak fenomenler arası düzenli, yasalı ilişkilerin bilgisine ulaşabileceği çıkarımını yaptırmıştır. Bu noktada Comte’un pozitivizmi öncelenirken, ampirizmin temel yöntem olarak benimsenmesi Lockecu

izler taşır. Bu bakış açısı daha sonra hâkim bakış açısının üzerine kurulduğu bireyin önündeki başta entelektüel olmak üzere, politik ve iktisadi tüm engelleri kaldırma düşüncesinde de destekleyici bir etki yapmıştır (Ağaoğulları,2008:25,31).

Aydınlanma, bireyin mutluluğunu temel değer olarak yerleştirdikten sonra, bireyin bu mutluluğun peşinden koşması imkânını ve böylece iyi yaşam düşüncesine erişebilmesi düşüncesini politik hayatın merkezine yerleştirir. Akılcılığa yüklediği yüksek değer felsefeyi, anlam, hakikat ve hatta gerçekliğin yaratıcısı olarak bireyi görmeye götürmüştür (Cevizci,2008:30-31).

Akılcılık gerçek ifadesi ve realitesini ‘Bilimcilik’ içerisinde bulur. Aklı zincirleyen onu hurafe, din, metafizik ise bu felsefeye göre onun kurtarıcısı bilim olacaktır. Doğa ve toplumu bir kitap okumaya benzer şekilde okuyan akıl rasyonel bakış açısını ancak bilimde bulabilir. Bir başka bilim yararı ise gelişimin şartlarını tesis ederken rahat ve konforu ilerletme kapasitesine sahiptir. Son olarak sağladığı güç için istenmesi bilimin 17.yüzyılda da benzer amaçla istendiğini hatırlatacaktır. Burada insan dışı varlıkların biliminin, ardından insan ilgili bilimler ve nihayet insanın fethi gündeme gelir. Bu bağlamda ruh, tin araştırmaları kadar materyalist görüşlerde çeşitli aydınlanma düşünürlerince ele alınmıştır (Cevizci,2008:28).

Aydınlanmanın akılcılıktan hareketle kurulan bireyciliği ve materyalizmi en önemli krizini etik bakış açısına yansıyan yönüyle oluşturur. Materyalist anlayış ve yine insana dönük ampirik bir yaklaşımdan yola çıkarak doğalcı, bilimci, hazcı ve mutlulukçu teoriler görülmekle birlikte erdem ile mutluluk, birey ile toplum, bireysel çıkar ve toplumsal çıkar arası çıkarımlar da etik krizini çözmede yetersiz kalmıştır. İnsanın tabi şartlarda iyi olduğu görüşünden, mutluluğu aramasının en doğru yol olacağı gibi bir yaklaşımla birlikte, daha ağırlıklı olarak ‘aydınlanmış çıkar’ düşüncesinde hareket etmesi yani bireysel çıkarını toplum çıkarı için feda etmesi görüşü ve daha radikal bir şekilde insan davranışını doğru okuyan ve yönlendirme tekniklerini iyi bilen entelektüel veya liderlerin yönlendirmesi yolları etik düşüncesinde kendine yer bulmuştur (Cevizci,2008:34).

Yönlendirici entelektüel veya liderlik yaklaşımı Aydınlanma düşüncesinde aktif bir yansıma sahiptir. Daha önce yer verildiği üzere Aydınlanma düşünürleri otoriter görüşleri dışlayıcı bir açıdan değerlendirmez. Bu bağlamda, 1760 yılında Didero, ülkesinde toplumsal düzeni geliştirmeye (Aydınlanma ölçüsünde) yönelen

monarkları işaret eden 'Aydınlanmış despotizm' kavramını kullanmış ve bu monarklara örnek olarak, Prusya'da Büyük Frederik, Rusya'da Çariçe Katerina, Avusturya'da Maria Theresa ve oğlu İkinci Joseph verilebilir (Çiğdem,2015:28).

Aydınlanma felsefesinin ve bununla amaçlarına açılan yolda ilerleyen burjuvazinin zemini hazırladığı dönemin ortamında, bahsedilen monarklar ruhban sınıfına karşı düzenlemeler yapılabilirken, ticaret ve mübadeleyi geliştirecek, eğitimi düzenleyecek reformların önü açılmıştır (Ağaoğulları,2009:251-252).

Bu tür gelişmelerin İngiltere ve Fransa'da öncelikli yaşanması ve belli bir merkezileşmeye erişilmesinden dolayı elde edilen başarılar, daha sonra onları rakibi olarak gören yâda çekişmeler yaşayan diğer Avrupa ülkelerinin de benzer gelişim yollarını aramalarına sebep olmuştur. Ancak toplumsal örüntü ve özellik farklarının getirisi olarak bu düzenlemeler tepeden inme bir biçimde yapılmak zorunda kalmıştır (Çiğdem,2015:26-29).

Bu gelişim farkları esasen İngiltere ve diğer Avrupa devletleri arasında önemli bir yer tutar öyle ki, İngiltere izlenimleri sonrası Voltaire ve Montesquieu İngiliz sistemine hayran kalır ve bu monarşi, aristokrasi ve demokrasinin dengeli bir karışımını oluşturan ticareti hoşgörü ve hürriyeti kurumsallaştıran model önce Fransız Aydınlanmasının politik hedefleri arasına girmiş ve nihayet Aydınlanmasının savunduğu siyasi model olmuştur (Çiğdem,2015:24).

İngiliz sistemini Fransa'dan ve diğer Avrupa devletlerinden ayıran ise üst yapıda görülen ve olumlanan, politik ve sosyal yapının tarihsel akışta belli gerilimlere kendine özgü çözüm yolları üretmesinde tespit edilebilir. 14.yüzyıldan başlayarak İngiltere'de kırsal ve kentsel bölgelerde gelişen ticaretle birlikte feodalizmin zayıflarken, mutlak monarşinin güçlendiği bir değişim ve bu değişimin getirdiği gerilimler, endişeler bu döneme etki etmiştir. Bu bağlamda feodal lordların arasındaki gerilimler merkezi krallığın güçlenmesine yol açmıştır. En önemli örneği, Güller Savaşı (1455-1485) olarak adlandırılan taht için yapılan soylu savaşında toprak aristokrasisinin, doğal çatışmalarından farklı bir şekilde toplumsal bir yıkıma dönüşmüş ve neredeyse iç savaşa dönüşen mücadeleleri tarafların büyük kan kaybına neden olurken, Tudor Hanedanı'nın güçlenmesine imkân sağlamıştır (Moore, jr,2016:31-32).

15.Yüzyılda lordların arazilerindeki kiracıların sayısı toprağın getirdiği yüksek kârdan daha önemlidir. Ancak Tudor düzenlemeleri, senyörlerin kendilerine bağlı adam sayılarını katı bir biçimde düşürdüğü gibi yönetsel yargıda senyörler arası yüksek yoğunluklu çatışmaları durdurmuştur. Buradan sonra senyörlerin çok sayıda insan egemen olmaksızın paraya egemen olmasının seçeneği sunulmuştur. Bu değişlikle birlikte toprağı siyasi görev ve sorumluluklar açısından değerlendiren Ortaçağ anlayışı yerine, gelir sağlayan yatırım aracı olarak gören çağdaş anlayışın yolu açılmıştır (Moore, jr,2016:33).

İngiltere’de krallığın etki alanı ve yerel senyörlerle bağı, Rusya yâda Çin benzeri büyük hâkimiyet ve kuvvet boyutları üretmesinin gereğini ortadan kaldırmış, bu durum da demokrasinin gelişebileceği bir alan sağlamıştır. Mutlak monarşinin düzenlemeleriyle de toprak daha fazla alınıp satılan özel mülkiyet benzeri bir anlama sahip olmuştur (Moore, jr,2016:34). Bu durum birçok Avrupa ülkesinden evvel gerçekleşmiştir.

16.yüzyılla birlikte tarım tekniğinde artan ilerlemeler kırsal kesimdeki yaşantıyı zorlaştırıp kente göçü hazırlarken bir yandan da Aydınlanma döneminin en önemli toplumsal temelini oluşturan endüstrileşmenin temelini atmıştır (Albertini,1990:10-11). Daha sonra İngiliz modelinden esinlenecek olan Fransa ve Rusya bu erken merkezileşme ve kapitalistleşmenin etkilerini görmüşlerdir (Çiğdem,2015:26).

Aydınlanmanın toplumsal tarihi bir açıdan 17.yüzyılsonu ve 18 yüzyıl sonu arasında cereyan eden toplum tarihi olarak görülebilir. İngiliz Devrimi, ütopyanizm ve liberalizm yönünde var olanı sürdürmeye dönük bir hareket olmasıyla sınırlı bir devrim olarak görülebilirken, 1789 Fransız Devrimi’ne kadar özellikle ekonomik rolün etkin olduğu ve Ancien Regime’i yerinden oynatan bir başka hareket meydana gelmemiştir (Çiğdem,2015:23).

Fransa, devrim ortamına girerken toplum ayrıcalıklı sınıflar olan ruhban sınıfı, soylular sınıfı ve hiçbir ayrıcalığı bulunmayan üçüncü sınıf halk olmak üzere ayrılmış durumdadır. Rahiplerin sayısı 130.000 soylular ise 140.000 kişi kadardır, üçüncü sınıfın 25 milyonu bulan sayısının 22 milyonunu ise köylüler oluşturmaktadır. Bu sınıflar içerisinde burjuvazi 250.000 kişilik bir nüfusla ayrıcalığın niteliği olan vergilerden muaf kalabilme hakkına her ne kadar sahip olamasa da belli dolaylı yollardan yükünü hafifletebilmektedir. Soylu sınıfı ile

ilişkileri yükselen mali kapasitesinin getirdiği nüfuz etkisinin bir sonucudur (Huberman,2010: 165).

Bu dönemde dikkat çeken bir diğer konu devrim sürecine eş zamanlı (1788-1789) giden tarımsal rekolte düşüklüğüdür. Bu şartlar gerek kiliseye gerek soylulara yönelik vergileriyle kraliyete ait vergileri üst üste konulduğunda köylü kesimin gelirin %80'ini vergi giderleri götürmektir (Huberman,2010:168).

Köylü kesimle birlikte hemen her türlü girişiminde kraliyete ait kısıtlamalarla karşı karşıya olan burjuvazi de yetkilerin sınırlandırılmasını isterken vergilerin düzenlenmesi de yine önemli konularının başında gelmiştir (Huberman,2010:168-169). İngiltere ile yapılan Yedi yıl Savaşları'nın ardından Kuzey Amerika'daki sömürgelerin kaybedilmesi de eklenince (Ağaoğulları,2010:187-188) oluşan mali bunalıma ek olarak kraliyetin harcamalarındaki dengesizlikler artık gelire göre yapılması gereken harcama dengesini harcama lehine çevirerek harcamaya göre kaynak ayarlama durumuna dönüştürmüştür (Huberman,2010:166).

Oluşan gelir kaybı ise yine vergi oranlarında bir artış gerektirmekle birlikte Kral Louis XVI.'nın bu vergi artışı düzenlemesinin soylulara yönelik kısmi protestolarla karşılaşırken böyle bir arttırımın krallığın yetkisini aştığı ve États Généraux'nun buna karar verebileceği bildirilerek krallığın en son 1614 yılında topladığı tabakalar meclisinin toplanma kararı verilir. Bu, tüm tabakaların şikâyetlerini ve taleplerini iletebilecekleri zorunlu temsil sistemine dayana bir temsiliyet şeklindedir (Ağaoğulları,2010:188-189).

Kraliyetin oylama hakkı dâhil reform taleplerinin hemen hepsine karşı çıkarak soylu ve ruhbanlar lehine bir yaklaşımı benimsemesi üçüncü tabakada büyük bir hayal kırıklığına neden olurken, ayrı meclisler şeklinde toplanma ve tabakalar şeklinde oylama yapma yöntemi burjuvazinin direnciyle karşılanmış ayrıcalıklılar içinde çağrı yapmaları ve bazı destekler görmeleriyle birlikte yöntem değiştirerek devrimin önemli isimlerinden Sieyes'in çağrısıyla Ulusal Meclis'i ilan etmişlerdir. Ardından soylu ve ruhbanın üyeleri de burjuvazinin direnişi sonucunda bu mecliste yerlerini almak zorunda kalmışlardır (Ağaoğulları,2010:208).

Devrim üç aşamada meydana gelmiş, başta burjuvazinin kazandığı zaferi bir reform yapma düşüncesi taşımakla beraber daha sonra diğer şehirlerinde ayaklanması ve

nihayetinde köylere sıçraması Fransa'nın on yıllık bir dönemde tarafların iktidarı elde etme çabalarının bir süreği haline dönüşmüş iç çatışmaları beraberinde oluşturmuştur. Köylere taşınan devrim hareketi toprak ve borç kayıtlarının silinmesi ile feodal hakların kaldırılması talebini eylemlere dökerken “Büyük Korku” olarak adlandırılan dönemde şatolar, manastırlar basılmış, şehirlerde milislerin bu kontrolden çıkmış yıkım hareketine karşı oluşturulması zorunluluğu doğmuştur (Rudé,2015:74-75).

Bu ayaklanmanın büyümesinde aristokratların çetelerden oluşan birliklerle köyleri yeniden kontrol altına alacağına dair duyular, dış destek iddiaları da etkili olmuştur. Sonuç olarak toplanan meclis kapsamlı ve planlı değişikliklerin yapılması kararlaştırılarak senyörlerin mali dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Şehir halkları iktidarını Robespierre'in jakobenler içindeki etkin konumuyla yüksek burjuvaya karşı sağlarken kendi içinde bütünleşemeyen ve terör dönemiyle özdeşleşen yapıları sonucu iktidarı yine ılımlı burjuvaziye karşı kaybetmişlerdir (Anonim,1991a:175).

Burjuvazi başta krallığı alt tabakaların önü gelmez isteklerine karşı bir denge unsuru olarak görmüşse de kralın kendi lehine iktidarı ele geçirme isteği ve Paris'ten kaçma girişimi yeni yönelimleri meydana getirmiştir. Jakobenlerin bastırılması ve anayasanın hazırlanması ile birlikte, Kralcı Cumhuriyetçi gerilimi ve küçük burjuva (kentli zanaatçı, esnaf) seçme hakkını kaybedeceği gibi korkular konvansiyona karşı bir ayaklanmaya yol açarken Napolyon Bonapart ilk defa siyasi sahneye çıkarak ayaklanmanın bastırılmasına destek vermiş, kendisi de eski bir jakoben olan Bonapart daha sonra direktuar yönetiminde yerini almıştır (Rudé,2015:175-178). Bu tarihten sonra rakiplerini geride bırakan ve askeri başarılarıyla yerini kuvvetlendire Napolyon, imparatorluğa kadar yükselmiştir.

Devrimin önemli kulüplerinden Jakobenlerin yönetim için benimsediği Aydınlanma düşünürleri içerisinde en önde geleni Rousseau'dur (Ağaoğulları,2010:286). Bununla birlikte diğer burjuva grupları da Aydınlanma düşüncesinin getirdiği düzenlemeleri yaparak Eski Düzeni tarihe karıştırır ve cumhuriyet ideallerini diğer Avrupa devletlerine ve krallıklara taşımıştır. Bu diğer ülkelerde krallıkların yıkılması tehlikesini gündeme getirmiş ve Fransa'ya karşı bir birleşime yol açmıştır. Bununla birlikte Fransa'da meydana gelen gelişmeler dışarda farklı tepki ve etkilenmelere

sebepler olurken dönemin sosyo-ekonomik, siyasi gelişmeleri yeni düşünce akımlarını da meydana getirmiştir (Anonim,1991a:178-179).

3. Pozitivist Felsefenin Devrim Sonrası Ortamda Yeri

Fransa'da Napoleon Bonapart, siyasi kulüplerin iç gerilimleri, birbirleriyle mücadelelerinin ve bu çatışma ortamının tüm ülkede hâkim duruma gelmesi sonucunda kendi hırs ve fırsatçılığının da katkısıyla iktidarı elinde toplamış ve askeri başarıları getirisiyle beraber devrimin getirdiği tüm imkânları kullanmakla birlikte devrimin desteğinde kurulduğu Aydınlanma değerlerini yok saymasıyla geriye sadece askeri başarıları kalmıştır. Bu başarıların sonu ise Rusya seferinde gelmiş ve Fransa için karar Versailles Anlaşmasında verilmiştir. Bu sırada Napoleon 'un son askeri hareketi de Waterloo Savaşı'nda İngiltere tarafından püskürtülmüştür. Kıtayı denizden ablukaya alan İngiliz deniz kuvvetleri Napolyon'un sonunu hazırlayan en önemli kuvvetlerden biri olmuştur (Anonim,1991a:179-185).

Napolyon'un ardından Fransa tahtına geçirilen Louis XVIII. Fransız Devrimi'nin anlamını ve özelliğini bir ölçüde kavramış bir yönetici olarak anayasaya dayalı meşruti bir monarşiye göre hüküm sürmektedir. Millet meclisi ve Ayan Meclisi olmak üzere iki meclisli bir sistemle yasama faaliyeti yürütülürken seçme ve seçilme hakkı vergi şartına bağlıdır. Ayrıca Ayan Meclisinin üyeleri kral tarafından belirlenmektedir ve bu sistem burjuvaziye imkân sağlasa da esasen soyluların eline geçmiştir. Bu imkân sayesinde kralın mutlakiyet yönetimi yeniden canlanma imkânı bulmuştur ve yönetimde yeniden üniversite denetim altına alırken, basın kısıtlamaları gibi özgürlük kısıtlamalarına gidilmiştir (Sander,2014:185).

Louis XVIII. 'nün ardından tahta çıkan Charles X.'in yönetimi daha da ilerleyen bir baskı dönemine dönüştüğünde 1830 yılı Paris'te kanlı çatışmalara sahne olan bir devrim yılına dönüşmüştür. Charles X. ülkeyi terk ederek yerine on yaşındaki torunu Bordeaux dükünü bırakmış, Charles'ın yerine burjuvazi tarafından Orleans hanedanından Louis Philippe tavsiye edilmiş ve tahta geçmiştir (Anonim,1991a:194-197).

Zengin bir girişimci olmasının da etkisiyle Louis Philippe burjuvaya dayanan bir yönetim şekli izlemiştir. Bu dönemde ilerleyen endüstrinin oluşturduğu işçi yığınları

şehirlerde büyük bir sefalet içinde yaşamaktadır. Burjuvazi işletmeleri arasındaki rekabetler ve üretim maliyetlerini düşürme yönündeki uygulamaları, kadın ve çocukların kötü sağlık koşulları altında çalıştırılmasına yol açmıştır (Sander,2014:186). Bununla birlikte mevcut kapitalizm şartlarının “vahşi kapitalizm” dönemi olarak nitelendirilmekle birlikte hemen her kapitalist geçiş yaşayan ülkede benzer uygulamaların olduğunu söylemek mümkündür.

Bu açıdan 2 yaşındaki çocuk işçilerin 20.yüzyılın birinci yarısında ABD’de devam ettiği görülebilir (Huberman,2010:135). Burjuvazi artık sadece ticaret işi ile uğraşmayan demir yolu, silah sanayisi ve buharlı makinenin girdiği her tür ağır sanayi dalında üretime katılmakta, ülke bankalarını ve uluslararası finansman kaynaklarını değerlendirmektedir. Bu durum 19. Yüzyıl için hızlı bir globalleşmeyi de beraberinde taşımıştır (Anonim,1991a:202-203).

Fransa’da Louis Philippe ’in baskısı, bu değişen ekonomik koşulların getirdiği ve katlanılamaz boyuta ulaşan hayat şartlarına yönelik başlayan grevlerde görülmüştür. Paris’te 1830 devrimine benzeyen kanlı çatışmalar meydana gelmiş ve selefi Charles X. gibi Louis Philippe’de tahtı bırakıp kaçmıştır. Bu sırada kurulan sosyalist eğilimli geçici hükümet, burjuvazi komploları ve aşırı tarafların gizli örgütleri sebebiyle görevini yerine getiremez. Cumhuriyetçiliğe karşı terör döneminden kaynaklı tepki ile birlikte aşırı barikat savaşlarına girişmişler ve şiddeti hükümete çevirmişlerdir. Böylece Fransa’da cumhuriyetçilerin gücü düşerken bir otokrata duyulan ihtiyaç şiddetlenmiştir. Bu otokrat daha sonra Napolyon III. Adıyla imparator olacak olan, Napolyon Bonapart ’ın yeğeni olacaktır (Sander,2014:187).

Daha sonra 1871 yılında Prusya ile yapılan sedan muharebesi ile Louis Napolyon’un diktatörlük yönetimi yıkılmış ve üçüncü Cumhuriyet dönemi başlamıştır.1848 yılında kurulan ikinci Cumhuriyetin en önemli hatalarından biri köylerdeki koşulları göz önünde bulundurmaması ve toprak üzerindeki vergiyi arttırırken, borçlarında bir an önce ödenmesini istemesidir. Ancak bu dönem Fransa köylerine bakıldığında 1856 yılında lağım karışan su kaynakları,1877 yılında çamaşır yıkamanın hatta yıkanmanın hem ahlaki hem de ekonomik engellerle karşılaştığı hatta 1890’lı yıllara kadar aynı evde hayvanlarla birlikte kalınan bir durum göze çarpmaktadır (Weber,2017:215-217).

Soylulara karşı büyük bir öfkenin bulunduğu köylerde, kralların ve rahiplerin ülkede silinmesiyle dalga geçilirken cadıların 1870'lere kadar davalarının görüldüğü olmuştur.1873 yılına değin köylü kesimde görülen esas tedirginlik ne Paris'te kurulan komün, ne de devletin şekliyle ilgili tartışmalardır. Köylü aşar ve angaryanın geri döneceğinden korku yaşayarak bazense kitlenin hareketiyle nereye gideceğini bilmeksizin dedikodulara göre hareket etmekte, sürüklenmekte kiliseleri basmakta ve şatolara hücum etmektedir (Weber,2017:342-345).

Devrimin kurduğu bir ulus olma fikri ise, yine köylerdeki benzer bir manzaradan bakıldığında, aslında 1860'ta bile bir ulus yapısının eğer bundan soyut bir kabullenme değil de bir bilinç ve günlük bir deneyim kastediliyorsa Fransa'da bu yerleşimlerdeki kimselerin Fransız olmadığı görülebilmektedir (Weber,2017:150). 1789'da Fransız nüfusunun yüzde ellisinin tek kelime Fransızca konuşmadığı, bunun için Jakobenlerin ortak dil ve ortak bir ulusal kimlik oluşturma gayretleri de aynı şekilde kırsal ve kent arasındaki kopukluğu göstermektedir (Heather,2007:136-137).

Düşünce dünyasında Adam Smith takipçileri özel mülkiyet ve serbest rekabetin taraftarı olmuştur.1830 devriminin İngiltere'deki etkileri "Chartism" 'i başlatarak seçimler için mülk gereksinimini ortadan kaldırırken gizli oy açık sayım ilkesini ortaya çıkarmıştır (Sander,2014:188). Fransa'da büyük yankı uyandırarak nüfus artışını etkileyen Malthus'un nüfus ve dünya kaynakları arasında kurduğu ve bir felakete işaret eden fikirleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır (Anonim,1991a:203).

1830'dan önce sosyalist düşünce İngiltere'de Robert Owen, Fransa'da ise Saint-Simon ve Fourier ile ortaya çıkmıştır. Saint-Simon'un ülkenin içindeki bir savaşa göndermede bulunarak "İnsanın insan tarafından sömürülmesi" temelinde bunu açıklıyor, mülkiyeti ve hırsızlığı eş bir doğrultuda kullanmıştır. Daha sonra bu dönemde Proudhon sendikacılığı komünizm ve özel mülkiyete koşturarak görmüştür. Bu dönemden çıkan ve en çok ses getiren ideolojisi de 1848'de Karl Marks ve Frederik Engels Komünist Manifesto çalışmasıyla dönemin düşünce dünyasında kendine yer bulmuştur (Anonim,1991a:204).

Auguste Comte bu dönüşümde Pozitivizminin yerini beş yüzyıllık bir çöküş döneminden geçen teolojik felsefenin, eleştirel eylemin toplumun tabanına kadar inen etkisiyle eski rejimin sürdürülmesinin imkânsız düzeye ulaştığında "Büyük

Kriz” adını verdiği Fransız Devrimi’nin cereyan ettiği ve beş yüzyıllık eleştirel hareketi uygulamaya alarak organik bir harekete çevirme iddiasına sahip olduğu ancak felsefi yetersizliğin buna engel olduğunu ifade etmiştir. Bu kısıtlılığın bir sonucu olarak teolojik felsefenin yıkılmasıyla sonuçlanan bu dönemde yıkım sağlayan metafizik felsefenin bir yapı meydana getirmemesi eski düzenin kalıntısı kurumların devam etmesine yol açmıştır (Comte,2015:237-240).

Değişimin metafizik felsefe ve teolojik felsefeyi bir arada götürmeye çalışan yapısına rağmen Comte, yine de bu iki sisteme yönelik yaklaşımın genel kanaat açasından etkili bir inancı ihtiva etmediği teşhisinde bulunur (Comte,2015:43-44). Bununla birlikte gerek metafizik felsefe ifadesinin içeriğinden ve teolojik felsefe adlandırmasının alt başlıklarından kaynağını alan eleştiriler Comte ‘un kurduğunu ifade ettiği yeni felsefeye yoğun eleştirilerde bulunacak ve pozitivist olarak görülen dűřünürlerde Comte ie önemli ayrımlar meydana gelecektir.

4. Pozitivist Felsefede Yapısal Ayrımlar

Saint- Simon ve A.Comte çizgisinden farklı olarak sosyal olaylar yerine fizik ve biyoloji gibi dođa bilimlerini pozitivist felsefede öncü kabul eden, sosyolojik görűşünü bu başlık üzerine inřa eden pozitivist bakış aćıları da mevcuttur. Bunlardan biri Comte’la aynı çağda bulunan Herbert Spencer’ın “Evrimci Pozitivizm” yaklaşımıdır.19.Yüzyılda son yarısında, dođa bilimlerinde meydana gelen gelişimlerden evrim teorisi, deneysel psikoloji ve bilginin pozitivist bir anlayışla evrim içinde ele alınması alanlarında ilk büyük temsilcilerden biri olan H.Spencer, evrimi fizik alanla birlikte biyoloji sosyoloji, psikoloji ve sosyolojide de bir gerçek olarak görmektedir (Ural,2012:59).

H.Spencer evrimi sadece tabiat âleminde değil, insanla ilgili her alanda görmek ve bilime bu ilişkiyi ortaya çikarma görevini yüklemektedir. Evrimci bakış aćısı H.Spencer’ı A.Comte’dan farklı olarak tarihsel bölümlere ayrılmış evreli bir gelişmeye götürmemiştir. Aynı zamanda Comte’un merkezileştirişi toplum yapısı Spencer’da görűlmemektedir. Spencer toplumun evrimini, artan nüfus baskısına bağlı ve evrime bağlı doğal bir organizma alegorisiyle açıklamaktadır. Burada esas

aldığı ölçü toplumsal yapı militan toplum ve sanayi toplumu gelişimidir. Bu yapılar toplumun kurumlarını da etkilemektedir (Swingewood,1998:77-79).

Diğer taraftan Comte ve Spencer arasında benzerlikler de olduğu görülebilir. Toplumun bir organizma olarak ele alması, en ileri düzeyde şekillendirdiği sanayi toplumundaki ileri düzey medeniyet algısı örnek olabilir. Bununla birlikte Spencer de mutlak olanı aramaktan ziyade olayların birbirine bağlama düşüncesine sahiptir. Burada bilinebilir olan ve olmayan arasında bir ayrıma el atan Spencer, bilinebilir-bilimsel olandan yana olmakla birlikte bilinemeyenden-dinsel olanlardan hareketle kurumlaşan papazlığın hayatın içinde önemli bir yer tuttuğunu ifade etmiştir (Korlaelçi,2014a:116,118).

A.Comte'un bir dönem sosyoloji ve pozitivizm üzerinden iletişim kurduğu John Stuart Mill'de Comte'un bilimciliğini, doğa bilimleri ve diğer sosyal bilimlerin yöntemleri açısından bir farklılıkları olmadığını ve felsefi aşamalarını kabul etmekle birlikte Comte'dan farklı olarak psikolojiyi ve bu yönde etolojiyi insan doğası yasalarının bilimleri olarak görmektedir. Bu bilimlere Comte fizyoloji başlığı altında ve genel olarak organik biyoloji alt başlığında bakarken insan psikolojisinin kaynağına kafatası uzmanı (Frenoloji) Gall'in beyincikle ilgili tespitlerinden hareketle açıklama getirmiştir. J.S.Mill ise toplumsal fenomenlerin özelliklerine insanın doğal güdü ve dürtülerinin yasaları çerçevesinden bakmıştır. Mill bu açıklamasıyla toplumsal olan bir yapıyı psikolojik bir yapıya indirgemeyi önermektedir (Swingewood,1998:72-73) .

Mill toplumsal fenomenlere yönelik indirgeme girişimini ise her toplumsal fenomenin, dışsal koşullardan etkilenmiş insan doğasıyla ilgili olduğu düşüncesiyle açıklamaktadır. Mill 'in sosyoloji konusundaki en önemli çalışmasının, sosyolojiye deney ve gözlemi kattığını iddia ettiği “genel yasalar” eseri olarak görülmektedir (Swingewood,1998:72).

Mill ve Spencer'da farklı olarak daha sonra muhalif görüşleri çıkacak, Comte'un takipçileri tarafından Fransa'daki evi bir toplanma yeri şeklinde kullanılır. Burası pozitivist felsefe isimli yayınlarının da kararlaştırıldığı mekân olmuştur. Bu öğrenciler arasında Comte'un belirttiği dinin ibadetlerine dahi sıkıca bağlanan Pierre La Fitte gibi öğrencileri olmakla birlikte Emile Littre, Ernest Renan, Hippolyte Taine

ve Emile Durkheim gibi kimi noktalarda eleştiren ve farklı görüşlerle değişiklikleri gerekli görenler çıkmıştır (Korlaelçi,2014a:54,107).

Bu düşünürlerden ilki olan Emile Littr , bilimin aynen Comte gibi teoloji ve metafizikle bağını kesme yolunda olduğunu işaret ederken Comte'un " ç Hal" kanunu yerine "Dört ağ" yasasını getirmektedir; Bu ağlar, İlkel ağ, din ağı, sanat ağı ve bilim ağı olarak sıralanır. Bununlar birlikte Comte'un ilimler tasnifinde bir eksiklik olarak gördüğü, politik ekonomi, felsefi psikoloji, ahlak, estetik ve psikolojiyi de bu tasnife ilave etmiştir. Littr  hocasına dönük saygısını korumakla birlikte kurmuş olduğu dini de reddetmiştir (Korlaelçi,2014a:98-99).

Tarihi gelişme halindeki her konuya ilişkin bilimin zorunlu şekli olarak gören Ernest Renan, Tanrı düşüncesini yaşayan bütün varlıkların evrensel eseri üzerine kurmuş ve aklın sonuç olarak diğer tüm varlıkları bir sistem içinde yerine koyduğu gibi Tanrı fiğ r n  de düzenleyeceğini ifade etmiştir. Düşünür, felsefe ve filolojinin karşılıklı tamamlayıcı oldukları tespitiyle birlikte felsefenin ihtiyaı olan düşünce ormanına filoloji sayesinde ulaşacağını söylemiştir. Bu bakış açısından modern düşüncenin kurucularının filologlar olduğu tespitiyle birlikte, reform hareketinin filoloji çalışmalarının içinde doğduğu ifadesini de kapsar. Comte'u insanlık tarihinin gelişimini, düz bir çizgi doğrultusunda ilerler gibi bir şekil çizdiği için eleştiren E.Renan, Comte için insanlık bilimlerinden anlamadığını, çünkü filolog olmadığını söylemiştir. Kendisi de bilimin insanlara bir amentü vereceğine inanmaktadır. Ancak bu Descartesci yâda Newtoncu bir şekilde sabit bir bilimden kaynaklanmamıştır (Korlaelçi,2014a:101-102).

Comte ile Renan arasındaki bir başka farklılık ise Namık Kemal'in bir reddiye mektubu kaleme almasına yol açan İşlam hakkındaki görüşleridir. İşlam'ın seküler Avrupa gibi bilimsel, felsefi ilerlemeler yaşayamadığını bunun da yapısındaki kusurlardan ve yanlışlardan ileri geldiğini ifade eden Renan'ın (Mardin,2012b:359) Comte'un bütünleşmeci bakış açısından uzak olduğu görülür.

Comte'un en önde gelen öğrencilerinden olan Hippolyte Taine pozitivizmin yapısına uygun olarak deney ve gözleme dayanmayan hiçbir şeyi gerçek olarak kabul etmemektedir. Doğa bilimlerinin araştırılmasında ve sosyal bilimlerin incelenmesinde teki bir bakış açısı ortaya koyan Taine, Comte'dan farklı olarak psikolojinin önemle üzerinde durmuştur. Bu alanda modern psikolojinin de

kurucuları arasında yer almaktadır. Bu konu başlığı dışında Comte ile aynı düşünceleri paylaşan düşünür tabiiatta ancak olayları birbirine bağlayan ilişkilerin var olduğunu benzer biçimde ifade etmiştir (Korlarelçi,2014a:105-106).

Son olarak Emile Durkheim, pozitivismi Comte pozitivismi ile aynı olmamasına rağmen sosyolojinin gerçek anlamda kurucusu olarak görülmekte, Comte'un açtığı gelişim yolunun ve bundan başka, organizmacı bir toplumsal yapının, insan-toplum ayrımının ve devrimci yaklaşımlara karşıtlığının değerlendirildiğinde Comte'dan önemli izler taşıdığı ifade edilebilir (Swingewood,1998:127-143).

H.Spencer'ın bireyci yaklaşımını ve psikolojik bir bakışla toplumu ele alan görüşleri reddeden E.Durkheim toplumun kendi kendine ayrı bir inceleme alanı oluşturduğunu ifade etmiştir. Burada doğa bilimleri ve sosyal bilimler arası inceleme bazında bir özdeşlik ifade eden Durkheim, bireyin kontrol edilmeyen egoizmi ve iştahının toplumsallığı tehdit ettiğini düşünürken ahlakı önemli bir toplumsal olgu olarak dinle birlikte ele alır (Swingewood,1998:133-138).

1789,1830 ve 1848 devrimlerini Fransa'da toplumsal düzeni sarsması, yönetim ve sistemde bozulmalar meydana getirmiş olmasını değerlendiren Durkheim, bu krizin yeni bir ahlak inşasıyla aşılabileceğini düşünmüştür. Din ve ahlak birlikteliğinin altını çizdikten sonra düşünür, Comte'un din anlayışını benzer şekilde devam ettirir (Korlarelçi,2014a:110-111).

C. POZİTİVİST FELSEFENİN YAYILIMI VE ETKİ ALANI

19.yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılda Fransa başta olmak üzere daha sonra da dönemin büyük güçleri İngiltere, Rusya, Avusturya ve Osmanlı'da etkinlik alanı bulmuş olan Pozitivism, bir din olarak da Brezilya'da uygulama alanı bulmuştur. Gerek Comte'un politik girişimi, gerekse devletin toprak bütünlüğü sorunu ve siyasi gelişmelerindeki etkilerin bir sonucu olarak Avrupa'ya gitme ve buradaki pozitivist çevre ile iletişim kurma imkânı bulan aydın kesimin önde gelen isimleri nedeniyle Osmanlı da pozitivismden etkilenen bir ülke olmuştur (Korlarelçi,2014b:214).

Fransa'da 19.yüzyılın ikinci yarısına edebiyat alanında önemli bir yer edinmiş olan pozitivism, özellikle dönemin önde gelen eleştirmenlerinden olan H.Taine ve

E.Renan tarafından edebiyatın büyük bir kısmına uygulanma alanı bulmuştur. Bu felsefenin önemli öncülü realizm ve natüralizm gibi akımlarda yine pozitivist izlerini taşıyan bir şekilde bu dönemde Fransa gibi diğer Avrupa ülkelerinde de görülmektedir. Comte'un ölümünün ardından takipçileri gerek dini düşüncelerini gerekse kurduğu sisteme dair bilgi ve görüşlerini gerek Avrupa'daki üniversite çevreleri ile gerek aydın kesimin toplantılarında gerekse önemli devlet adamlarıyla paylaşmışlar ve etkide bulunmuşlardır (Korlaelçi,2014a:54).

İngiltere'de Comte'un hayatta olduğu filozof meslektaşı J.S.Mill ve daha sonra evrimci toplum teorisiyle H.Spencer önemli temsilciler olmakla birlikte, Comte'un dini fikirleri Richard Congreve tarafından kabul görmüş ve Londra Pozitivist topluluğu ile birlikte Londra'da insanlık kilisesini kurmuştur. Comte'dan çeviriler yapmakla birlikte dini görüşlerini Comte'un öğrencisi P.Lafitte'le teması sayesinde almıştır (Encyclopedia Britannica ,'Erişim' ,2018).

Rus düşünce tarihi içerisinde pozitivistlikle ilgilenen önemli ve başarılı isimler olmasına rağmen bu felsefenin Rusya'da büyük bir değer taşıdığı ve büyük bir taraftar kitlesi bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Comte'un kendisi Rus Çarı Nikolas'a mektupla ulaşmaya çalışmış olsa da durum farklı olmamıştır. 1840'lı yılların ikinci yarısı gibi erken bir tarihte Comte'un fikirleri Rusya'ya ulaşmıştır. Rusya özelinde de Avrupa'ya benzer şekilde bir aydın ve liberal kesiminin, devrim denemeleri ardından gruplar oluşmakla beraber, bu gruplaşmalar daha sonra olacak Ekim Devrimi'nin habercileri olarak görülmüştür. Rusya'da liberal aydın kesimin oluşturduğu bir çevre olan Petraşevski grubu ile ilişkili öncelikle Valeriyen Maykov ile ekonomist Vladimir Milyutin'in Comte'un Üç Hal Yasası'na ilgi duymuşlardır. Belsinki ise Comte'un yeni bir felsefe bulduğu şeklindeki ifadesini gülünç bulunduğunu ifade etmiş, metafizik reddinin onun zekâsının kavrayışı ile ilgili bir çeşit kısıtlılıktan ileri geldiğini ifade etmiştir (Walicki,2009:519-520).

Comte felsefesinin Rusya'daki en önemli temsilcisi Grigorev Virubov'dur. Comte'dan ayrılan küçük farklılıkları olmasına rağmen neredeyse dogmatik bir biçimde Comte pozitivistliğini kabul eder ve buna antitez olarak gördüğü Kantçı yaklaşımlara metafiziği yeniden canlandırma girişimleri iddiasıyla sert bir şekilde karşı çıkmıştır. G.Virubov Rusya doğumlu olmasına rağmen eğitimi esnasında tanıştığı pozitivistizm için Fransa'ya gitmiş ve Comte takipçileri ve eşi ile tanışma

fırsatı bulmuştur, bu aşamadan sonra Fransa'ya yerleşerek orada hayatına devam etmiştir (Walicki,2009:522-524).

Viyana'daki etkisinin ardından Rusya'daki düşünürleri de etkileyecek olan Ernst Mach'ın Viyana Üniversitesi'ndeki kürsüsü Avusturya'da bir ekol kurulmasına imkân vermiştir. En özgün yanının geçmişle bağını koparmak olduğu söylenen bu ekol her ne kadar Comte'un ilkelerine yönelik statik bir takip izlememiş olsa da Pozitivist anlayışın karakteristik bilimsellik ve metafizik karşıtlığı bakış açısını olduğu gibi yansıtmaktadır. Önde gelen düşünürleri arasında 1919 yılında kısa süre için Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'nin ekonomi bakanlığını yapması bu felsefi harekete yönelik çıkarımlar yapılmasına neden olmuştur. Viyana Çevresi'nin siyasi kültür açısından arka planını ise Hitler dönemi Almanya'sı, Sovyetler Birliği ve Dünya savaşları meydana getirmektedir (Ural,2012:13).

Viyana Çevresi ekolünün etkileri 1929 yılından başlayarak diğer ülkelere de yayılmaya başlamıştır. Çevre düşünürlerinin görüşlerinin etkisi sonucu F.Kraus, H. Reichenbach, A.Herzberg ve birkaç başka düşünürle birlikte "Berlin Grubu" kurulmuştur (Ural,2012:66).

Osmanlı Devleti'nde 17. Yüzyılın sonu ve 18.ve 19. Yüzyılın başında Avrupa'ya karşı yapılan mücadelelerde askeri alan başta olmak üzere devletin bununla bağlantılı olan gelir kaynakları ve mali denge konularında önemli düzenlemelere ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte çözüm yolları çeşitlilik arz etmektedir. 17.yüzyılda kimi görüşler eski düzenin takibinde ihmaller olduğunu ifade ederken kimi bakış açılarıysa "ebet müddet" olan devlet görüşü ile eski ve güncel bazı yöntemlerin sentezini yaparak devletin ömrünü uzatma maksadı gütmüştür (Ortaylı,2014:37-38).

18.yüzyıla gelindiğinde mücadele edilen Avrupa'ya elçiler göndererek sistemleri incelenmeye gayret edilmiştir. Eski seyahatname ve memur elçi temaslarında geçen detaylardan çok farklı bir Avrupa imajı bu dönemde hâsıl olmuştur. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Sefaretnamesi bu konuda Osmanlı yetkililerine bilgiler verdiği gibi bu günkü Fransız tarihçilerine de ışık tutacak titizliktedir. Lakin bunlar değişimlerde yardımcı olamamıştır (Ortaylı,2014:38). Bu sırada Mustafa Reşit Paşa'nın yurt dışı temasları ve Paris'teki dönemi Comte'un paşaya on sayfalık bir mektupla Pozitivizmi izah etmesi ve yeni dine davetine imkân tanımıştır. Bilindiği

kadarıyla Comte'a mektup yazdığı hiçbir devlet adamı geri dönüş yapmamıştır (Korlaelçi,2014a:88).

Daha sonra Mustafa Reşit Paşa himayesinde yurt dışında bulunan ve Comte'un takipçileriyle irtibatla ve dostluk yapma imkânı olan İbrahim Şinasi Türk edebiyat tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı'ya pozitivismin daha genişletilmiş bir ölçekten bakıldığında yönetim kademesinin ıslahatçı adımları eğitimli ve aydın kesimin ise bir sistem değişikliği gözüyle baktığı ancak nihayetinde her iki kesiminde düşüncesinde devletin süratli bir düzenlemeye duyduğu ihtiyacı göz önünde bulundurdıkları görülmektedir. Pozitivizm ise Osmanlı için bir anlamda bu imkânı sağlamaya dönük önemli ve büyük bir adım olmuştur (Korlaelçi,2014a:138).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Latin Amerika'da etkili olan sosyal ve ekonomik değişimler Liberallerin arzusu doğrultusunda gitmektedir. 1850'li yıllarda yükselen muhafazakârlığa rağmen 1870'lerde liberaller ihracata dayalı bir üretimi sağlama imkânı bulmuşlardır. Latin Amerika, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa için önemli bir Pazar alanı olarak görüldü bununla birlikte bölgenin kahve ve şeker gibi kaynakları talep görmektedir (Chasteen,2012:169-170).

Peru üzerinden gelen demir yolu -ki buharlı makine gücünün sembolüydü- ve 1874 yılında Atlantik Okyanusu'nun dibine döşenerek Brezilya'yı ABD ve Avrupa ile bağlayan telgraf hattı sanayi ve ilerlemenin büyümesini de beraberinde taşımış ayrıca Avrupa 'ile kurulan iletişim başka düşünce ve korkuların da taşıyıcısı olmuştur. Materyalizmin yıpratıldığı değerlerin endişesi yaşanırken materyalizme dört elle sarılma gereği ortaya çıkmıştır. 1800'lerin başlarında ilerlemeyi cumhuriyet, anayasa ve seçimler temsil ederken yüzyılın ortalarından itibaren ilerleme laik din gibiyken liberaller onun kâhinleri olmuştur (Chasteen,2012:171-173).

Brezilya'da dini pozitivism büyük bir başarı sağlarken 1881 ihtilali pozitivismin izlerini taşır. Bu dönemin halk eğitim banaklığında yer alan Benjamin Constand, Comte'un görüşleri doğrultusunda eğitimi yeniden düzenlemiştir. Buna ek olarak Miguel Lemos karmaşık tapınma kuralları ile birlikte insanlığa tapınma sistemini kurmuştur (Korlaelçi,2014a:55). Cumhuriyetin ilanı ve kral ve ailesini ülkeden uzaklaşmasıyla birlikte Katolik kilisesinin devletten ayrılması sonucu, anayasada da Comte'un ilkesinden esinlenerek "düzen ve ilerleme" düsturunu benimsemiştir (Baubérot,2008:66).

İKİNCİ BÖLÜM

II. OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE POZİTİVİZM VE ELE ALINIŞ AŞAMALARI

A. MODERNLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MODERNLEŞMECİ BİR TEPKİ HAREKETİ OLARAK YENİ OSMANLI HAREKETİ

Modernleşme, toplumun eski olan yapıdan yeni olana doğru sosyal, teknolojik ve ekonomik değişimini ifade etmektedir. Modernizm, modernlik ve modernleşmeden başlanarak tanımlanırken, yeni olanın hâkimiyetine girmiş bir geleneksellik tavrına işaret eder. Bu durum Avrupa özelinde bakıldığında Aydınlanma hareketinin içinde yer alan hümanizm, dünyevi olana dönüş ve demokrasi alt yapısından yola çıkan bilimci, akılcı, ilerlemeci ve homosentrik bir ideolojiyi işaret eder (Cevizci,2017:305).

Bilinçli bir tutum ve uygulamalarla modernleşmeye karşılık gelen bir başka tutum ise ‘Batılılaşma’dır. Batı’ya özel kurum, inşaların ve onu belirleyen esasların, değerlerin edinilmesi, kabul edilmesi veya ithali tutumunu ifade eden Batılılaşmada kurumlar Batılı tarzda oluşturulurken, toplum da batılı değerlere göre biçimlendirmeye uğrar (Cevizci,2017:60). Bir düşünce değişiminin uygulamasını kapsayan yönüyle Batılılaşma nesnel şartları kurgulama imkânı verdiğiinden Osmanlı Devleti’nin yönetim yapısına uygun bir araç şeklinde algılanmıştır. Bunun ötesinde modernleşmenin bir sonuç olarak gelmesiyle yayılan etkisi, toplum, yönetim, sosyal ve ekonomik düzen, eğitim, askeriye gibi pek çok alanı değişikliğe uğratmıştır (Toker ve Tekin,2012:82-83).

Batı lehine gelişen kapitalist pazar ve kolonyalizmin oluşturduğu tarihsel eşitsizlik de Batılılaşma kapsamında olduğu için batılı olmayan toplumların yaşadıkları modern pratikler onları çağdaşlık seviyesine çıkaramayacağı gibi sadece var olan eşitsizliği telafi edici bir özellik gösterir. Türkiye, İran, Rusya, Japonya gibi ülkeler, kendi varlıklarını sürdürebilmeleri için bu vasıtayı meşru görme durumunda kalmışlardır. Bu ülkeler, Batılılaşmayla farklı şekilde ve tarihlerde karşılaşmaları, ilgilenmelerine rağmen yönetim yapılarındaki benzerlik birbirlerine örnekler oluşturabilecek çıkarımlara imkân vermiştir (Çiğdem,2012:68,69).

Başlarda Osmanlı Devleti'nin Batılı güçlere karşı kendini savunmak ve bu güce rağmen var olma uğraşındaki stratejik zorunluluklar Batılılaşmayı gündeme getirmiştir (Kaliber,2012:107). Bu başlangıcın ardından etmenlerin sıralı bir dönüşümü görülür öncelikle siyasal yapı dönüşümü ardından eğitim süreçleriyle bu dönüşümün belirginleşmesi ve son olarak bu iki değişime içkin zihnin ideolojik bir anlayış haline gelmesi şeklindedir (Kahraman,2012:126).

Yönetim kademesinde görülen zorunluluklar ve devletin korunması düşüncesi bir dizi sosyal ve siyasi yeniliğe imkân tanımakla birlikte bunlarda öncü olan askeriye ve eğitim alanlarında yapılan ve belirli bir sistematikte uygulanan kurumsallaşmalardır (Kaliber,2012:107). Bu bağlamda önemli bir kırılma noktası olan Tanzimat reformlarının devlet, ordu, yönetim düzeni ile ilgili problemlerin çözümünde ılımlı sayılabilecek çözümlerinin yerine 19.yüzyılın sonunda tümden bir dönüşümü içeren yaklaşım belirlemiştir (Toker ve Tekin,2012:83).

Dönüşümün devam eden yapısı değerlendirildiğinde, başta bir uygarlık tasarısının somut içeriği olarak değerlendirilen Batı, hızlı bir şekilde kültürel bir içerik edinmeye başlamıştır. Bu aşamanın ardından bir ideolojiye dönüşür ve tutuculaşmasının ardından dogmatik bir yapıya dönüşmüştür (Kahraman,2012:126). Oluşan yapısal değişim Osmanlı Devleti süresince bir süreklilik ve düalizm şeklinde kademe kademe ve kimi zaman duraklamalara maruz kalarak ilerlemişse de Cumhuriyet bu birikimin toplu bir ifası gibi önemli bir faaliyeti ortaya çıkarmıştır (Toker ve Tekin,2012:83).

Gelenekten kopuş olarak bakıldığında Cumhuriyet döneminin böyle bir iddiası olmasına rağmen Tanzimat ve sonrasında devam eden Osmanlı modernleşme hamlesi daha çok bir kabuk değişimi olarak ifade edilebilir. Osmanlı modernleşmesinin fark edildiği 18.yüzyıl gereklilikleri kendisini bir program dâhilinde hareket edilmesi gereken değişime hazırlamamıştır.18.yüzyıl Batılılaşması, adı konmamış ve toplumun etrafında cereyan eden bir yapı sergilemiştir. Buna örnek olarak, yapılan bir takım reformlarda kesinlikle Batı yönlü bir değişimin adının verilememesine rağmen eski dönemlere ait yapıların ihyası söylemi benimsenmiştir (Ortaylı,2014:38-40). Bu yüzyılın başlarında matbaa açma çalışmaları görülmüş daha sonraki siyasi ve sosyal yapı değişikliklerinin en önemli tetikleyicisi olacak bu gelişim bir Macar göçmeni İbrahim Müteferrika tarafından Şeyhülislam onayı (dini

kaynakların basılması hariç tutulmak kaydıyla) ve Damat İbrahim Paşa desteğinde yurda getirilmiştir (Uzunçarşılı,2011:513).

Esasen daha İspanya'da Müslümanların ve Musevilerin kıyıma uğradığı dönemde bu azınlıkların Osmanlı tarafından taşınması sayesinde Musevilerin (Sefarat Yahudileri) açtığı matbaaların Yunanistan'da bulunmasına rağmen bu yeni matbaa devlet eliyle açılmış ve Müslümanlara da hizmet verecek, resmi gazete çıkaracak bir kimliktedir. Bu gelişmeye rağmen Osmanlı nüfusunun ve yönetiminin dünyaya bakışı kısıtlılıkla kaplıdır. Asrın sonlarına doğru meydana gelen Fransız Devrimi keferenin birbirini kırdığı bir olay şeklinde algılanır (Ortaylı,2014:40). Ancak Ekim 1797 tarihli Campo Formio Anlaşması'nın sonucunda taksim edilen Venedik Cumhuriyeti toprakları ve mülkiyetinde bulunan Arnavutluk, Yunan sahil şeridinin Fransa'nın eline geçmesi ile Osmanlı ve Fransa Devletleri birden komşu olmuştur (Lewis,2014:92).

Osmanlı sistemindeki değişimin bir benzeri 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısına benzeyen Rus Çarlığı'nda Petro II. döneminde yaşanmakla birlikte bu yüzyılda Osmanlı için tek başına büyük bir risk taşımayan Rusya'nın bu arayış ve dönüşümündeki enstantaneler en azından 'maskaralık' olarak görülmüştür (Ortaylı,2008:149).

Nitekim 19.yüzyılın sonlarında Katerina II. devrinde ise Mustafa Reşit Paşa'nın Rusya yolculuğu, Rusya açısında görülen ilerlemenin bir takdirini ve sivil-askeri kurumların etraflı bir tasvirini zorunlu kılmıştır (Ortaylı,2008:149). Bu dönemin Rusya politikasında Rumeli'de özerk devletler kurmak ve kendisine bağlı bir Bizans İmparatorluğu kapsamında Türk topraklarını yutacak bir proje de mevcuttur. Aynı Rusya sebebi Abdülhamid I. ve ardından tahta çıkan Selim III. ve Mahmut II.'nin saltanatları döneminde yapacakları reformları baskılayan bir etkiye sahiptir (Palmer,1995:84-86).

18.yüzyılın sonlarına doğru tahta geçen Selim III.'in veliahtlığı devrinde Fransa Kralı Louis XVI. ile danışma yazışmaları görülmektedir ki devlet sisteminde yapılacak bir ıslahat kaçınılmaz haldedir (Ortaylı,2014:39). Tahta geçmesinin ardından gerek Kırım'daki işgal gerekse Prusya ve İngiltere tarafının etkisi ve son olarak sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın etkisiyle savaşa sürüklenen Sultan Selim III., kayıpları göz önünde bulundurmakla birlikte Yaş Anlaşması (1792) süresince oluşacak bir barış döneminde orduyu yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Bu amaç

Osmanlı'yı Fransa'ya daha bağımlı kılarken etkilenmelerinde karşılıklı olarak ilerlediği söylenebilir (Palmer,1995:85).

Bu alış veriş döneminde Sultan Selim III. ile özdeşleşen Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) restorasyonu gerek vergi konusunda, gerekse taşra yönetiminde merkezileşme için çalışan bir görünüm sergilemiştir. Fransa'dan büyük ansiklopedi serisinin askeri kütüphaneler için istenmesi de önemli bir noktadır (Palmer,1995:91). Mühendishanelerin deniz ve topçu birlikleri için açılması ve bunlarda Fransız eğitimcilerin temin edilmesinin artan Fransız nüfuzuyla yakından ilgisi vardır (Palmer,1995:89).

Selim III.'in dönemi içinde büyük sıkıntısı çekilen Rusya'nın askeri tehdidi, daha önce Fransa'dan aldığı merkezileşme önerilerine ek olarak içinde gayrimüslim unsurlarında bulunduğu bir uzmanlar kesiminden fikir almaya kendisini yönlendirmiştir. Yirmi bir uzman tarafından (asker, sivil ve din adamları) layihalar (önerge) hazırlanmıştır. Fransız örneğinde 'chairs' metinlerini hatırlatan bu reform önerilerinin bulunduğu ortak nokta askeri reformun gerekliliği şeklindedir. Bunda çeşitli yöntemler sunulmakla birlikte köklü reform, Selim III.'in de üzerinde durduğu modeldir. Daha önce İ.Müteferrika'nın da üzerinde durduğu ve hakkında bir eserde kaleme aldığı (Usul-el Hikem fi Nizam el-Umem) yöntem ise Fransız ordusu modelinde bir ordu dönüşümü şeklinde düşünülmüştür (Lewis,2014:67,81).

Fransa'da Napoleon Dönemi, Osmanlı açısından tam bir karşıtlığın oluşma dönemini ortaya çıkarır. Bu dönemde Mısır'ın işgali başta Osmanlı'ya karşı ilgisiz kalan İngiltere'nin müttefikliğine imkân verecek ve ülke dâhilinde İngiliz liberal ekolünün tesirine imkân sağlayacaktır. Bu etkilenenlerden biri de Londra'da görevli bulunan Mustafa Reşit Paşa üzerinde (Mardin,2012a:294) ve diğer Tanzimat dönemi Paşaları üzerinde görülebilir.

18.yüzyılın sonunda ortaya çıkan düşün sistemleri Osmanlı Devleti'nin harp sahasında karşılaştığı mağlubiyetler sonucu çözüm arayışlarının sürdüğü bir dönemle karşı karşıya gelmesi Avrupa merkezci bir bakış açısının kuvvetlenmesinde etkili olmuştur. Bu bakış açısının sonuçları, sosyal yapıda yer alan gruplarla merkezin arasını açan merkezileşmeyi ilerletmiş, Batılıların artan etkisi, reformlara da yansiyarak kültür ve geleneğin muhalifi kurumlaşmalara imkân vermiş ve son olarak

Batılılaşmanın ilk başlarda bir düzenleme çalışmasından başlayan ve Avrupalılaşmaya varan ideolojik boyutu ortaya çıkmıştır (Karpat,2014:79-80).

Bu döneme kadar 16.yüzyılda Lütfü Paşa'nın Asafnamesi, Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasiha'us Selâtin adlı eserleri devlet görevlerinin liyakat esaslı yönetimi ve rüşvet sorunlarıyla birlikte memur yükünün azaltılması yönünde öneriler içermekte, (Şahin,2013:4-6) reform gerekliliğini göz önüne çıkarmaktadır.

17. yüzyılda da bu eserlerin içeriği devam etmiş, rüşvet ve iltimas temel şikâyet konularından olmuştur. Murat IV.'in döneminde yazılan ünlü Koçi Bey risalesi bu konulara ek olarak ulema kademesinde bozulmalara, devletin yetkin yönetici kadrolarının korunmamasına sürekli görevden almaların işleyişi bozduğuna ve kadroların padişaha yaranmayı işlerinin önüne koyduğuna, yeniçeri ocağında askere alım yapısının bozulduğuna, devletin vergi yükünün arttığına, buna bağlı olarak taşrada reayâ üzerindeki baskının yükseldiğine, Enderun ve Birun'un devlet işlerinden ve saltanat işleyişinden uzaklaştırılması gerektiğine değinilmiştir (Gökçe,2010:68-75).

Bu bozulmaların işaret edilmesine rağmen düzenlemeler dönemlik ve sınırlı alanlarda yapılmıştır.18.yüzyıl layihaları ise aynı kapsayıcılığı ve isabetli tespitleri yansıtmakta yetersizdir.19.yüzyılda ise bir toplumsal değişim ve ıslahatın sancıları mevcuttur (Ortaylı,2014:38). Tanzimat Fermanı bu noktada getirdiği değişikliklerle birlikte esas olarak fermana bulunmayanları istemiş ve uyanan isteklerin etkileri dönemin yapısını etkilemiştir. Yeni Osmanlı hareketi de bu uyanan isteklerin hareketlendirdiği bir örgütlü çalışma olarak görülebilir (Mutman,2012:199).

19.yüzyılda ağırlığı her geçen padişahla artan merkezileşme çabalarının ve yönetim yapısındaki dalgalanmalarında bu değişim sürecinde etkili olduğu söylenmelidir. Bu yüzyılın merkezileşmesinden evvel padişahı sınırlandırabilen yeniçeri ve ulema otoritesine ek olarak padişahla teması artan bir idareciler kitlesi mevcuttur (Mardin,2012a:264). Padişahın otoritesine denge olarak var olan bu üçlü yapıda bürokrasi 19. yüzyılda yapısal değişikliğe uğrayarak askeri yönetim grubu ve mülki yönetim grubu şeklinde ayrılmış ve sivil idareciler ortaya çıkmıştır (Ortaylı,2006:117-118).

Daha Sultan Murad III.'ın döneminde (1575-1595) yönetimin sadrazam ve yardımcıları olan Re'isü'l Küttâb (Hariciye nazırı-Dış işleri Bakanlığı), Kâhya Bey (Dâhiliye Nazırı-İç İşleri Bakanlığı), Tezkereci, Mektupçu, Kâhya kâtibi, Âmedî (Devlet Müsteşarı)'ndan oluşan kadronun eline geçmiştir. 19.yüzyılla birlikte yirmi dörde çıkan sayıda kalemler bunlardan başlıca hariciye, dâhiliye nezaretleri ve devlet müsteşarlığı ile sadrazamdan oluşan grup Bâb-ı Âli olarak anılmıştır (Mardin,2012b:158). Önemli bir konum olan Hariciye Nazırlığı, reform çalışmalarında Batılılaşma süreci boyunca öncü olması açısından diğer nazırlıklardan ayrılan bir yön taşımaktadır (Mardin,2012b:235),(Karpata,2010:253).

Yeniçeri birliklerinin dağıtılması ve ulemanın bu birlikten göreceği desteğin ortadan kalkması ile ayrıca Batılılaşma kapsamında ön plana çıkan eğitimli idari personelin bürokrat kadrosunun 19.yüzyıldaki kabuk değiştirme gereğince ulemayı bir kenara iterek yönetimi 1839 ve 1876 yılları arasında büyük çaplı eline aldığını söylemek mümkündür (Karpata,2010:218-219). Bu minvalde dış mücadelelerin de etkisiyle Gülhane Hatt-ı Şerifi 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilmiştir (Çavdar,2013:26).

Tebaa arasında bir eşitlik tesis eden Hatt-ı şerif iltizamları kaldırmış, düzenli ve kurallı bir ordu biçimini benimsemiş, kamuya açık adil yargılanma esasıyla kanunun uygulanmasında kişinin dini tercihine bakılmadan muamele edilmesi gibi maddeler yer almıştır. Böylece dini kanunların üstünlüğünü içeren Osmanlı yönetim yapısında bu reform ile bir değişim olduğu somut bir şekilde ortaya çıkmıştır (Lewis,2014:149-150).

Osmanlı devletinin ideolojik arka planında yer alan dini kimliğin yer değiştirmesinde muhakkak ki bir arka plan olduğu gözden kaçırılmaz. Bu anlamda Sultan Abdülmecid dönemine kalan Tanzimat Fermanı, Sultan Mahmut II. Döneminden etkilenmeler barındırmaktadır. 19.yüzyıl reformlarına genel bir nitelik kazandıran bu dönem değişikliği içeriğinde Avrupa'nın üstün bir sosyal ve politik sistem olarak örnek alınması düşüncesini barındırmaktadır. Böylece yönetim sistemi üzerinde etkili olan İslam kaynaklı kurumlar yerini Avrupa'nın kültürel yönlerini de içeren sosyo-politik bir hedefe bırakmıştır (Karpata,2014:82).

Ancak ıslahat hareketlerine yönelen açık ya da örtük muhalefetin bu durumda dini bir karşı çıkış oluşturması kaçınılmazdır. "Gâvur" nitelemesine konu olan Padişah, bürokrat ya da kurumları tehdit eden ya da ıslahatı geciktiren dini çıkışların

engellenmesi için, en güvenilir yol olarak yapılan ıslahatların dinileştirilmesi yolu izlenmiştir (Kara,2014:253). İlmiye dönüşüm sürecine özellikle yeniçeri ocağının bertarafı ve ayanların ortadan kaldırılmasından sonra 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'nın yenilmesi ile birlikte yoğun bir şekilde dâhil edilmiştir. Bu süreç dâhilinde kullanılması önemli itibar kaybına neden olmuştur (Karpat,2010:218-219).

Başkentte yer alan ilmiye teşkilatının yönetimle olan işbirliğine ve boyun eğişine rağmen Anadolu'da bulunan alt tabaka ilmiye mensupların ıslahatların yapısına muhalif sesler çıkarmaktadır. Şeyhülislamın iktidar yanlısı meşrulaştırmaları, şartlarını iyileştirirken, bu alt tabaka ilmiye yapıları orta tabaka cemaat ve yüksek hedefleri olan eşrafla işbirliğine girmeye yönelmiştir. Böylece merkez ve taşra arasında ilmiye ölçeğinde çatlama meydana gelmiştir (Karpat,2010:220).

Tanzimat'la birlikte eğitim sisteminde de değişim görmek mümkündür, Tanzimat Fermanı'nın bir telafi niteliği taşıması burada belirlemektedir. Sultan Mahmut II. Döneminde Evkaf Nezareti aracılığı ile gelirleriyle devlete bağlanan vakıfların çoğu mallarına el konulmuş ve bu vakıflar sayesinde yürütülen sosyal hizmetler büyük çaplı akamete uğrarken eğitim fonksiyonu da bozulmaya başlamıştır. Bununla birlikte gayrimüslim çocuklarının eğitimleri dini gruplarının desteği altında devam etmiştir (Karpat,2014:88-105).

Tanzimat'ta değişen kurumlara bakıldığında, Medresetü'l Kuzat hariç diğer tüm medreselerde gerileme olduğu görülmektedir. Bu dönemde yeni açılan okullardan mezun olanlar Baytar Mektebi (1849) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye (1827) din ayrımı olmaksızın girebilmektedir (Ortaylı,2017:56). Bu gruplar arası eğitim farkı da kaçınılmazdır. Ordu ihtiyaçlarına cevap vermesi için açılan bu okullar 1843 yılına kadar profesyonelleşmiştir. Bu zamana kadar henüz 1830'da Hüsrev Paşa, hane halkından gençleri Avrupa'ya askerlik ilmi tahsiline yollamıştır. Bu eğitimden dönenler ise 1834 yılında açılan Mekteb-i Harbiye'de yabancı öğretim görevlileriyle birlikte eğitim vermeye başlamıştır. Bu dönemde Fransız eğitimciler tarafından materyalizmin aşıldığı bir Tıbbiye mevcuttur (Mardin,2012b:238-240). Bu kurumlardan yetişen kadrolar ise daha sonra ülkeyi yeni bir görünüme taşıyacaktır.

Reşit Paşa döneminde başlayan vezirler hegemonyası ileride Ali ve Fuat Paşalar döneminde devam etmiş, Sultan Abdülaziz adeta bu grubun gözetimi altında Paris'e

kadar gitmiştir. Onların ardılı olan Rüştü ve Süleyman Paşalar ise sultanın hallinde bulunmuşlardır (Mardin,2012a:276).

Batı'nın idari, teknik yapısına dönük ilgi ve uygulama düşüncesiyle bütün büyük devlet görevlerini yürütmeye başlayan bürokrat kesimi kendini beğenmiş bir üst tabaka özelliği göstermektedir. Bu bağlamda Reşit Paşa, Sultan Mahmut II. 'un döneminde yapılan reformları kendine mâl ederek yönetime tepeden bakan bir konumda sultanın sadece araç şeklinde addedildiği bir mülakatta bile bulunmuştur. Bu durum ardılı Ali Paşa'nın sadrazamlığında yönetimin az sayıda elitin elinde olması gerektiği yönündeki düşüncesini ifade edecek şekilde ilerletilmiştir (Mardin,2012a:277).

Çok sonraları Cumhuriyet Türkiye'sinde dahi Tanzimat Aydını, Tanzimat Kompleksi olarak anılacak taklitçi Batılılaşma ile gelen yabancılaşma (Bora,2012:253) imgelerinin kaynağı bu bürokratik yapıda meydana gelen değişikliklerde ilk defa kendini göstermeye başlamıştır. Avrupa lüksünü çabuk bir şekilde kabullenen tabaka, israfına padişahlık makamını da ortak ederek kılıf hazırlarken Batılılaşma çabaları arasında maddi çıkarlarını da öncelemiştir (Mardin,2012a:279).

Bu dönem, ülkenin aynı zamanda ekonomik olarak darlık dönemi denilebilecek bir yapıya sahiptir. 1841-1876 yılları arasındaki yıllık gelir-gider oranlarına bakıldığında sadece 1846 ve 1868 yıllarında bütçe fazlası verilmiş bunun dışında sadece 1841 yılında 4,2 milyon kuruş açığı verilirken, 1876 yılına gelindiğinde bu açık 1841 yılının 126 katından fazla artış göstermiştir. Bu ekonomik darlık 1854 Kırım Savaşı ile ilk defa yurt dışından borç almaya kadar gitmiş, İngiltere desteğinde alınan borç kaynaklarının zamanla ağırlaşan faiz yükleri ve kaynağın yerinde değerlendirilememesi sonucu 1860'lı yılların sonunda borcu borç olarak kapatma çözümüne dönmüştür (Findley,2011:107-108).

Kırım Savaşı'nın tek getirdiği yükümlülük mali alanla sınırlı değildir. Paris Anlaşmasının bir parçası olan Islahat Fermanı'yla sosyo-politik düzende değişikliklerde öngörülmektedir. Fransa Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı tebaasının her yönden eşit olması konusunda özellikle Islahat Fermanı'na (1856) dayanarak baskı kurmuştur.

Anlaşmada geçen “Osmanlı tebaasından bulunanlar, devlet mekteplerinin talimatnamelerinde gerek yaş gerek imtihan yönünden tespit edilmiş olan şartları yerine getirdikleri takdirde cümlesi fark gözetilmeksizin askeri ve mülki yüksekokullara kabul olunacaktır.” İfadesine dayanan Fransa yönetimi eğitimle ilgili reform yapılmasını bir nota ile talep ediyor ve bu başlık altında öncelikli olarak cemaatler tarafından açılmış bulunan eğitim kurumlarının teşvikiyle birlikte desteklenmesini talep ediyordu. Buna ek olarak ilköğretim için öğretmen okulları, meslek okulları açılması, orta ve yükseköğretimde Hristiyan öğrencilerin de katılımı talep edilmiştir. Bu baskı sonuç vermiş, reformlar bu ilke ve taleplere göre düzenlenmiştir (Karal,1988:199-200).

Fermanın içeriğine genel olarak ulemanın karşı çıktığı noktalar ise Hristiyan tebaanın mahkemelerde şahitliğinin kabulü, cizye yerine askerlik bedeli getirilmesi, Hristiyan komutanların Müslüman askerleri komuta edebilecek olması ve Hristiyanlara sağlanacak ekonomik faydalar şeklinde sıralanabilir. Bu toplu muhalefete rağmen ferman uygulanmaktan geri kalmamıştır (Karpat,2010:223).

Yeni Osmanlı Hareketinin itirazları bu noktalarda başlamaktadır. Merkezîleşmenin sağladığı kontrol mekanizmasının bürokrasinin eline geçerek bir sömürü aracı haline geldiği, dış müdahalelerin önünün açıldığı ve ülkenin yıkılmaya doğru sürüklendiği teşhisini koyan bir grup aydınının bu yıkılma sürecinin sorumlusu olarak gördükleri bürokratik elitte gerilimi, önemli bir siyasi muhalefetin doğmasına yol açmıştır (Mardin,2012a:268). Oluşturduğu gelenekle daha sonra Jön Türk hareketinin doğmasına yol açacak bu muhalefet Osmanlı'nın ve ötesinde Cumhuriyetin kurumlarının ve kurucularının zihni yönelimlerinde önemli bir yere sahiptir.

Aralarında görüş birliği bulunan konunun ülkenin mevcut durumdan kurtarılması ve bunun bürokrasiye rağmen yapılması düşüncesi olan bu dokuz kişilik aydın grubu, Abdülatif Suphi Paşa'nın oğlu Ayetullah Bey, Reşat Bey, Ebuzziya Tefvik, Nâmık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Çapanzâde Agâh Efendi, Nuri Bey ve Mehmet Emin Beylerden meydana gelmiştir. Aydın grubu Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, İttifak-ı Hamiyyet, Türkistan'ın erbab-ı şebabı gibi isimleri kullandıkları gibi en çok Yeni Osmanlılar ismini benimsemişlerdir (Kutay,1966:10).

Toplumsal tabanını Tanzimat devlet kademeleri ve İstanbul'un Batı'da haberdar olan sosyal kesimi içinden alan bu hareketin mensuplarını toplumun çöküş emareleri

gören diğer birçok vatandaşından ayıran özellikleri hemen hepsinin yüksek kademe devlet personeli ile bir bağının olması, devlet kademelerinde bulunmaları (Mardin,2014:51) ve daha önemlisi basın ve yayın alanı içinde yer almalarıdır. Zira 19.yüzyılın en önemli olaylarından biri de gazete ve süreli yayın çalışmalarının Osmanlı toplumunun hayatına girmesidir. Osmanlı tebaasının okumaya başladığı kaynak kitaptan ziyade gazete olmuştur. Bu bağlamda gazete iktisat, coğrafya tarih ve sosyoloji (içtimaiyat) gibi alanlarda popüler bir öğretmenlik görevi üstlenmiştir (Ortaylı,2008:290).

Bu grubun içerisinde yer almayan ama grubun kurucusu olarak anılan İbrahim Şinasi dönemin iletişim kanalı olan gazeteyi ansiklopedist bir anlayış ve yönetime dönük eleştirileri için etkili bir şekilde kullanmıştır (Mardin,2012b:290). Daha sonra takipçileri olacak aydın grubu, Tasvir-i Efkâr adı verilen bu özel gazetenin de yazarları olarak düşüncelerini açıklama yöntemini, ardından siyasi gerilimler sebebiyle Paris'e kaçarak da muhalefet yöntemini devam ettireceklerdir.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Pozitivizm Öncesi Düşünsel Alan

Osmanlı'daki yönetim sistemi iki ayrı hukukun uygulama alanı bulduğu ve padişahın bu hukuki düzenleri göz önünde bulundurması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu şartlar yönetimin meşruiyetini ortaya çıkarmaktadır. Bu hukuklardan biri örfi (geleneksel) hukuk iken diğeri şer-i (dini) hukuka dayanmaktadır. Bu hukuklarda kaynağını dini metinler ve ilkelerle, temayüller, yerel gelenekler ve iradelerden (fermanlar, kanunnameler) almıştır. Bu şekilde Osmanlı, imparatorluk döneminde (Devlet-i Âli Osmanî olarak alınır) ne tam anlamıyla şeriat ne de tam anlamıyla monarkın iradesine bağlı bir görünüm sergilemektedir (Mardin,2012a:193).

Bu hukuki üst yapının bir sonucu olarak ilim anlayışını da dini temel önemli ölçüde doldurmaktadır. Bu bakımdan İslami kaynakların yapısı mühimdir; İslami kaynakların birikiminde ayetlerin, hadis ve sünnetlerle oluşturduğu bütüne ek olarak İslam medeniyetinin hâkimiyet alanının gelişmesiyle başka kültürlerle etkileşim ve dolayısıyla bilgi, bilimsel alışveriş artmıştır. Böylece kaynağını doğrudan dinden alan ve başka medeniyetlerle etkileşimden alan bilgi alanı İslam medeniyeti içinde yer almıştır. Naklî ilimler olarak da bilinen dini bilimler, Kur'an-Kerim ve sünneti

esas alırken bu iki alandan tefsir, kıraat, hadis, usul-i hadis, fıkıh, usul-i fıkıh ve kelam ilimleri meydana gelmiştir. Kur'an'ın Arapça olması ve yine hadisi anlamada da Arapça'nın önemi dolayısıyla Arap dilinin öğrenimi ve dil biliminde, lügat, nahiv, beyan ve edebiyatının bilinmesi bir şart olarak ortaya çıkmıştır (Korlaelçi,2014a:120-122).

Dış medeniyetlerden alınan bilimler ise aklî ilimler adıyla bilinmekte ve ikiye ayrılmaktadır; bunlardan birincisi başta Aristoteles'in eserleri olmak üzere, Euklides, Hipokrat, Calinos, Platon ve Batlamyus'un eserlerinin çevirileri, ikinci aklî ilimler ise eski Mezopotamya dinlerinden kalan ve bugün "okült" olarak adlandırılan gelen büyü, sihir, tılsım gibi İslami açıdan reddedilen bilim alanları görülmektedir (Korlaelçi,2014a:122).

İslam medeniyeti içinde ele alınan önemli bilim insanları bu bilimleri bölümlenmeye giderek incelemeye çalışmışlar ve bu bölümlenmede de kimi zaman Aristoteles sistemini yansıtmışlardır. Aristoteles'ten sonra en önemli isimlerden biri olan Farabi, onun sistemini uyguladığı tasnifinde: *"(...) ilimleri nazarî ve amelî ilimler diye ikiye ayırır. Nazarî ilimler, ilm-i taalim (riyaziyun), ilm-i tabî ve ilm-i ilâhi (metafizik) olarak üç; amelî ilimleri ise ahlâk ve siyaset diye ikiye ayırır. İlimlerin sayımı adlı eserinde ise ilimleri beşe böler. Bunlar da "1-Dil ilmi,2- Mantık ilmi,3-talimî ilmi,4- Tabiat ilmi ve ilâhiyat ilmi,5- Medeni ilmi, fıkıh ilmi, kelâm ilmidir"* (Korlaelçi,2014a:123).

Farabi sadece kendi dönemini değil daha sonraki İslam medeniyeti düşünürlerini de etkilemiş, yıkılış dönemine değin Osmanlı'da okutulan, ilk ciddi ahlak felsefesi kitabı Ahlak-ı Alai kitabının yazarı Kınalızade Ali Çelebi' ye kadar etkisine alarak fazıl şehirler ve fazıl olmayan şehirler ayrımını bu bağlamda Avrupa, Rusya ve Osmanlı düzleminde yapmasını sağlamıştır (Bolay,2017:238).

Daha sonra İbn-i Sina Aristoteles ve Farabi tasniflerinin yapısından esinlenerek kendi tasnifini oluşturmuştur. Burada maddesinden ayrılmamış bilimler (tabiat bilimleri), maddesinden ayrılmış bilimler (metafizik ve mantık), son olarak maddesinden ancak zihinde ayrılan bilimler (matematik) şeklinde bölümlenmesini yapmıştır. Bu sonuncu bilim diğer iki bilim arası bir köprü düşüncesine denk gelmektedir. Felsefi sıralamasında da Aristoteles ayrımını benimseyen İbn-i Sina bunu nazarî hikmet ve amelî hikmet şeklinde ikiye ayırmıştır (Korlaelçi,2014a:123).

Aristoteles ve genel olarak Yunan filozoflarının tespitlerine göndermelerde bulunarak bunları çürütmeye çalışan ve Mutezile mezhebinin yoğun eleştirisi yapan İmam-ı Gazâlî, kendisinden sonraki İslam felsefesi ve tasavvufuna büyük bir etkide bulunmuştur.

Bu açıdan onun tasnifine de değinmek yerinde olur. Gazâlî bilimler bölümlemesini şer'i bilimler ve şer'i olmayan bilimler olarak ikiye ayırmaktadır. Şer'i ilimlerde kaynağı başta belirtildiği üzere Kur'an, hadis, sünnet, ümmet içtihadı, sahabe-i kiram eserleri ile elde etmekte, bunları Arap dil kuralları ve özellikleri ile ele almakta ve sonuç olarak kıraat, tefsir, usul-i fıkıh, fıkıh, usûl-i hadis ve hadis bilimlerini incelemiştir. Gazâlî şer'i olmayan bilimleri övülen (dünya işlerinde ıslah eden), kötülünen (dinen yasaklı, okült) ve son olarak mubah bilimler (müstehcen olmayan tarih, şiir) bilimleri şeklinde üçe ayırmıştır (Korlaelçi,2014a:124).

Mukaddes tarih sistemi de aynı eğitim anlayışının bir tasnif dalı olması açısından örnek olarak verilebilir. 16.Yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Şeyhülislam İbn Kemal Efendi, dünyadaki sosyal ve siyasi işleyişin kurularak düzenli bir biçimde işletilmesini Peygamberlerin adına olmak üzere Selçuklular, Gazneliler, Samâniler, ve buradan da Hz.Nuh 'un oğlu Hz. Yafes' e dayandırarak Osmanlı İmparatorluğu düzenini, Hz. Nuh Peygamber' e kadar bağlamasıyla geçmişin ve geleceğin mirasçısı haline getirir (Bolay,2017:227). Buradaki örneğe benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde eğitim alanı özgün tasnif biçimleri meydana getirmiştir.

Osmanlı'da da uygulama alanı bulmuş bu bölümleme şekilleri, değişen zaman ve şartlarla oldukça geniş bir sınıflamaya ulaşmış ve karmaşıklaşmıştır. Bununla birlikte benzer sınıflamaların eğitimini almış olan Avrupa üniversiteleri, okulları bu ayrımlardan daha genel ama incelikli incelemeler içeren yeni yönelimlere ulaşmıştır. Tanzimat Fermanı sonrası sistem karmaşıklığı göz önünde bulundurularak Ahmet Cevdet Paşa gibi Osmanlı edipleri kendi sınıflandırmalarını, İbn-Sina, Farabi etkisinde kalarak yapmışlardır (Korlaelçi,2014a:124). Bunlardan Ahmet Cevdet Paşa sınıflandırması şöyledir:

“ilimler: 1-Ulûm-i Nakliye, 2-Ulûm-i Akliye

1-Ulûm-Nakliye: a-Ulûm-i Şer'iyeye, b-Ulûm-i Arabiye

a-Ulûm-i Şer'îye: Ulûm-i Kur'aniye (İlm-i Kıraat, İlm-i Tefsir ve Fenn-i Resm-i Kur'an), Ulûm-i Hadis, İlm-i Fıkıh, İlm-i Usûl-i Fıkıh, İlm-i Kelâm, İlm-i Tasavvuf, İlm-i Tâbir-Rûya,

b-Ulûm-i Arabiye (Ulûm-i Edebiye): İlm-i Lügat, İlm-i İştikak, İlm-i Sarf, İlm-i Nahv, İlm-i Mâanî, İlm-i Beyan, İlm-i Aruz, İlm-i Kafîye

2-Ulûm-i Akliye: a- Hikmet-i Ameliye, b- Hikmet-i Nazariye.

a-Hikmet-i Ameliye: İlm-i Tezhib-i Ahlâk, İlm-i Tedbir-i Menzil, İlm-i Siyaset.

b-Hikmet-i Nazariye: İlâhiyat, Riyaziyat, Tabiîyat (Korlaelçi,2014a:125).

Ahmet Cevdet Paşa daha sonra İlahiyat, Riyaziyat (Matematik), Tabiîyat alanlarının her birini kendi içinde sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada diğer düşünürlerin tersine okült bilimleri dışarda bırakmış ve Harezmi tasnifine benzemiştir. Bu ve benzeri bölümlerden de anlaşılacağı üzere ağırlıklı dini konu ve kurumların konu alındığı bir model eğitim, Osmanlı Devleti'nde ve diğer birçok İslam devletinde uygulanmıştır. Bu uygulamaların ve eğitimin fayda görülmezsizin devam ettirildiği düşünülmemelidir. Dönemsel olarak eklemeler, değişmeler mevcutsa da sistemin 16.yüzyıla kadar devam ettiği Osmanlı Devletinin pragmatik yaklaşımı ile ele alınırsa daha yerinde bir değerlendirme mümkün olabilir (Korlaelçi,2014a:121-126).

Fatih Sultan Mehmet dönemine denk gelen saray ve halk ayrışması halkın edebiyat, zevk ve düşünce alanlarında bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Yine bu dönem içerisinde Osmanlı Medreselerinde Arapçadan Türkçe'ye çeviriler, dipnotlar (haşiye) artış göstermiştir. Medreselerde erken bir dönemde matematik öğrenimi gelişme göstermiştir. Kadızade Rumi'nin öğrencisi Ali Kuşçu Türkistan'dan Türkiye'ye gelerek burada önemli eserler verip çalışmalar yapmıştır daha sonraları Kadızade ve Kuşçu'nun torunları Kutbettin Mehmet ve Mirim Çelebi Türkiye'de yüksek matematik eğitimini devam ettirmişlerdir (Ülken,2015:40,43). Sabuncuoğlu Şerafettin'in kadın hastalıkları ve hemşirelere tedavi yöntemlerine kadar uygulamalı çizimlerini yaptığı tıp eserleri de dönemin en parlak eserleri arasındadır.

Osmanlı fikir dünyasını meydana getiren müderrislerin üzerine çalıştıkları konulara kadar çalışmalarını yaptıkları medreselerin yapısı da pozitivizm öncesi yapının

anlaşılmasında bir yere sahiptir. Osmanlı medresesi ilk olarak 1330 yılında Orhan Bey döneminde kurulmakla birlikte başkent değişiklikleri ve yeni yapılan medreselerle oluşan çeşitlilik Fatih Sultan Mehmet döneminde bir düzenleme dönemine girmiştir. Sahn-ı Seman adı verilen medreseler açılarak öğretim görevlileri (müderris, müd) ve öğrenciler (danişmend) devlet desteği ile yüksek eğitim imkânı bulmuştur (Korlaelçi,2014a:128).

En ileri aşamasına Kanuni Sultan Süleyman döneminde ulaşan eğitim sisteminde Süleymaniye adı verilen riyaziyat ve tıp eğitimi veren yükseköğrenim okulu açılmıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nde eğitime başlayan bir öğrenci Haşiye-i Tecrid medresesinden eğitime başlayarak sırasıyla Miftah, Kırklı, Hariç ve Dâhil medreselerinde eğitim aldıktan sonra talebine göre hukuk, ilahiyat ve edebiyat eğitimi almak üzere Sahn-Seman'a ya da riyaziyat ve tıp eğitimi almak üzere Süleymaniye medreselerine devam edebilmektedir. Bu okulu da bitirince icazet alarak müderris olunabilmektedir (Korlaelçi,2014a:131).

16. yüzyılda çeşitli elçi ve uzmanların dünyanın en iyi tüfeklerini ürettiklerini ifade ettiği, Çin İmparatoruna kadar silah gönderip temas kuran ve meydan savaşlarında üstün başarılan gösteren Osmanlı Devleti bu yüzyılın sonuna doğru bozulmalar yaşamaya başlamıştır. Siyasi-iktisadi düzende meydana gelen bozulmalar, halk arasında düşülen ekonomik sıkıntılar idareye risaleler halinde bildirilmiştir. Medreselerde babadan oğula ulemalık devredilirken, kadılık rüşvete karışan bir duruma gerilemiştir (Korlaelçi,2014a:131).

Yine 16.yüzyıl sonu ve 18.yüzyıl başlarındaki tercüme ve teliflere bakıldığında Avrupa'daki atılımların aksine Osmanlı eserlerinde Ortaçağ eserlerine haşiye (dipnot) ve şerhlerden (açıklama) ibaret çalışmalar olduğu riyaziye (matematik) ve heyet (astronomi) alanlarında ise bir hareket olmadığı görülmektedir. Avrupa karşısında alınan mağlubiyetlerde bu bilimlerin harp sahasında da uygulanamamasının tesiri büyüktür. Padişah cülusları, şehzade doğumları, muharebe için hareket saatleri, donanmanın sefere çıkması gibi pek çok alanda nücüm (astroloji) bilime önem verilmesi Osmanlı'da münecimliği tutulur bir hale getirmiş, bununla birlikte astronomi, güneş ve ay tutulmaları ile yıldızların uzaklığını ölçme ve hareketlerini izleme amacıyla usturlap ve basite'nin kullanımında kalmıştır (Uzunçarşılı,2011:534).

18.yüzyılın ikinci yarısında batılı doktorlar ve batı tıbbı ülkeye ve saraya girmiş hatta yasaklanan tıbbi yöntemler de ülkede yer bulmuştur. Daha önce de yabancı doktorların sarayda yer almasıyla birlikte yine Mustafa III. Döneminde Fransız ve Alman doktorlar sarayda yer almakta bu ve benzeri doktorlar saraydaki nüfuzları sayesinde yabancı elçilerin sarayla bağlantılı işlerine aracılık yapmakta ve dahası casuslukla bilgi taşımaktadırlar (Uzunçarşılı,2011:526).

Tanzimat dönemine kadar devam eden bu sistem bozulmaları edinilen mağlubiyetler, dış temaslar ve düzenlemeye gitme zorunluluğunun yöneticiler tarafından artık kaçınılmaz olduğu görüldüğünde pragmatik bir biçimde batılı ve yerli yöntemler yan yana bir şekilde uygulanmaya çalışılmış ve bu durum bazı toplumsal gerilimleri beraberinde getirmiş olsa da yönetimin gördüğü gereklilik bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu sadece Osmanlıya has bir zorunluluğu değil merkezileşme sürecini yaşayan hemen bütün devletlerde dönemin bir getirisi olmuştur. Bu bağlam Osmanlı'nın değişimi başarılı bir biçimde gerçekleştirmeye çalışmadığını söylemek haksızlık olarak görülebilir (Mardin,2012a:283-284).

2.Pozitivist Felsefe ve Osmanlı Sisteminin Etkileşimi

Ahmet II. (1703-1730) Devrinden itibaren fark edilen değişim, dönüşüm ihtiyacı devletin girmiş olduğu bir bunalımın sonucu olarak görülmektedir. Bu bunalımın en büyük etkisi yönetim düzenini doğrudan etkileyen toprak kayıpları ve dolayısıyla askeri alanda hissedilmiştir. Bu nedenlerle ilk değişiklik taleplerinin askeri alanı önceleyen, bununla birlikte Avrupa devletleri ile karşılıklı temasların sağladığı gözlemleri ve raporları göz önünde bulunduran kısmi bir değişiklik düşüncesi olduğu söylenebilir (Korlaelçi,2014a:136).

Ancak bu değişim hareketinin, içinde geliştiği Avrupa'nın-Batı'nın ilerde oluşu ve örnek alınması gerekliliği toplumsal bir düşün dönüşümünü gerekli kıldığı gibi o döneme değin muhafaza edilen din temelli meşruiyet ve idare anlayışı için de bir zıtlık teşkil etmektedir. Devletin korunarak ihya edilmesi düşüncesinin etkili olduğu bu dönem değişikliği güç dengesi ve toprak kaybının yaşattığı zihinsel bir dönüşümün de başladığı dönem olarak görülebilir. Bu dönem düşünce yapısının etkili olduğu reformlar ve değişikliklerin en önemlisi olarak anılabilecek Tanzimat

Fermanı, eski ve yeni, geleneksel ve modern yapıların içinde barındığı bir dönemi teşkil etmektedir (Toker ve Tekin,2012:82).

Tanzimat Fermanı'ndan önce ordu içinde yapılmaya çalışılan değişimler, uzmanlaşmalar görülmekteyse de değişim yüzeysel kalmıştır. Tanzimat yeni bir değişim kanalı açarak toplumu üst sınıf ve alt tabakada da etkileyen bir cereyan meydana getirmiştir. Bu alaturka-alafranga yapısı eğitim içinde de görülmektedir. Osmanlı devlet yapısına uygun olarak yapılan düzenleme devletin bir yenilik girişimidir. Ancak önceki medreselerde yine devlete aittir (Ülken,2015:46-47). Bu durum kaçınılmaz olarak gerilim potansiyelini içinde bulundurmuş ve kimi zaman, özellikle tıp alanında görüldüğü gibi sınavların getirilmesine sebebiyet vermiş bir gelişme gibi patlamalara sebep olmuştur (Uzunçarşılı,2011:525).

Tanzimat Fermanı'ndan önce askeri yenileşme hareketlerinin yol açmış olduğu eğitim ihtiyacı, Avrupa'dan uzmanların getirilmesiyle yürütülmek istenmiştir. Bu yenileşme hareketlerinin ilk adımıdır. Bu amaçla merkezi düzenleme ve siyasi-ekonomik ilişkiler açısından benzer ve irtibatlı olunan Fransa'nın uzmanları Osmanlı topçu birlikleri ve deniz gücü için eğitim desteği verebilen ülkelerin önünde gelmektedir. Fransa ise ticareti her geçen dönemde artan pazarının ve doğuya açılma yolunun korumasını istemektedir (Palmer,1995:91-92).

Osmanlı Devleti için en önemli askeri değişikliğin Yeniçeri ocağının kaldırılması şeklinde görmek mümkündür (1826). Bu durum yeni merkezi bir ordu teşkilatlandırılması, bu ordunun ihtiyacı olan mali kaynağın ayarlanması ve bu mali durumu mevcut devlet hazinesiyle denkleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Tanzimat dönemine kadar neredeyse harita okuma becerisi dahi olamayan kurmay kadrosunu (Ortaylı,2006:122) geliştirmek için eğitim kurumları açmakta bir başka önemli husus olmuştur.

19.yy' a kadar Osmanlı idaresi asker ve sivil ayrımı taşıyan bir ayrım söz konusu değildir. Osmanlı Devleti paşalar tarafından yönetilmektedir. Vezirlik, mareşal rütbesiyle ve sancak beylikleriyle aynı zamanda kaptan-ı deryalığa denk düşmektedir. 19 yüzyıla kadar eyaletleri yönetenler mülki amirden çok askerdirler (Ortaylı,2006:117-118). Bu geleneğin belki de en önemli temsilcilerinden biri de Tanzimat Fermanı'nın ilanında büyük etkisi bulunan Mustafa Reşit Paşa'dır.

Pozitivizm'in Osmanlı'ya ihracında etkilenme Almanya, İngiltere ve Avusturya benzeri bir biçimde felsefi bir yönden olmamıştır. Bu edininim, okullarda verilen pozitif bilim içerikli dersler, aydınlanma kaynakları, doğrudan Fransızca eğitim veren eğitim kurumları, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, dernekler, Avrupa'dan gelen uzmanlar tarafından yapılmıştır. Batıyla kurulan elçilik ilişkileri ise bir başka pozitivist etkileşim kapısını oluşturmuş, bu bağlamda Mustafa Reşit Paşa Tanzimat Fermanı üzerine Fransa Kralı Louis Philippe'in oğlu ile elçilik görevi sırasında görüşmüşken A.Comte'un bu fermanı övdüğü ve Mustafa Reşit Paşa'ya pozitif dini izah ettiği mektubu Pozitivizmle temaslarda birinci sıradadır (Korlaelçi,2014b:214).

Mektup içerisinde Fransa'nın içerisinde bulunduğu siyasi dalgalanmanın etkisini hissettiren bir ifadeyle Avrupa'daki liderlerin görevlerini yerine getiremeyerek iyiliğe sevk edemeyen kötülükten uzaklaştıramayan bir konumda oldukları, sürekli değişen devrim halinden bahsedilir. Buna karşıt olarak doğuda liderlerin bu görevlerini yerine getirdikleri ifade edilir. Mustafa Reşit Paşa dönemindeki icraatlardan bahsedilerek ve övülerek pozitivizmin iki uygarlığı (Doğu-Batı) birleştirme amacı güden kucaklayıcı formülü yine bu uygarlıkların yaşadıkları tarihi dönemlerden değinmelerle anlatılır (Comte,2012:26).

Hız. Peygamber'den övgüyle bahsederken Comte çağdaşları arasında bir farklı bir konum almış gibidir. Ancak onun ele aldığı Peygamber figürü, pozitivizmin içinde yer alır ve ona göre, Hız. Peygamberin asıl amacı pozitivist aşamaya ulaşmak olsa da felsefi yetersizlikten dolayı monoteist bir çerçeveyi şekillendirmek zorunda kalmıştır (Comte,2012:27).

Müslümanlar Hız. Peygamber'in amacına uygun bir şekilde pozitivizme geçtiklerinde ilk olarak yaşanan bir şaşkınlığın ardından pozitif dini kabul edecek ve Tanrı'yı bir kenara bırakarak insanlığa tapınmanın iyi sonuçlarını teslim edeceklerdir. Bu konuda Osmanlı'nın çöküş dönemi durumunu da değerlendiren Comte bunun sosyolojik olarak kaçınılmazlığını savunarak pozitivizmin kabulünün bu çözümlüğe hayıflanmayı da bıraktıracak bir çare olduğunu ifade etmiştir (Comte,2012:28).

Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 1849'da Avrupa'ya gönderilmesini sağladığı öğrencilerden İbrahim Şinasi'de bu akımın ülkeye girişinde önemli bir yere sahiptir. Avrupa dönüşü yine Paşa'nın desteğiyle Meclis-i Maarif üyeliğine giren

Şinasi, Tercüman-ı Ahval ve ardından Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarmıştır. Şinasi gazetede yazdığı devlet aleyhtarı bir yazı nedeniyle devlet görevinden atılıp Paris'e kaçmak zorunda kalırken gazetesini Namık Kemal'e bırakmıştır. Şinasi, Fransa'da Comte'un takipçilerinden Emil Littré ve Ernest Renan ile iletişim sağlamakla birlikte arkadaşlık kurmuştur. Şinasi daha çok etkisi edebiyat alanında görülen bir yazar olarak, hayatının bu dönemindeki pozitivizmin izleri realist yapısı ve eleştirel göndermeleriyle eserlerinde görülmektedir (Korlaelçi,2014a:138).

Mustafa Reşit Paşa ile başlayan değişim hareketinin devam ettirici temsilcisi olarak görülen Mithat Paşa sadrazamlıktan azledildiği dönemde, Paris'te pozitivistlerle bir araya gelmiş ve dahası pozitivist topluluğa ait bir salonda bulunan bir de fotoğrafını Comte'un takipçilerine vermiştir (Korlaelçi,2014a:139).

3.Yeni Osmanlılar Dönemi

Sultan Abdülaziz Devrinde ortaya çıkan Yeni Osmanlı hareketi tarihsel kökenini Sultan Abdülmecid döneminde yapılan Tanzimat reformlarının getirdiği yenilikler ve yolunu açtığı yeni taleplerden almaktaydı. Hedeflerinde ikinci kuşak Tanzimatçılar olan Ali ve Fuat Paşalar vardı. Bu bürokratların merkezileşme çabasıyla birlikte eğitimdeki sekülerleşme de değişen sisteme yönelik bazı tepkileri çektiği gibi, daha sonra Yeni Osmanlı hareketinin Paris'teki günlerinde destekçisi olan Mustafa Fâzıl Paşa'nın da tespitinde yer verdiği gibi Batılı devletlere fazla taviz verilmesi de yine tepkiyi yükselten sebepler arasındadır (Mardin,2014:46-47).

Tanzimat düzenlemesi ve gayrimüslim tebaaya verilen ayrıcalıkları kabullenmeyen ve buna karşı direnmeyi içeren ilk hareket tarihimize Kuleli Vakası olarak geçen olaydır. Olayda Sultan Abdülmecid'in tahttan indirilmesi, askeri ve ulema mensubu kişiler tarafından tasarlanmış fakat olayın önceden haber alınması ile girişimciler muhtelif cezalara çarptırılmıştır. Bu grupta yer alan Şeyh Ahmet Efendi için, daha sonra Yeni Osmanlı hareketi öncülerinden olacak Namık Kemal'in büyük saygı duyduğu bilinmektedir (Mardin,2012a:282-283).

Yeni Osmanlıların kurucu kadrosunda olmayan Ebuuzziya Tevfik Bey'in Yeni Osmanlıların kurucu ilkeleri arasında padişahlık idaresinin mutlaklık niteliğini ortadan kaldırarak yerine meşruti bir monarşi geçirilmesi şeklindeki ifadesine

rağmen Yeni Osmanlı kurucu lideri ilk başta padişaha odaklanmaktan çok geleneksel Osmanlı meşruiyet tabanına seslenerek adalet istemektedirler (Mardin,2014:47). Bu meşruiyet değerlerinden önde geleni dini kurumdur. Yeni Osmanlı öncülerinden Namık Kemal ve Ziya Paşa, İslam felsefesinde Cumhuriyet ve demokrasiye yer açan usul-u meşveret gibi kurumları kendi görüşlerinde birer dayanak olarak görmüştür (Kutay,1966:26).

Bu yaklaşımlarının ötesinde Osmanlı meşruiyet tabanının açıkçası Batılı sistemlerin bir onaylaması için kullanılması görülmektedir. Bu gibi benzerlik oluşturma için ele alınan kurumların yansıra dini metnin(Kur'an-ı Kerim) hükümlerinden hareket ederek pek tâbi bir şekilde Batı'ya ya da Müslüman olmayan herhangi bir ülkeye benzemenin kesinlikle yasak olduğu şeklinde bir hükmü de çıkarmanın mümkün olması söz konusudur. Bu nedenle Batılılaşmada Batı'da olumlu görülen özelliklerin benimsenmesini kabul eden uygulama biçimi bu örnekle daha çok 'meşrulaştırılan' olarak somutlaşmaktadır (Berkes,2017:324-326).

Bu kalıp içerisinde padişahın ayrı bir adalet alanı oluşturmayı arzulayan Yeni Osmanlılar bu yönden liberal bir yapı da göstermektedir (Mardin,2014:47). Muhalefet edilen Ali Paşa'ya göre ise insanların faaliyetlerinin serbest bırakıldığında ne yapacaklarını tahmin etmek mümkün değildir. Buradan hareketle Meşrutî bir yönetim kurulması durumunda Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı milletler İmparatorluktan ayrılmaya karar verebileceklerdir. Bu değişimin kolektif kimlikler için olduğu kadar kişisel statüler ve statükolar içinde sonuçları olabilecektir. Böylece Ali Paşa için ve ona göre tanımlanmış bir hürriyet çerçevesinin çizilmesi zorunludur (Mardin,2012a:270).

Bu bakış açısının dayandırılabilceği bir başka temel ise bürokrasi yani Bâb-ı Âli kesiminin içinden çıktığı eğitim ve kurumsal kimlik olabilir. Şöyle ki 17.yüzyılda şair Nabi'nin de dile getirdiği devletin yavaş hareket etmesi gerektiği öğretisi (Devlet aheste gerek) bu kurumun üyelerinde ince çalışılıp üzerinde mesai harcanmamış yeniliklere dair yadırgayıcı bir tepki olmasına neden olmuştur (Oktay,2014:34). Bu yönden geleneği koruma düşüncesi hâkim iken 19 yy. düşünce değişimi devletin korunmasında geleneğin yerini alması dönemin bürokrasi ve aydın grubu içindeki ikilemlerin belirtisini göstermesi açısından önemlidir.

Bir reform düşüncesi ölçüğünde bakıldığında bürokrasinin üst sıralarında yer alan Ali ve Fuat Paşalar da gerekliliği görmüşler, hatta bu alanda kendi selefleri Mustafa Reşit Paşa'yı eleştirmişlerdir (Mardin,2012b:19). Ancak Yeni Osmanlı benzeri, kavramsal ve pratik bir değişmeyi öngörmemektedir. Bu kesim daha çok Batı sisteminin gelişmişliğinde gördükleri yönleri talep etmektedir.

1828-1876 dönemleri bürokratlarının genel görünümüne bakıldığında yaşları genellikle 44-55 civarında genç denilebilecek bir durumdadır. Buna ek olarak toplumsal kesimlerine göre,135 kişilik üst düzey bürokrat grubunun, 23 tanesi yine üst seviye bürokrat ailelerinden, 14 kişi ulema grubundan, 12 kişi askeri kesimden ve 15 kişilik bir grup da taşradaki seçkinlerden gelmektedir. Ağırlıklı olarak İstanbul doğumlu olan bu bürokrasi (60), taşradan da önemli bir çoğunluğu (41) ihtiva etmektedir. Yine de bu devrin ihtiyacı olan profesyonelleşmiş bürokrat grubu görme imkânı yoktur. Bu dönemde çıraklıktan yetişme sistemi ağırlığını hissettirirken 55 bürokrat bu yolla yükselmiş, 22 bürokratin uzman eğitimi aldığı ve Avrupa'da eğitim görenlerin sayısının 11 kişi olduğu görülür. Geriye kalan 22 kişide herhangi bir eğitim bilgisine rastlanmaz (Karpat,2014:89).

Diğer tarafta bu bürokratlar grubunun muhalefetindeki Yeni Osmanlı kadroları Bâb-ı Âli tercüme odasında çalışmıştır ve böylece imparatorluğun dış ilişkilerine aşina isimlerden oluşmaktadır. Grubun lideri konumunda olan Mehmet Emin Bey ve iki arkadaşı Nuri ve Reşat Beyler, 1837 yılında Sadrazam Reşit Paşa tarafından açılan ilk modern danışma meclisi olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin bir devamı olan Meclis-i Vâlâ'da bir müddet beraber çalışmışlardır (Mardin,2012b:19).

Bununla birlikte daha sonra Namık Kemal'in, İbrahim Şinasi'nin de bu büroda kâtiplik yaptığı, bunlardan başka Ahmet Vefik Paşa, Ali ve Fuat Paşaların da tercüme bürolarında görev aldığı dönemler vardır. Yeni Osmanlı hareketinin önde gelen isimlerinden olan Ziya Paşa ise Enderun mektebinin işlevini üstlenen Mekteb-i Ma'ârif-i Adliye'den mezundur. Aynı okulda, geleceğin en önemli vali ve sadrazamlarından biri olacak Mithat Paşa da devam etmiştir (Mardin,2012b:235).

Yeni Osmanlılar'ın İstanbul'da nüfuzlu kimselerle bağı ve korumaları altında oluşları konaklarda tertip edilen tartışmalardan da faydalanmaları imkânını tanımıştır. Şarkiyatçı Mordtmann bu bağlamda etkisi olanlardan birisidir (Mardin,2014:45). Gazetelerde de yazı işlerine devam etmiş bu grubun üyeleri için idare büroları bir

araya gelip iktisadi, siyasi ve sosyal konuları masaya yatırmada önemli bir mekân işlevi görmüştür (Karal,1988:301).

Gazete yazılarıyla bir takım muhalif fikirlerin neşriyatı mümkün ise de Yeni Osmanlı hareketin genç kadroları örgütlü bir hareket olmaksızın başarılı olunamayacağına karar vererek, Veli Efendi çayırında bir piknik organizasyonu adı altında bir araya gelerek mücadele fikirlerini paylaşmışlardır. Bu buluşmada, meşrutiyet, suikast ve baskın gibi radikal fikirler de dile getirilmiş ve veliaht Murad Efendi'nin tahta geçirilmesi konuşulmuştur (Kutay,1966:10).

Örgütlenme yapılarını İtalyan yurtseverlerin teşkilatı olan Carbonari örgütünü örnek alarak yapmayı kararlaştırmışlardır. İtalya'da bir dönem başarısız olmuş bu örgütün başarısızlığını gören Mazzini hareketi gençliğe yansıtarak onları siyasi kulvara çekmek amacını gütmüştür. Garibaldi-Mazzini kuvvetlerinin mağlup olmasının ardından bir kısım üyeleri İstanbul'a kaçmış daha sonra Şinasi'nin de yazılarını yayınlacağı gazeteler kurmuşlardır. Yine Mazzini-Garibaldi Jeune'lerinden olan Giampietri anayasa tartışmalarının başlamasında etkili olmuş ve bu yönde temaslarının olduğu Namık Kemal üzerinde de etki bırakmıştır (Çavdar,2013:32).

Örgüt bir süre sonra üyelerinden olan Ayetullah Bey'in Babası Abdüllatif Suphi Paşa tarafından, bir şekilde tespit edilecekleri ve büyük cezalara çarptırılacakları düşüncesiyle ihbar edilmiş ve bazı teminatlar alınarak yurt dışına kaçmaları sağlanmıştır (Kutay,1966:12-14). Daha önce İbrahim Şinasi bir başka suikast davası soruşturması sebebiyle yurt dışına kaçmış bulunmaktaydı ve takipçileri de aynı yolu izleyerek Paris'e doğru yola çıkmıştır (Mardin,2012b:284).

Reform çağının toplumu, batılı yönde ileri dönüşümü yapabilecek bazı esnekliklere ve ikilemlere sahiptir. Bu anlamda 19.yüzyılın seçkin aileleri çocuklarını Fransız mürebbiyenin piyano hocalarının eline teslim ederken bir yandan da ailenin bağlı bulunduğu tarikat şeyhinin elini öptürmektedir. Reform çağının bu esnekliği gerekli ve güzel olan her şeyin denenmesi, alınıp kullanılması, öğrenilmesi düşüncesinde beliren bir nevi pragmatizminden kaynaklanmaktadır. Henüz Doğu-Batı farklılıkları, İslam, Osmanlılık, Türkçülük gibi konular ayırım noktaları değildir (Ortaylı,2007:18).

Toplumda yabancı algısını etkileyen, değiştiren ve yeni algı şekilleri ortaya çıkaran gelişmeler, reform döneminin sosyal dokusunu değişimlere açan yönler

barındırmaktadır. Her şeyden önce Fransız etkisi ve İstanbul nüfusundaki yabancı sayısının artışı önemli bir kanaldır (Tüzer,2014:211). Bununla birlikte 1840'ların sonlarında meydana gelen Macar ve Polonya ayaklanmalarının akameti sonucu, başta Rusya olmak üzere diğer Mukaddes Liga üyeleri Osmanlı üzerinde isyancıları teslim etmesi için baskı kurmuş ancak sonuç alamamıştır. Gelen askeri uzmanlar ve elitler kimisi Osmanlı nüfusuna geçip Müslüman olmakla birlikte hemen hepsinin büyük faydaları dokunmuştur (Ortaylı,2017:147).

Bu göçmenler dini ve devlet görevlerini yüklenirken kendi hayatlarında tarzlarını muhafaza etmiş ve kendi ülkelerindeki hayat tarzlarını bu ülkeye taşımışlardır. Tanzimat reformları bu kişiler aracılığıyla pikniklerde, tiyatro ve müzik seanslarında, kitapçılarda kadın erkek sohbetlerinde kendini hissettirir. Devlet tiyatro salonu gibi inşaların yapımını finanse eder bir duruma gelmektedir. Göçenler arasında Müslüman kimliğini kabul eden subaylardan Konstantin Borczeski daha sonra Mustafa Celalettin adını alarak paşalık elde etmiş ve ırkçı anlamda ilk Türk milliyetçiliğinin kitabını kaleme almıştır. Daha sonra oğlu Ferik Enver Paşa da benzer eserler kaleme almıştır (Oratylı,2017:148).

1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı ise önemli algı değişiminin bir başka yönünü içerir. Bu savaşta Osmanlı yanında Rusya'ya karşı savaşa giden müttefik Fransız, İtalyan ve İngiliz askerlerinin İstanbul'dan sevki, bu askerlerin kendi askerleriyle omuz omuza savaştığı imajı halk üzerinde "gâvur" ifadesinin ihtiva ettiği anlamın değişmesine yol açmıştır. Savaşın sonunda imzalanan Islahat Fermanı'nın kabulünde bu anlayış etkili olmuş Avrupa ile bütünleşme düşünceleri kuvvet kazanmıştır (Ortaylı,2017:149).

Kırsal kesim ve taşrada ise farklı bir görüntü hâkimdir. Ayanlar ve çorbacılar kırsalda yükselişten önce balkanlar ve ardından kıyı şeridinde etkili olan ticari gelişme 18.yüzyıldan beri bu bölgelerde nüfus artışını destekliyordu. İmparatorluğun bu kesimleri bir müddet sonra ticari işbirliklerine girişmiştir. İkisinin de ticaretin gelişmesinde kazancı vardır. Bu durum merkezi devlet ve vergilerin yükselişlerine karşı ortak bir direnç meydana getirmektedir. Gelişmelerin tek siyasal sonucu bu değildir. Bir müddet sonra Batıyla temasından siyasal bir bilinç de kazanan etnik gruplar balkanlardan başlamak üzere Sırbistan ve Yunanistan başlayarak isyanlara girişmiştir (Karpat,2010:53-56).

Bu dönemde Anadolu ve Balkan coğrafyasında devam eden ticaretin %90 'ının Rum, Yahudi ve Ermeni gruplarının elinde olduğu, etnik işbölümü anlayışına imkân veren bir yapının ortaya çıktığı görülür. Oysa Müslümanlar rekabet edebilmek için yoğun çaba sarf etmektedir. Ancak Gayrimüslim tebaanın modern sektörlerde çalışabilecek birikimi önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Böylece Müslümanların yapamayacağı işler, anlamayacağı ticaret, yapısına uygun olmayan sektörler gibi kavrayışlar ortaya çıkmakta ve önemli bir psikolojik etki meydana getirmektedir (Karpas,2014:110).

Bu yıllarda İmparatorluğun içerisinde milliyetçi etkiler ağır bir şekilde hissettirmiştir. Bu durum dış destekli ayaklanma ve bölünme faaliyetlerini desteklemiştir. 1859-64 yıllarında Eflak ve Boğdan prenslikleri kendi anayasalarını belirleyecek prenslerini seçerek otonomiye elde etmiş, 1860 yılında Bosna'da Karadağlıların da katıldığı ve ancak iki yılda bastırılabilen bir isyan patlak vermiş, 1862 yılında Belgrad'da garnizonla şehri halk arasında çatışma meydana gelmiş ve olayların sonucunda iki kale kaybedilmiştir. Buna ek olarak 1860'ta Müslüman ve Dürziler arası çatışmalar olurken konu Avrupalıların tavsiyesine açılmıştır. Yine aynı yıl Girit'te bir isyan meydana gelmiş altı yıl sonra buradaki Türk birliklerin asileri bastırabileceğine karşı büyük şüpheler ortaya çıkmıştır (Mardin,2012b:24-32).

“Paris'te kurulan bir fesad cemiyetinin üyelerinin ötede beride tahrik ve dedikodu yaptığı, hükümet aleyhinde bulunmanın kendilerine zararı dokunacağı ihtar edildiği halde, ismi geçen kişilerin cemiyetin rezil kişilerden oluştuğu ve bunların bazı zadegân aleyhinde iftira dolu mektup ve imzasız mazbatalar bastırıp dağıttıkları, alçaklık ve rezaletlerini, herkesin bildiği bu gibilere inanılmaması gerektiği” (Ortaylı,2007:27) Takvim-i Vekayi'nin Genç Osmanlı hareketinin yurt dışı yapılanması için vermiş olduğu tepki, algılanışlarını ve oluşturdukları tehdit unsurunu ortaya çıkarmaktadır.

Yeni Osmanlı Hareketi Paris'teki varlığı boyunca en büyük desteği Mustafa Fazıl Paşa'dan almıştır. Mustafa Fazıl Paşa Mısır Valisi (Hidiv) İsmail Paşa'nın kardeşidir. Tahsilini Avrupa'da yapan Fazıl Paşa 1845 yılında İstanbul'a gelmiş 1857 yılında Tanzimat Meclisinde aza ve 1862 yılında Maarif ve Maliye Nazırlığına getirilmiştir (Kutay,1966:13). Veraset fermanı doğrultusunda ağabeyinden sonra kendisine geçmesi gereken valilik makamı, yine ağabeyinin girişimi ve Ali ve Fuat Paşaların desteğiyle ağabeyinin oğluna geçeceği şeklinde düzenlenecektir. Fazıl Paşa bunu

önleme çabalarına girmiştir. Ancak aynı bürokratların tesiriyle Sultan Abdülaziz tarafından Avrupa'ya sürülmüştür. Bu durum Fazıl Paşa'nın şikâyetinin kaynağıdır (Karal,1988:303).

Mustafa Fazıl Paşa Devlet içindeki genel durum ve şikâyetlerin farkındaydı, buna mukabil Avrupa'daki gazetelerde de Bâb-ı Âli makamlarına yönelik tepkilerin de desteğinde, bu genç aydınların desteklenmesiyle hürriyet ve meşrutiyet fikrine çalışarak mevki ve haklar elde edebileceğini düşünmüştür. Bâb- Âli bu yöndeki çalışmalarını gerekçe göstererek veraset fermanını İsmail Paşa'nın isteğine göre düzenlemiştir. Bu sırada Yeni Osmanlı üyelerinin bir programı bulunmamakta, sadece Mustafa Fazıl Paşa'nın koruması ve maddi desteğine bağlı haldedirler. Tam bu sırada Mustafa Fazıl Paşa'nın padişaha yazdığı mektup cemiyetin programı konumuna geçmiştir (Karal,1988:303).

Mektupta temel olarak hürriyete vurgu yapılırken, ilerlemenin kaynağının hürriyet olduğu, reformların bu ilke olmadan gerçekleşmeyeceği, bu ilkenin padişahın bağımsızlığını engellemediği, kamuoyunu destekleyerek memurların keyfi davranışlarının önüne geçileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte Avrupa ülkelerinin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını önleyebileceği içerikte yer alır. Dinin kişinin manevi yönüyle ilgili olduğunu bildiren mektup ülkelerin kanunlarının din kuralları ile belirlenmeyeceğini ifade ederken, anayasalı bir düzenin meşru olacağını altını çizmiştir. Bu mektup daha sonra Yeni Osmanlı kadrosu tarafından basılarak dağıtımı yapılmıştır (Çavdar,2013:33).

Yeni Osmanlı üyelerinin İstanbul'da başlayan ayrı görüşleri olmasına rağmen ülkenin içinde bulunduğu duruma bir çözüm getirilmesi ve bu durumdaki en büyük sorumluluğun idarenin üst kademelerinde bulunan yetkililerde olduğu açılarından ortak bir yönde muhalefet yapmaktaydılar. Ancak çözüm yolları üzerinde farklı ve radikalliği görece olarak yükselen yaklaşımlar da mevcuttur (Karal,1988:309).

İbrahim Şinasi Yeni Osmanlı cemiyeti üyelerinden daha erken bir vakitte Paris'e gitmiştir. Buradaki çalışmaları daha çok dilin sadeleştirilmesi üzerine devam etmekle birlikte Yeni Osmanlı kadrosuna soğuk kalmıştır. Şinasi'nin yönetimle ilgili fikirlerine İstanbul'da bulunduğu sırada rastlamak mümkündür. Ona göre Reşit Paşa, insan yapısı kanunlar aracılığı ile Osmanlı'nın ilerlemesinin önünü açan, halkın refahını sağlaması için tayin edilen kişidir. Burada önemli bir nokta Şinasi'nin dini

kanunlar ya da onun etki ettiği kanunnameler yerine vezirin kanununa itibar etmesidir. Reşit Paşa'nın halefleriyle yine bu yöndeki bir düşüncesinden dolayı çekişme yaşamıştır. Bu düşüncesi "temsilsiz vergi olmayacağı" şeklindedir. Bu konudaki yazısı devlet görevinden uzaklaştırılmasına neden olmuştur (Mardin,2012b:284-305).

Namık Kemal, sistemin adaletsizliklerinden şikâyet etmiştir. Ona göre özgün İslam yönetimi Batı'daki kurumları içermektedir. Şeriatı anayasa ile temellendirebilecek bir sistem arayışı içinde olmakla birlikte saltanat karşıtı değildir. Dönemin Avrupa devletlerinde de yaygın olarak görülen meşrutiyet sisteminin destekçisidir. Bununla birlikte eğitim, iktisat, sosyal yapı gibi konularda önemli bozulmalar olduğunun farkındadır ve bunların kapsamlı çözümünün ancak meşruti yönetimle olacağını, örnek olarak Napolyon III. dönemindeki Fransa Anayasasını almıştır. Sultan Murad'ın bu konularla ilgili adımlar atabilecek aydın bir veliaht olduğunu düşünmüştür (Mardin,2014:48).

Ali Suavi dini eğitimle bağlantılı geçmişi sebebiyle etki alanını bu yönde kullanmaya çalışmıştır. Tasvir-i Efkâr içeriklerine gönderme yapan vaazları mevcuttur. Bunlar tehlikeli bulunarak sürgün edildiğinde kaçarak Paris'e gelmiştir. Daha önce yazı işleri yürüttüğü Muhbir gazetesini burada çıkarmak istemiş, kendi adına yapmak istediği bu girişim diğer cemiyet üyeleri tarafından olumsuz karşılanmıştır. Cemiyetle kopması bu olaylar üzerine cereyan etmiştir. Ona göre yönetimde, hakkın sahibine devri ve adaletin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu demokratik çağrışimleri olan şeriat söylemini benimsemiş diğer grup üyelerinde farklı bir taleptir. Buradan çıkan sonuçta padişahın yetki verdiği kişilerin, halk üzerinde, ulemanın emirler üzerinde ve nihayet ilahi adaletin ulema üzerindeki hâkimiyetine gönderme yapılmaktadır (Mardin,2014:48).

Ziya Paşa, grubun en yaşlısı ve en olgunudur. Reşit Paşa tarafından Sultan Abdülmecid sarayına tavsiye edilmiştir. Reşit Paşa'nın ölümünün ardından Ali Paşa ile olan olumsuz ilişkisi idarenin zorbalığına uğramasına yol açmıştır. Böylece görüşleri idarenin düzenlenmesi üzerinde şekillenir. Hükümdarın işlevini değerlendiren Ziya Paşa bu işlevlerin gereği gibi yerine getirilmemesini çöküşün sorumluluğu olarak görmüştür. Bununla birlikte görüş olarak Namık Kemal ve Ali Suavi arası bir konumda görülebilir (Mardin,2012b:376-377).

Ziya Paşa'nın itidalli yaklaşımı etrafında şiddet karşıtı bir çekim oluştururken, daha önce Paris Komünü ve Prusya-Fransa savaşında görev almış Mehmet Emin Bey ve çevresindekiler önce meşrutiyet fikrine yaklaşmakla birlikte şimdi hedef olarak cumhuriyete yönelmişlerdir. Meşrutiyet sadece bir adım olacak ardından Araplar ve Türklerin çoğunlukta olduğu yapıda cumhuriyet idaresi kurulacaktır. Bu idare halifeliği yönetimden ayırarak onu Mekke'de oturarak yemin ettirme görevi üstlenecek bir başka seçilmiş bırakmayı düşünmüşlerdir (Karal,1988:309).

Örgüt çok uzun olmayan bir zaman aralığında parçalara ayrılmıştır. En yakın olan Ziya Paşa ve Namık Kemal arasında anlaşmazlıklar büyümüştür. Bu sırada Mustafa Fazıl Paşa ve Ali Paşa arasındaki anlaşmazlık sona ermiş, Fazıl Paşa İstanbul'a dönmüştür. Adalet Bakanlığına getirilen Fazıl Paşa bir müddet sonra Yeni Osmanlı cemiyetine maddi desteğini kesmiştir. Hürriyet gazetesi bir müddet daha kendi çabaları ve Hidiv İsmail Paşa tarafından kısa bir müddet desteklenmesine rağmen İsviçre'de son sayısını çıkarmıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın telkini ve kontrol altında tutma düşüncesi sonucunda genel af ilan edilen 1870 yılında yurda geri dönmüşlerdir. Böylece hareket sona ermiştir (Çavdar,2013:35-36). Ülkeye döndüklerinde müdürlük, mutasarrıflık ve müsteşarlık gibi kadrolarda görevlendirilmişlerdir.

4.Yeni Osmanlılar ve Pozitivizmden İlk Etkilenmeler

Osmanlı modernleşmesi göz önüne alındığında 19.yüzyıl itibariyle köklü değişimlerin olduğu ve daha önce pragmatizm kapsamında değerlendirilebilecek etkilenmelerin özellikle Sultan Mahmut II. dönemiyle birlikte rasyonalizme doğru bir yol izlediği görülmektedir (Karpat,2010:240). Esas yoğunluğunu 1890'lı yıllarda hissettirecek pozitivizm, bu tarihe gelmeden önce ancak bu görüşün yayılma yolunu inşa eden bir gelişim dönemini takip etmektedir (Mardin,2012a:196).

Yeni Osmanlı mirasının öncü isimleri Şinasi ve Namık Kemal'in çalışmaları bu bağlamda daha ileri tarihlerde de kullanılacak önemli veriler içermektedir. Bu noktada Namık Kemal'in de esas olarak Şinasi'den etkilendiği söylenebilir. İbrahim Şinasi Reşit Paşa'nın "medenileştirme misyonunu" devam ettirmiştir. Ona göre

Paşa'nın en büyük başarısı ise Avrupa kaynaklı fikir iklimini ülkeye taşımış olmasıdır (Mardin,2012b:297).

Şinasi insanoğlu için en önemli melekenin akıl olduğunu ve ruhun arzusunun aklın rehberliğinde olması gerektiğini ifade ederken Reşit Paşa'ya yönelik karşılaştırmalarda, kullandığı düşünürlerin Avrupa tarihinde aklın yüceltilmesinde rol oynayan isimler olduğu görülmektedir. Rasyonalizmin daha belirgin bir şekilde şiirlerinde görülen Şinasi, yaratıcı imgesiyle akli aynı yere koymaktadır. Bu yönde yaratıcıya yönelik övgülerin saf akla çevrilmiş övgüler olarak dile getirildiği hümanistik bir rasyonalizm gözlenmektedir (Mardin,2012b:297-299).

Aydınlanma dönemi düşünürlerinin akıl kavramına benzeyen bu kullanım yayın alanı olarak gazeteyi ansiklopedist bir tarzda ele almıştır. Şinasi kendi dönemi içinde rakip olabilecek Ceride gazetesini ve diğer Türk gazete ve dergilerini geride bırakan bir yayın başarısına sahiptir. Bu yayınlar 19.yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan yeni bilgi dallarını konu aldığı kendi makalelerini de içermektedir. Bunlara örnek olarak Vattel'in uluslararası hukuk çalışması verilebilir. Eserde doğal hukukun tüm meşru olan kurumların temeli olduğu inancı aktarılmaktadır. Aynı zamanda Şinasi yaratıcı eliyle yönlendirilen tarih düşüncesine karşı, tarihi olayların nedenlerle bağlı bir zincirin halkaları olarak alındığı Sami ve Suphi Paşalara ait seri yazılar yayınladı. Buffon'dan Doğal Tarih çeviri yine gazetede yer bulurken bir başka seri ise Fransız parlamenter yönetiminin esasları anlatılabiliştir (Mardin,2012b:291-292).

Şinasi'nin yayınları sadece bilgi paylaşımını içeren çalışmaları değil kendi tespiti olan bozuklukları anlatmada da edebi yönü kuvvetli eserler vermiştir. Şair evlenmesi adlı komedisi ülkede gördüğü problemlili sosyal yapının insan ilişkileri bağlamında komik durumlarını hicvediyor ve aydın kimliğini 'şair' kimliği altında başrole koyar. Bu yapıtı Avrupa'daki yapıtlarla benzerlik göstermekle birlikte tiyatro olarak ilk modern Osmanlı oyunudur (Findley,2011:118).

Yurt dışı mücadeleleri boyunca Yeni Osmanlılardan uzak kalan Şinasi'nin, bu hareketteki ideallerin, menfaatlerin ve muhalif tutumun belirsizliği sebebiyle bu yolu tercih ettiği düşünülmektedir. Yurt içi dönemde ise ciddi olarak yazı, siyaset ve kültür çalışmalarına devam eden tek kişi Namık Kemal olmuştur (Mardin,2014:50).

Kemal sürgün bulunduğu sırada İngiltere'deki hayatın temas ettiği yönleri onu hayran bırakmıştır. Makinaların kullanımı, elektrik, matbaa ve eğitim sistemi özellikle etkilendiği konular olarak görünmektedir. Kemal'e göre İngiltere'de mahkemeler kişilere babalarından daha fazla güven temin ediyordu bunun arkasında ise ilerlemenin maddileştirilmiş olması vardır. Namık Kemal'in bu noktada içsel amaçlarının da ortaya çıktığını görmek mümkündür. Bunlar, siyasi liberalizm, ilerleme ve Batı'ya yetişme şeklindedir (Mardin,2012b:354).

İlerlemiş İngiltere ve daha genel olarak Avrupa'yı yakalamada en önemli çalışma Şinasi'nin bahsettiği dil reformu -ki bu yolla mümkün olacak sosyal hareketlilik- ve Avrupa'daki gelişmelerin takip edilmesidir. Nâmık Kemal'e göre ilerleme geri çevrilemez. Aynı zamanda ona göre, Avrupa bugünkü haline 19.yüzyıldan önceki iki yüz yıllık birikimi sonucu gelmiştir. Bu birikime mevcut kanunların hurafe ve soyutlamaların arındırılması, bilimin deney ve tümdengelim üzerine kurulması sayesinde gelinebilmiştir (Mardin,2012b:354-358).

Genel olarak 1860'lı yıllarda eğitimini devletin modern okullarından alan okumuş tabakanın görüşü, bilimin ve ilerlemenin kaynağını Avrupa olarak görüyor, kendi toplumlarına karşysa muhafazakâr ve kapalı bir toplumsal yapı teşhisini koymaya başlamışlardır. Bilim ve İslam birbirine karşıt kavramlarmış gibi bir algı gelişmektedir. Avrupa özelinde görülen imkân ve faydalarda bilimin uygarlık ve ilerleme İslam'ın ise gerilik veya durağanlık olarak düşünülmesine neden olmuştur (Karpat,2010:252). Bu açıdan bakıldığında İbrahim Şinasi ve Namık Kemal dönemi bu anlayışların henüz başlangıç aşamasıdır.

Namık Kemal'in bu durumu ortaya çıkaran eylemi, pozitivist Ernest Renan'a yaptığı reddiyedir. Nâmık Kemal bu metinde rasyonalist bir çizgi takip ederken, İslam üzerinden gelişmiş bir Avrupa resmi çizmekte ama Avrupa tarihi ve sosyal yapısını gereği gibi tahlil edememektedir. Renan'ın ifadesi ise Müslümanların dinden başka bir fikir alanında sıfır oldukları, birçok bilim ve medeniyet alanında da çökmüş buldukları yorumunu içermektedir (Mardin,2012b:360-361).

Bu dönemde dini kavrayışa bakıldığında Osmanlı aydınlarının gördüğü ise, hurafeler, gereksiz menkıbeler ve batıl inançlarla sarılmış bir din görüntüsü, otoriter bir yönetim içeriği, atalet ve durağanlığın hâkim olduğu ahiret düşüncesinde bir dünya bakışı ve şerh (açıklama) ve haşiye (dipnot) lerden ibaret bir ilim varlığı şeklindedir.

Bu görünümün tanıdık gelmesinin sebebi bugünde dönemin şartları incelenirken başvurulan birinci el eserlerin içeriği aynı yapıdadır (Kara,2014:239).

Bu görünümün temel sebebi dönemin aydınlarının temas kurduğu düşünürlerin pozitivizmle ilgileriyle birlikte oryantalist de olmalarında görülebilir. Ancak bu oryantalizm dönemin şartlarında değişim geçirmiştir.

Batı’da 14. yüzyıldan bu yana süren dini eğilimiyle, düşman doğu algısının yerine modern şarkiyatçılığın ortaya çıkışı olarak Mısır’daki Fransız işgalini almak mümkündür. Bu alanın içerisinde A. Comte’un takipçisi E. Renan da yer almaktadır. Aynı şekilde 19. yüzyılın ilk yarısının şarkiyatçılık için başkenti de Paris olacaktır (Said,2013:61,132).

Ülkeye döndüklerindeyse Yeni Osmanlı Düşünürleri daha çok rasyonalist Avrupa düşünürlerinin eserlerinin çevirisini yapmışlardır. Bunlar kiminin A.Comte’unda kaynakların da yararlandığı Condorcet, Voltaire, Montequieu, Rousseau gibi düşünürlerdir (Çavdar,2013:36). Böylece takipçilerinin ve daha sonra pozitivizme yönelecek düşünürlerin fikri vasıtalarını imal etmişlerdir (Korlaelçi,2014a:144).

B. JÖN TÜRK DÖNÜŞÜMÜ VE JÖNTÜRK HAREKETİ

1. Jön-Türkler Dönemi

Yeni Osmanlılar için Jön Türk isminin ortaya çıkması bir Belçika gazetesi olan Le Nord’un Mustafa Fazıl Paşa’nın Türkiye’de bir bank açmış olduğu haberi üzerine Fazıl Paşa’nın bu haberi tekzibinde bahsettiği Yeni Osmanlı kadrosundan, dönemin siyasi liberalizm hareketleri içindeki kavramlardan olan Genç Fransa, Genç İtalya gibi kavramlardan esinlenerek “Genç Türkiye” (Jeune Turquie) kavramını kullanmıştır. Daha sonra İtalya’daki devrim hareketinden kaçanların İstanbul’da kurmuş oldukları gazetelerden biri olan ve Şinasi’nin yazılarını yayınladığı Courier d’Orient gazetesi tekzibi alıntılanmıştır. Buradan da Türkçe olarak Ali Suavi’nin çalıştığı Muhbir gazetesinde kullanılmıştır. Yeni Osmanlı ismi buradan da hareketle kurulan bir kavramdır (Lewis,2014:210-211).

Yeni Osmanlı ismindeki “Yeni” ve “Osmanlı” kavramları ülkenin Tanzimat’tan bu yana gerçekleştirdiği reformların bir sonucu olarak, çökmekte olan imparatorluk

düşüncesinin bir çeşit 'yenilenme' kavramıyla kurtarılmasına işaret etmiştir. Bununla birlikte bu genç kuşak devletin yönetim yapısında gördükleri yaşlı ve yorgun yapı yerine gerekli olan yenilenmeyi böylece dile getirmişlerdir (Mardin,2014:43). Son olarak Osmanlı kavramı ise bu kuşağın ve daha sonraki takipçilerinin imparatorluk kimliği ve düşünceleri sebebiyle kullanmayı uygun buldukları bir düşüncedir (Ortaylı,2007:134).

Osmanlı bir İmparatorluktu ve sınırlarının yapısı farklı dilleri, etnisiteleri içermektedir. Bu sınırlar üzerinde ulus devletler çağında bir kalıp oluşturmak için bulunan yöntem Osmanlılık kavramıyla tüm tebaayı kapsayacak bir kimlik meydana getirmektir. Oysa Genç Türkiye ve Jön Türk kavramları millet-i hakimiyeye gönderme yapan ve daha çok Avrupalının bilincine yönelen bir içeriğe sahiptir. Bu isim Avrupa özelinde ve Osmanlı'da modernleşme hareketi içindeki grupları adlandırmak için tercih edilen bir ifadeye dönüşmüştür (Mardin,2014:43-44). Böylece Yeni Osmanlı hareketi, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki hareketi dahi bu kavramın içinde yer aldığı genel bir tanım gibi görülebilir.

Öte yandan Jön Türk kavramı doğu sorunu takipçisi Avrupalılar tarafından da desteklenen reform hareketlerinin ve bunu yürütenlerin bir ifadesi olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tarafından kabulü ya da katılımı şeklindeki anlam içeriği sebebiyle Yeni Osmanlılar tarafından beğenilen bir isim olmuştur (Mardin,2014:43).

Jön Türk adını benimseyen Yeni Osmanlı takipçileri ise bu hareketin kadrolarının ülkeye dönüşü sonrası farklı bir sosyal tabanı ve nesli içermektedir. Jön Türk nesli yeni bir nesildir (Mardin,2012a:274). Ancak devlet kadrolarıyla ilişkilerinin muhalif içeriği benzerdir.

Bundan başka Jön Türk hareketi ve Yeni Osmanlı öncüleri farklı toplumsal temellerden gelmektedir. Bütün Yeni Osmanlı kadrosu yüksek statülü devlet görevlilerinin koruması altında hareket etmiş ve dahi bürokraside yakınları olan isimlerdir (Mardin,2014:51) Namık Kemal eski saray münecciminin oğludur (Mardin,2012a:281), Mehmet Emin Bey daha sonra sadrazam olacak Mahmut Nedim Paşa'nın yeğeni iken (Lewis,2014:213), Şinasi bir topçu subayının oğlu ve Reşit Paşa'nın korumasındadır (Lewis,2014:188), Ziya Paşa yine Reşit Paşa'nın

korumasında sarayda tercüme işindeki başarısıyla öne çıkmış bir isimdir (Kutay,1966:20-21).

1890'lardaki Jön Türk hareketi ise tamamen yüksekokul çıkışıdır. Bu durumda Yeni Osmanlıların içinde büyüdüğü devlet söylemli yapı yerine Jön Türk tabanında okul söyleminin olduğu görülmektedir. Buna ek olarak Jön Türkler'in kurumları değiştirecekleri imparatorluğun güçleneceğini düşünmeleriyle birlikte bu değişiklik esnasında karşılaştıkları kimlik sorunu ayrı bir özellik olarak karşımıza çıkar. Zira Yeni Osmanlı hareketi kimlik arayışı esnasında Jön Türkler gibi bir direnişle karşılaşmamıştır. Kurumları zayıflatan, Yeni Osmanlı hareketi yazılı anayasa talebiyle ortaya çıkmakta Jön Türkler'de ise buna ek olarak tabiatın iç hareketliliğine bağlı bir evren görüşü ilave edilerek oluşturulan hareket olmuştur (Mardin,2014:47-53). Bu değişim Jön Türkler' in rasyonalizmine, maddeci ve nihayet pozitivist çıkarımlar ekleyecektir.

1890'lı yılların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadroları içeriğini Jön Türk desteğinden almakla birlikte iki yapı arasındaki fark İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organik bir siyasi kurum ve program etrafında toplanmış bulunmaları şeklinde ifade edilebilir. Jön Türkler hiçbir zaman siyasi bir teşekkül olmadıkları gibi büyük çoğunluğu meşrutiyetin kurulmasını istemekte ancak bu kurulumun ötesine yönelik görüşlerinde parçalanmaktadırlar (Karal,2011:511).

Aynı konuya benzer şekilde Jön Türklerin sürekli olarak üzerinde çalıştıkları bir ideolojileri olmamıştır. Bir teori üretebilmekten uzak olmaları kendilerinde de şikâyetlere neden olmuş, bu sorunu Avrupa'da tartışılan görüşlerden etkilenecek büyük düşünürlerin görüşlerini halk düzeyine taşıyan ikinci derece düşünür kesimin görüşlerini taşımaya yönelmişler ve ihtilalden uzak kesimlerin geliştirdiği siyasi, sosyal eğilimlere yönelmişlerdir (Mardin,2012c:24-25).

Bu dönemin incelendiğinde özelliklerinden birisi de 'yeraltı' diye tabir edilebilecek bir yapıda hareketlerin oluşmasıdır. Bu durum Sultan Abdülhamid II.'nin uyguladığı hafiye ve jurnal baskısının arttığı 1876 sonrası yapıyla anlam kazanır. Bu dönemin aydını da henüz jurnallenmeden suçlu psikolojisine girdiği için ve içinde bulunduğu değişim dönemi hesaba katıldığında değişik düşünce dünyalarında hareket etmesi anlaşılabilir bir durumdur (Mardin,2012c:32).

Genel olarak bakıldığında Jön Türk hareketi düşünce kaynağı olarak burjuva-liberal çizgiyi takip ederken sınıfsal bir yönü olmaması hasebiyle Türk burjuvazi ile bağ kuramamıştır. Bu nedenle asker ve sivil bürokrat kesimlere açık hale gelmiş, birliğin korunması gayesiyle Osmanlı hanedanı etrafında Müslüman-Türk kimliğinin hâkimiyetini devam ettirmeyi istemişleridir (Çavdar,2013:101).

2. Jön Türk Döneminde Siyasi Değişim

1860'lı yılların sonlarında yaşanan mali kriz, 1873 yılında uluslararası finans alanında meydana gelen kriz Osmanlı hükümeti için Avrupa'dan borç alabilme imkânlarını ortadan kaldırmıştır. Bu sırada Anadolu kıtlık sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Buna Bosna Hersek ve Bulgaristan bölgelerindeki isyanlar (1875-1878) eklenmiş, bu manzara karşısında Osmanlı hükümeti 1876 yılında borçlarını ödeyemeyecek duruma düşmüş ve moratoryum ilan etmiştir. 200 milyon sterlin düzeyinde olan borçlar temerrüde düşmüş, bu durum Avrupa'daki Osmanlı karşıtlığını besleyen bir etki oluşturmuştur. Böylece Rusya Osmanlı'yı tecrit etme yönündeki düşüncesinde başarı sağlamıştır (Findley,2011:108).

Balkanlar'daki gerilim aynı zamanda Avrupa ülkelerinde tepki oluşmasını yol açmıştır. Hükümetin dış ilişkilerindeki krizin bir başka kârlı çıkan tarafı muhalif kesim olmuştur (Berkes,2017:311). Perde arkasında Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Damat Mahmut Efendi, Süleyman Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Hayrullah Efendi'lerine olduğu bir darbe planı yürütülmüştür. Burada öncü çalışma masrafları karşılanmış ve önceden ayarlanmış şekilde bir öğrenci hareketi kullanılarak yapılmıştır. Avrupa'da yaygın olan bu yöntem Osmanlı'da ilk defa uygulanmıştır (Lewis,2014:220).

Harbiye öğrencilerinin kullanılmasında Batılı liberal fikirlerin yayılmasına aracı olacak dünya edebiyatı seçmelerini okula sokan Süleyman Paşa'nın etkisi büyüktür. (Mardin,2012:69) Bu dönemde İstanbul'da olan İngiliz elçisi Sir Elliot'un ifadesine göre halkın ve softaların elinde Kur'an-ı Kerim'e göndermeler içeren metinler dolaşmakta demokratik yönetimin dini yönü vurgulanmakta, buna uymaması durumunda padişahın dahi indirilebileceği konuşulmaktadır (Lewis,2014:220-221).

Nihayet 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz, nazırların planı ve şeyhülislamın hal fetvasıyla indirilerek yerine Sultan Murad V. Tahta çıkarılmıştır. Sultan Murad'ın daha önce Namık Kemal ile temasta olduğu ve Yeni Osmanlı hareketinden etkilendiği bilinmektedir. Bununla birlikte Scalieri mason locası tarafından da desteklendiği, tahta çıkarılmak istendiği olaylar mevcuttur. Bu sebeplerle gerçekleşen darbe bir anlamda Yeni Osmanlı misyonunun yürürlük bulma halidir (Lewis,2014:221-222).

Ancak Sultan Murad V.'in akıl sağlığını kaybetmesi ve getirilen yabancı doktorların da geçen zamana rağmen tedavide başarısız olmaları yeni bir yönetim krizini meydana getirmiştir. Buna ek olarak Balkanlar'daki gelişmeleri takip eden Batılı ülkeler Tersane Konferansında bir araya gelmek üzeredir. Bu gibi sebepler yapılacak değişiklikleri bir zaman sıkıntısı içerisine sokmuştur. Bu durum ise Sultan Abdülhamid II.'in işine yaramıştır (Çavdar,2013:46).

Abdülhamid II. amcası Abdülaziz'in öldürülmesinde Mithat Paşa'nın suç ortağı olduğunu görmesine rağmen, 1872 yılında Sultan Abdülaziz tarafından sadrazamlığa getirilen Mithat Paşa şu anda imparatorluğun en güçlü kişisidir ve bu nedenle anlaşmaya varılması gerekmiştir. Zaman sıkıntısı Abdülhamid II.'in işine yaramış ve şartsız bir anayasa taslağını kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Buna göre kendisine sunulan taslaklar üzerinde düzenlemeler yapma imkânı bulmuştur. Mithat Paşa İngiliz elçisi Sir Elliot ile anayasa üzerine yaptığı bir konuşmada amacını üç başlık altında ifade etmiştir. Buna göre bakanlıkların mali bakımdan bir meclise karşı sorumlu bulunacak, hükümdarı sınırlayan bir anayasa inşa edilecek, bununla birlikte dini, ekonomik, siyasi tüm ayrıcalıkları bir kenara bırakan bir meclis olacak ve son olarak âdem-i merkeziyet esasına göre idare düzenlenecektir (Lewis,2014:220-224).

Burada yapılan düzenlemenin bir yönü de sadece sultanın yetkilerini kısıtlayan bir içerik olmaması aynı zamanda halife olan sultanın şeriat gereği bulunduğu konumunda denetim altına alınmasıdır. Böylece devlet işlerinde şeriatın konumu da belirlenerek dini meşruiyetin altında örfi bir kanun yapısı taşıyan Osmanlı devlet hukukunun kaynaklarının değiştiği görülebilir. (Kara,2014:259) Anayasa'nın hazırlanması için kurulan komisyonda Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimler de bulunmaktadır. Burada Mithat Paşa'nın bu isimlerle aynı fikirleri paylaştığını gösteren gelişmeler vardır (Lewis,2014:228).

Mithat Paşa ulemadan Seyfettin Efendi isminde birini bularak Kur'an ifadelerini demokrasi ve meclis kavramlarını işaret edecek şekilde yorumlamasını sağlamıştır. Buna katılmayan ulema üyeleri ise ayetlerin esas anlamlarından uzaklaştırıldığını ifade etmelerine rağmen etkinlik gösterememiştir. Muhafif ulema üyeleri anayasa taslağına, yönetimde gayrimüslim kesimin oy hakkı ile hüküm gücü elde etmesi ve halifenin hüküm gücünü yasama organına devri ya da paylaşımı ile Kur'an-ı Kerim hükmünden çıkılması olmak üzere iki sebepten dolayı karşıdır (Berkes,2017:321-324).

Sultan Abdülhamid II. anayasaya meclisi tatil edebilme ve polis tarafından suçlu görülen kimselerin yargılanmadan sınır dışına sürebilme gibi şartlar eklemiştir. Bu arada anayasa grubu da kendi içinde parçalanmalar yaşamaktadır. Mithat Paşa ve Namık Kemal bu maddelere itiraz etmekle birlikte kabul etmek zorunda kalmışlardır (Berkes,2017:331). Bu kabulle anayasa, Tersane Konferansı'na gelen delegelerin beklemediği bir şekilde ilan edilmiş ve iki meclisli meşruti bir yönetim kurulmuştur (Lewis,2014:226).

Anayasa menşei olarak alınan örnek Prusya ve Belçika modelleri olmuştur. Bu yapılar hükümdarın ve bürokrasinin aldığı bazı yetkiler açısından eski ananeye uygun görülmektedir. Komisyonun bu örnekleri önüne koyarak bunlar üzerinde çalıştığı bir uygulama şekli görülür. Burada kurulan meclis ise kendi dönemi için bir devrim niteliği taşıyan etnik ve gayrimüslim zenginliği içermektedir. Osmanlı Meclisi dışında dünyadaki hiçbir mecliste hâkim dinin dışında meclisin üçte birine varan bir temsiliyet hakkı başka dini gruplara verilmemiştir (Ortaylı,2010:16-18).

Savaş sürecinde de çalışmasını devam ettiren meclis ilk döneminde Karadağ ile yaşanan sınır sorunlarını ele alırken ikinci döneminde Rusya ile savaş konusu gündeme gelmiştir. Alınan mağlubiyetten sorumlu tutulan Süleyman Paşa, Mithat Paşa ve Namık Kemal de içlerinde olmak üzere sürgün edilmiştir. Meclis-i Mebusan 30 yıl sürecek bir tatil dönemine girmiş, buna rağmen Ayan Meclisi için bir değişiklik meydana gelmemiştir (Ortaylı,2010:17).

Liberal ve Anayasal düşüncelerin, demokratik bir sistem düşüncesinin içeriğinin oluşmasında önemli rolü olan Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa gibi öncülerin 1860-1870 yılları arasındaki çalışmalarının etkileri sadece siyasi sistem üzerinde değil aynı zamanda okullarda da büyük olmuştur. Günümüzde lise düzeyine denk gelen

okullarda eğitim alan öğrenciler, Harbiye ve Mülkiye gibi yüksekokul ve idadilerde bir takım kıpırdanmalar olmaktadır. Bu okullardan öncü olanlar askeri okullardır. Bir tarafta asker olan öğretmenler öğrenciler, için en iyi örneği teşkil ediyor, bu öğretmenlerse ders içeriklerinde ihtilalci fikirlerin çekirdeğini paylaşmışlardır. (Çavdar,2013:60) Sultan Abdülhamid II.'in bu değişimi engellemesi eğitimin içindeki cereyandan dolayı imkânsız hale gelmiştir (Doğan,2012:167).

3. Osmanlı Modernleşmesini Etkileyen Uluslararası Yorum ve Gözlemler

Önce geçen oryantalizm bahsi içinde Türk algısı, bazı kırılmalar geçirmekle birlikte konumunu muhafaza etmiş görünmektedir. Batılı kültürün inşasında önemli tarihi olaylara denk gelen kültür ve medeniyetlerin karşılaşması hadisesi kurumların ve kavramlarında içine girecek kadar yayıldığı için sadece devrimler ya da bilimsel ilerlemeler aracılığı ile aşılabılır değildir.

Kavram olarak “Türk despotizmi” ifadesi kuvvetler ayrılığı kavramının mimarı olan Montesquieu’ye aittir. Montesquieu bu rejimi tanımlarken, hiçbir kanunla ve kuralla bağlı olmayan kişinin her şeyi kendi kapris ve kararlarıyla yönettiği düzene işaret etmiştir. Montesquieu, Asya’da yaygın olarak bu sistemin bulunduğunu belirttiikten sonra padişaha tapınılan, bir çeşit putperestlik tanısı koyar ve bunun Müslümanlığa da uyduğunu bildirir. Daha sonra Alman düşünür Herder de Montesquieu’nün yöntemini izlemiştir. Bu teze Voltaire ve Busbecq gibi isimler karşı çıkmıştır (Kalın,2017:244).

Çevirileri içerisinde Montesquieu’nün Kanunların Ruhu eseri de olan Namık Kemal, (Korlaelçi,2014a:144) Yeni Osmanlı’nın diğer bazı düşünürleri gibi ideal İslam politikası üzerine yoğunlaşırken sultanın örfi ayrıcalığı için “Moğol” kalıntısı bir hak gaspı (Mardin,2012b:228) ifadesini kullanır. Bu tanım bir takım benzeşmeler içermekle birlikte, bozuk ve kötü algısının görülmesi açısından izlenim sağlayabilir.

Bundan başka akıl çağının düşünürü Kant, Türkleri kimi ifadelerinde ölçülü görmekle birlikte Yunan uygarlığını yok etmeleri açısından barbar konumuna yerleştirir ve İslam hakkındaki görüşleri, aklın karşısına şehveti ve hırsı, alçak gönüllük tavrına karşı gururu, gerçeğe karşı söz sanatı ve iknayı son olarak barışa karşı zorbaca bir tavrın bu dinin içerisinde geçtiğini ifade etmiştir. Ona göre İslam

şarabı yasaklarken afyona yasak getirmez ve Türklerin savaş alanındaki cesaretinin kaynağı da bu uyuşturucu maddedir (Kalın,2017:321-322).

Oryantalizm, içerdiği ifadelerin ve düşünürlerinin daha sonra Osmanlı içerisinde batılılaşma ve modernleşme çalışmalarıyla öne çıkacak düşünürlerle karşılaşması, onları etkilemesi ve düşünceleriyle denk gelmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu sistemde pasif, tarihsiz ve tâbi olmuş bir Doğulu kimliği biçimlendirilerek, Batılı kimliğin kendisinde taşıdığı, özerk yapıda hükümdar konumda bir özne üretilmektedir. Bu söylem içinde Doğu'ya biçilen özellikler durağanlık, pasiflik, despotizm, gerilik gibi ideolojik çarpıtma öğeleri içermektedir. Bu çarpıtmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan stereotipler Doğu ve Doğuluyu sarı tehlike, korkunç Türk ya da tembel Hintli gibi ırkçı bir şablonda ifade edilmektedir (Mutman, 2012:190,193).

Ekonomi bu bakış açısının uygulanmasının en önemli kanadını teşkil eder. Bu anlamda İngiltere ve Fransa elçiliklerinin Batılı lider konumları gereği Osmanlı tarım varlığını raporlandırımları önemli faaliyetlerindedir.1899'daki bir raporda bu örnek incelenebilir. Bu raporların içeriğinde tarım tekniklerinin ve anlayışlarının farklılığı gibi bir ifadeye değil daha çok raporun kendisi için düzenlendiği ülkenin üstünlükleri gelişmişliği ve ötekinin geriliği, cahilliği ve kaybı değerlendirmenin içeriğinde yer alır. Burada dikkate değer olan nokta, değerlendirmeyi yapan kişinin Osmanlı'da uygulanan tarım tekniği ve gelişimi hakkında açıkça cahil olmasına rağmen karşısındaki uygulama ve uygarlığı gerilikle itham edebilmesidir. (Mutman,2012:194-195). Bir başka oryantalist imaj ise uzun yıllar kullanılan, cariyelik, kölelik ve harem imgeleridir.

Diğer tarafta görülen bakış açısında ise İmparatorluğun ve tebaanın en azından Sultan Mahmut II.'un dönemine kadar algılanışında bir değişiklik görülmemektedir. Devletin ismi Devlet-i Âliye, Hükümetinin adı ise Hükümet-i Saltanat- ı Seniye şeklindedir. İmparatorluğun toprakları için Memalik-i Mahrusa-i Şahane denirken tebaasına da teb'a-i şahane adı verilmiştir. Osmanlı topraklarının Türkiye ve devletine Türk imparatorluğu isimlerinin verilmesi Avrupalılarda görülen bir isimlendirmedir. Bununla birlikte Avrupa'daki bazı devlet adamlarının Türk imparatorluğu yerine Osmanlı imparatorluğu adını kullandıkları görülmüştür (Karal,1988:291).

19.Yüzyılda süratlenerek ilerleyen Batılılaşma hareketleri Osmanlı ile sınırları kesişen ve kimi zaman savaşmış Avrupalı ve Batılılaşma girişimine önceden başlamış Rus gözlemciler tarafından takip edilmiştir. Batılılaşma hareketi konusunda Fransız Devrimi'nin değerlerinden hareket eden Fransız tezine göre, Osmanlı halkının refahı için din ayrımı gözetilmeksizin idarede birliğin sağlanması, kişisel, siyasi ve sosyal eşitliğin inşa edilmesi gerekmektedir. Fransa bu amacı Türk unsurunun başarabileceğini, Türk unsurunun çöküşünün ise tüm imparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanacağını düşünmüştür (Karal,1988:334-335).

Rusya'daki yaklaşım, Osmanlı'nın farklı kesimlerden (din, dil, ırk, kültür) oluşan yapısının sadece Müslümanların yönetimi altında olduğu, unsurların kaynaşmasının bu sebeple mümkün olmadığından, ayrıcalıkları teminat altına alınan grupların adem-i merkeziyet sistemi altında yaşamasının düzeni sağlayacağı ifade edilir. İngiltere ise Osmanlı'nın çöküşünün kaçınılmaz olduğunu bunun geciktirilmesinin yerine doğal haliyle çökerse Avrupalı güçler için daha az zararlı olacağı çıkarımında bulunmuştur. Sultan Abdülmecid döneminde yapıcı olan İngiliz izlenimleri, Sultan Abdülaziz devrinde olumsuz yönde değişmiştir. Burada Osmanlı devlet adamlarının yöneldiği yaklaşım Fransız tezine doğru eğilim göstermiştir (Karal,1988:335-336).

Hatırlanacağı üzere Jön Türk kavramı için de Avrupa'daki Liberalizm akımı için de cereyan eden siyasi gelişmelerde ortaya çıkan Alman, İtalyan ve Fransız halkları için kullanılan 'Gençlik' imajından etkilenilmiştir. Burada ifade edilen Türklük ise henüz belirgin olmayan bir içeriği, milliyet anlayışını içermektedir. Bununla birlikte onaylanan reform çabalarının bir yansıması olarak Avrupa'dan Genç Türkiye'ye bakış, aydınlarımız tarafından ülkeye taşınmıştır. Batılı gözlüğü ile kendimize bakmak ve tanımak bir anlayış haline gelmiştir (Mardin,2014:44-45).

İlerde incelenecek başlıklardan olan II. Meşrutiyet konusunda da genel bir ifade olarak Jön Türk ismi altında kimi zaman destekleyici, kimi küçük gören ifadelere rastlamak mümkündür. Avrupa basını içerisinde önemli yer tutan Osmanlı coğrafyası ve dilindeki ifadeler için de bilgi kaynağı niteliğinde açıklamalara gazetelerde yer verilmiştir.

Fransa'da Le Matin gazetesi yazarı Jean d'Orsay Türk Devrimi olarak gördüğü 1908 Askeri Müdahalesi'nin Fransız Devrimi ile karşılaştırmasını yaparken Louis XVI.'nın bir diktatör olmakla birlikte Sultan Abdülhamid II. ile bir tutulamayacağını;

çünkü kimi filozofların sözünü dinlediğini ve uyguladığını, ancak Abdülhamid II.'in 33 yıl boyunca kör bir diktatörlükle ülkeyi yönettiği ifade etmiştir. Buna ek olarak Jön Türk partisi (İttihat ve Terakkiyi kastediyor) ile Tiers-Etat arasında bir aynılık olduğu ele alınarak dün hiçbir şey olmasına rağmen bugün halk ve ordunun din adamı olduğu belirtiliyor. Yazar d'Orsay son olarak, Türk Devrimi'nin Fransız Devrimi'ne benzer şekillerde etkilerinin olacağına işaret etmiştir (Erdem,2016:41).

Bununla birlikte 1908 Müdahalesi' ne karşı gelişen 31 Mart Vakası karşısında Fransız basınında farklı sesler duyulmaktadır. Buna göre: Jakobenlere oranlandığında Ahmet Rıza kim oluyor diye soruluyor ve "*Danton olsa ona nasıl da küçümseyerek bakardı*" şeklinde ifadede bulunarak tepki gösterilmiştir. Buna ek olarak olaylarda Yıldız Sarayının sorumluluğu olmamasına rağmen, saldırıların önlenmesi, bütçe hazırlanabilmesi ve dış politikada etkili olunabilmesi için Yıldız Sarayının kaldırılması gerektiği ifade ediliyor (Erdem,2016:52).

Fransa'dan Jön Türklerle ve reformlarla ilgi destek ifadeleri gelirken, Balkanlarda uzun süre bulunmuş iki İngiliz subayının kaleme aldığı notları, reform görünümünün bir başka boyutunu göstermektedir. Burada Türklerin uygarlığı reddetmediği ancak inançları ve milliyetleri pahasına olmasına razı olmadıkları, kendilerini kara cahil, dinlerini utanç verici, milliyetlerini boş bir hayal olarak gören ve bunların yerine Yunan ve Fransız uygarlıklarının kötü bir kopyası olan Jön Türklerin taklidini isteyen bir sistemi kabul etmeyecekleri belirtilmekte ve reformcuların dokundukları her şeyi mahvettiğinin altı çizilmektedir (Karpaz,2010:252-253).

4. Jön Türk Dönemi ve Osmanlı Siyasal Yapısına Pozitivizmin Girişi

Yeni Osmanlıdan geriye kalan düşünürlerin dağıldığı, sürgüne uğradığı 1877 yılı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğu 1889 yılları arasındaki tek önemli olay Çırağan Sarayı Vakasıdır. Yeni Osmanlı öncülerinden Ali Suavi'nin Balkanlar ve Doğu Anadolu'da kaybedilen topraklardan gelen ve mültecilerden oluşmuş bir grupla sarayı basmaya ve Murat V.'ı tekrar tahta çıkarma düşüncesiyle düzenlediği hareket hayatına mâl olmuştur. Bununla birlikte daha sonra hareketleri tespit edilen mason locası üstadı Scalieri'de aynı amaçla faaliyet yürütmüştür. Yeni Osmanlı'dan kalma gizli örgütlenmeler devam etmektedir. Faaliyetleri tespit edilen Scalieri Komitesi

üyelerinden Namık Kemal'in de arkadaşı olan Ali Şefkati Bey Avrupa'ya kaçmayı başarmıştır (Mardin,2012c:34-36).

1879 yılından 1881 yılına kadar geçen sürede Ali Şefkati Bey Napoli ve Cenevre'de İstikbal adlı bir gazete yayınlamıştır. Avrupa'daki ilk Jön Türk yayını olan bu gazete aynı zamanda ülkede tıbbiye öğrencilerinin de gizlice edindikleri bir yayındır. (Mardin,2012c:35-36) Ali Şefkati Bey'in Paris'te öldüğü 1889 yılında Jön Türk Hareketi'nin en önemli liderlerinden biri olacak Ahmet Rıza Bey Paris'e gelmiş ve Ali Şefkati' den kalan hareketi devam ettirmiştir (Karal,2011:512).

Ahmet Rıza Bey Anadolu köylüsünün içinde yaşadığı zor şartların ve yoksulluğunun sebebini tarım tekniğinin geriliğinde görerek Fransa'da ziraat tahsili yapmaya karar verir. Fransa'da Grignon Ziraat Okulu'ndan mezun olan Ahmet Rıza, devlet kurumlarında rasyonel bir şekilde idareciliğin bulunmaması, gelişmiş tarım teknikleri için yeterli sermaye birikimin olmaması ve kamu asayişinin gereklerinin yerine getirilmemesi sebeplerinden dolayı 1889 yılında Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılı olması sebebiyle Paris'te düzenlenen sergiye Osmanlı temsilcisi olarak gitmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Bir süre sonra da görevinden istifa etmiştir (Özden,2014:120).

Sürgüne gönderilen Osmanlı aydınları Avrupa'da gruplar oluşturmakla birlikte bir araya gelerek yurt dışı muhalefetinin çekirdeğini meydana getirmiştir. Ahmet Rıza 1889 yılından başlayarak muhalif çizgiye geçmiştir. Bir müddet sonra kendisine katılacak tıbbiyeli öğrencilerle birlikte hareket etmiş ve cemiyetin lideri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ismi onu ucu Latin Amerika'ya kadar uzanan, Auguste Comte'un pozitivist felsefesine bağlı örgütlerden biri haline getirmiştir. 1889 yılında kurulan Brezilya'nın bayrağında halen kullanılmakta olan Comte felsefesinin ilkelerinden, düzen ve ilerleme (Ordre et progress) ifadeleri cemiyetin ismine dönüşürken değişikliğe uğramıştır. Birlik olmadan ilerleme olmayacağı düşünülerek düzen yerine ittihat kavramı getirilmiştir (Findley,2011:161).

Yeni Osmanlı hareketinden beri kullanılan ve meclis sistemin Kur'an-ı Kerim içerisinde bulunduğunu işaret etmek için kullanılan 'meşveret' (Mechveret) ile ilgili ayetin bu kelimesinin bir isim olarak kullanıldığı bir de gazete kurmuşlardır. Bu yayın organı uzun bir süre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'teki merkez yayın organı haline gelmiştir (Korlaelçi,2014a:150).

1889 yılı aynı zamanda Abdülhamid II.'in kız kardeşiyle evli olan Damat Mahmut Paşa'nın ve oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah'ın İstanbul'dan Avrupa'ya kaçtığı tarihtir. Bu sırada Mizan gazetesinin sahibi ve Ahmet Rıza'nın rakibi Murat Bey'de İstanbul'dan ayrılır. Bu isimler arasına Abdülhamid II.'in ajanı olarak karışan Ali Kemal gibi kişilerde mevcuttur (Karal,2011:512).

Damat Mahmut Paşa ve oğlu Prens Sabahattin mali güçleriyle muhalefetin başka bir kolu haline gelmiş ve İttihat ve Terakkiden ayrı bir yol izlemişlerdir. Bu durum ilkeler bazında uyuşmamak olduğu kadar Mahmut Paşa'nın yurt dışı muhalefet üzerinde hakim öge olmak istemesiyle de ilgilidir. Bu gruplarla birlikte yurt dışına giden ulemeden gruplar da dahil olmak üzere en az altı grup olduğu düşünülmektedir. Ancak en etkili muhalefet bu iki gruptan yükselmiştir (Karal,2011:520).

İttihat ve Terakki lideri Ahmet Rıza Bey pozitivizm görüşüne bir din inancı şeklinde bağlı bir kişidir. İslam'ın Hristiyanlıktan daha fazla pozitivizme yakın olduğunu belirtirken İslam'ın hoşgörüsünün eleştirisini yapmış ve milliyetçilik hareketlerinin oluşmasına neden olduğu çıkarımında bulunmuştur. Ahmet Rıza'nın pozitivist düşüncelerinin yansıdığı bir başka nokta da toplum ve doğa yasalarının uzmanlar tarafından bilindiği gibi politikanın da uzmanlara bırakılması gereğini görmüştür (Çavdar,2013:66).

Tıbbiyeli öğrencilerin Avrupa'ya kaçması ve anayasanın uygulanmamasını protesto etmeleri İngiliz ve Fransız yetkililerinin işine yaramıştır. Zira Abdülhamid II.'in halifeliği kullanarak dünya Müslümanlarını direniş yoluna sevk edebileceği tehlikesi mevcuttur. Bu meydan okuma kamuoyunda da kendi aleyhinde “kızıl sultan” imajının oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumda ona muhalefet için ülkelerine gelen Jön Türkleri muhtemelen istihbaratları aracılığı ile de korumaya almışlardır (Karpal,2010:256-257).

Ahmet Rıza Mithat Paşa'nın imzalı bir fotoğrafının pozitivist toplum salonlarından birinde bulunduğunu belirtmiştir. Pozitivist Pierre Lafitte, Mithat Paşa ve Reşit Paşa'nın misyonunu devam ettirecek kişiler olarak düşünmüştür. Pozitivistlerin amacı Osmanlı'nın bir köprü olarak kalması ve Evrensel Din'in yayılmasına imkân sağlayarak İslam'ın yerine geçmesini kolaylaştırmasıdır. Bu nedenle pozitivistler Osmanlı'nın parçalanmasını istememektedir. Ahmet Rıza ise bir süre sonra bu

hareketin Türkiye temsilcisi olarak Revue Occidentale'nin 19.cildindeki listede zikredilir (Korlaelçi,2014b:215-217).

Osmanlı aydınları ise pozitivist epistemolojisinden ziyade siyaset teorisine yönelmişlerdir. Düşüncelerinde Osmanlı'nın yıkılmakta olduğu ve kurtarılması için çözüm bulmak gerektiği fikrinin yatması bu yaklaşımlarının nedeni olarak görülebilir. Bu bağlamda pozitivist siyaset teorisini vaat ettiği akılcı ve evrensel çözüm yaklaşımı ve bunun sonucunda kurulacak pozitif toplum ütopyası Osmanlı aydınlarına hazır bir çözüm sunmaktadır. Osmanlı'da aldıkları eğitimin yetersizliği ise aydınları Fransız ekolünden başka, İtalya, Almanya ve İngiltere örnekleri olmasına rağmen Fransız sisteminin üsttenci, otoriter ve merkeziyetçi özelliklerine yönlendirmiştir (Özlem,2012:458).

1859 yılından beri faaliyette olan Mülkiye Mektebi İttihat ve Terakki'nin kadrolarına ve pozitivistlerin ülkedeki yayın organlarına önemli kazanımlar sağlamıştır. Mülkiye, Murat Bey, Abdurrahman Şeref Efendi, Salih Efendi gibi eğitimciler aracılığı ile eğitim hayatına geniş anlamda ele alındığında pozitivist görüşünü kazandırmıştır. (Mardin,2012c:51)

Kaçınılmaz olarak ağırlıklı bir biçimde materyalist eğitim anlayışının benimsendiği Tıbbiye-i Şahane ise pozitivistlerle Spencer üzerinden ilgi kurmuştur (Doğan,2012:177). Bununla birlikte iç gerilimler bu okulda görece olarak daha yüksektir. Sadece politik yönü değil okul içerisinde varlıklı kesimden gelen öğrencilerin ayrımcılıkla yükselmesi düşük gelirli ailelerden gelerek askeri eğitim alan kesimi hareketlendirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucularından İbrahim Temo okulda öğrencilerin taşralılar ve İstanbullular olmak üzere bölündüğünü ve arbedeler yaşandığını bildirmiştir. Bu gruplardan taşralı olarak anılan kesim daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuracak kesim olacaktır (Mardin,2012c:72-73).

C. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE MEŞRUTİYET

1. II. Meşrutiyet Döneminin Osmanlı Modernleşmesi Adına Önemi

23 Temmuz 1908 günü ilan edilen Meşrutiyet, Osmanlı tarihi ve ardından gelen Türkiye Cumhuriyeti için büyük önem taşıyan içerikler barındırmaktadır. Bu içeriklerden sebeple devam eden tartışmalar bugün de mevcut olup, Osmanlı İmparatorluğu döneminde pozitivismin incelenmesini, tarih akışı içinde gözlemlemeye imkân veren gelişmeler ele alınarak açıklanacaktır.

Bu önemli gelişmeleri sıralamak gerekirse, hepsinden önce ülkede ilk defa bir siyasi parti oluşumu görmek, politik katılımın artışı, toplumun tahlili ve değerlendirilmesinde, daha sonra cumhuriyette de kullanılacak kavram ve görüşlerin gelişimi ve nihayet cumhuriyet devrinin ideolojisini hazırlayan kadroların görüşlerini ve gelişimlerini takip etmek olarak ifade edilebilir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihimizdeki belki de en önemli yeri ilk siyasi parti oluşudur denilebilir. Bu parti sadece Osmanlı İmparatorluğu tarihine mâl olan bir önemde değil Balkan ve Ortadoğu coğrafyasına da bakıldığında emsali olmayan bir parti teşkilatıdır. Bu yapı ülkede teşkilatlanma ve teşkilatlanmacılığı öğreten öncü olan bir konumdadır. Bunun yanında Osmanlı tarihine siyasi polisi getirmiş, Teşkilat-ı Mahsusa olarak bilinen bu örgüt dahilde ve hariç bölgelerde düzenlediği çalışmalarla Çarlık Rusya'da derin korkulara sebep olmuştur (Ortaylı,2017:46-47).

1913 yılına kadar açıkça iktidarı ele almayan ama perde arkasından izleyen ve 1908 İhtilali'ni gerçekleştiren bu siyasi-askeri elit tabaka 1950 yılındaki değişime kadar Türkiye'de idari konumu elinde bulundurmuştur. Yüksek komuta kademesinin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devam ettirdiği eğilim Türk siyasetinde kalıcı bir parça biçimine gelmiştir (Findley,2011:165). Bu partinin meşrutiyet yönetiminin taşıyıcısı olduğu düşünülürse tarihini incelemekte fayda olduğu görülecektir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 21 Mayıs 1889 yılında Askeri tıp okulu öğrencisi İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali ve İshak Sükûti Beyler tarafından kurulmuştur. Gizli bir örgütlenme olarak devrin şartları içinde mason localarının kullandığı sistematiğe uygun şekilde düzenlenen örgüt, İstanbul'da kısa zamanda büyük bir gelişim göstermiştir. İzmir ve Şam gibi beldelerde propaganda

yapacak kadar ilerleyen örgütlenmesi, liderlerinin kuvvetlenme endişesi sebebiyle gizli kalmaktadır (Karal,2011:514).

1894-5'te meydana gelen Ermeni olayları ve Ermenilerin bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı yapılanmaların Osmanlı Bankası'na saldırması sonucunda gizli örgüt ilk propaganda bildirisini başkentte de yaymaya başlamıştır. Bildiri şöyledir: *“Müslüman ve Yurtsever Türkler...Ermeniler öylesine yüz buldular ki, tüm yabancılarca saygıdeğer ve devletimizin en yüksek katı olan Babiâli'yi basıyorlar. Başkentimizi tir tir titretiyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan okurcasına, acı ve üzüntü veren hareketler, despotların, pis yöneticilerin ezgi ve baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, tüm Osmanlılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bugün Babiâli'ye yürüyelim ve Ermenileri kınayalım. Ezginin kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislam'ın konağına ve Yıldız Sarayı'na saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yok edelim, birleşip el ele verelim gücümüzü çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı, ona layık olmak için tutuştüğümüzü tüm uygar dünyaya kanıtlayalım”* (Çavdar,2013:61-62).

Cemiyet yurt dışında Osmanlı Hükümetine karşı dönen tepkiyi de arkasına almak için tek sorun yaşayanın Ermeniler olmadığını bütün Osmanlılar olduğunu da belirtmiştir. Yurt dışında ise çalışmalar Bükreş ,Paris, Cenevre ve Kahire bölgelerinde şubeler açılmak suretiyle sürdürülmüştür. Örgüt içi ayrılıklar Ahmet Rıza Bey'in konumu ve inancı konusu ile Abdülhamid II.'in indirilmesi hususunda başlamıştır. Ahmet Rıza Bey'in pozitivist inancı Mısır Hıdivine bildirilince mali bir kaynak kaybı yaşanmıştır. Bununla birlikte Abdülhamid II.'in indirilmesi konusunda taraflar düzen içinde indirilmesi ve suikastla ortadan kaldırılması arasında bölünmüşlerdir (Karal,2011:517).

Sultan Abdülhamid II.'in örgüt içi bu gerilimlerden fırsatla yayın organı Meşveret'i durdurma çabası sadece örgüt ve devletlerin bürokrasileri ile sınırı dar olan çerçeveyi geniş bir kamuoyuna da aksettirmiştir. Bu durumdan ve ihtilalci kesimin çalışmalarından haberdar olan sultan,1897 yılında Avrupa'ya Mahmut Celaleddin Paşa'yı göndererek uzlaşma yolunu denemiştir. Bu çaba sonuç vermiş kimi kurucuları da dahil olmak üzere birçok İttihatçı verilen makam ve imkanları kabul ederek örgütten uzaklaşmıştır. Doktor Nazım, Ahmet Rıza ve Hoca Kadri gibi

isimler Paris'te kalarak mücadeleyi devam ettirme kararı almışlardır (Karal,2011:518).

Bu zaman zarfında örgüt harbiye ile bağına kaybetmeyip, etkileşimde bulunmaktadır. Daha örgütün Avrupa teşkilatlanması yapılmadan önce İttihat ve Terakki'nin Avrupa ile haberleşmesinde Galata Fransız Postanesi üzerinden Toustin Paşa gazete ve mektupları Ahmet Bey'e iletmektedir. Toustin Paşa'nın Harbiye'de hoca olmakla birlikte yabancı olduğu için dikkatleri üzerine çekmeyeceği düşünülmüştür (Korlaelçi,2014a:150). Örgütün meydana geldiği şartların değişmemesi ve ülkedeki sorunların da olduğu gibi kalması sebepleri de eklendiğinde İttihat'ın yeniden toplanması kaçınılmaz olmuştur (Karal,2011:519).

Bu muhalif dokunun diğer parçası ve Jön Türkler arasında anılan Damat Mahmut Paşa ve Oğlu Prens Sabahattin ise Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet grubu olarak Avrupa'da bir ağırlığa sahiptir. Daha çok İngiliz duyumculuğu ve ampirizminin etkili olduğu bir pozivitizmi destekleyen ve benimseyen bu grup, Fransız holistik, otoriter sistemine yakın olan İttihat' tan ayrı bir siyasi çözüm önerisi de sunmaktadır (Özlem,2012:458). Adem-i merkeziyet ve ferdi teşebbüsü ön plana çıkaran Prens Sabahattin'in tezleri, ilk bakışta Abdülaziz dönemi Rus Batılılaşma tezlerini hatırlatmakla birlikte buna ek olarak reformların gerçekleştirilebilmesi için yabancı müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmüştür. Bunu İngiliz hükümeti gerçekleştirebilecektir. Ahmet Rıza'ya rağmen Jön Türk hareketi için genç ve canlı bir unsur olduğu düşünülen Sabahattin, örgütün yurt dışından görünüşü açısından bir çeşitlilik katmıştır. Ancak Ahmet Rıza ve etrafındakilerin görüşüyle uzlaşması çok güçtür (Findley,2011:163).

Bu intiba öncesinde 1902'de birinci Jön Türk Kongresi toplandı. Prens Sabahattin'in çağrısının vesile olduğu toplantıda iki taraf yani İttihat ve Terakki ile Teşebbüs-ü Şahsi arasında iki sorun üzerine görüşmeler yapılmıştır. İlk konu sadece yayın, protesto ve propaganda ile meşruti sistemin getirilemeyeceği bu nedenle ihtilal metodunun kabul edilmesi gerektiğidir. İkinci konu ise yabancı müdahalesini içermektedir. Prens Sabahattin grubu, Ermeni ve Rum temsilcilerin de dahil olduğu şekilde çoğunluğun temsil edilmesi fikrine destek verdi. Ahmet Rıza, Hoca Kadri ve Doktor Nazım'ın içinde olduğu İttihat grubu ise bunu kabul etmemiştir. Kongre sonunda bir komite seçimi düzenlendiyse de bunda da Prens Sabahattin grubu

çoğunlukta kalmıştır. Görünüşte Jön Türkler birleşmiştir, ama işleyişte ayrı hareket etmeye devam edeceklerdir. Bu sırada İttihat ve Terakki, ismini değiştirerek Terakki ve İttihat'a çevirmiştir (Karal,2011:520-521).

Bir süre sonra 1902 yılında İttihat ve Terakki'nin Mısır'da çıkan gazetesi, Şuray-ı Ümmet'te cemiyetin programı yayınlanmıştır. İçerikte ülke bütünlüğünü, bağımsızlığını ve faydasını ön planda tutmak, yenilik ve ilerlemeleri Osmanlı ülkesinde uygulamak, kimlik olarak Osmanlılığı muhafaza ve istibdat yönetimin yıkılarak 1876 Kanun-u Esasi'sinin uygulanması geçmektedir (Karal,2011:521-522). Mechveret gazetesinde geçen ve isteklerini bildirdikleri bir başka yazıda, düzenin devamı için şart olarak gördükleri ilerleme-terakki (progrés) kavramının yaymak maksadıyla çalışmak isteklerini beyan ederken, düzen ve ilerlemenin ilkeleri olduğunu da ifade etmişlerdir (Korlaelçi,2014a:150).

26 ve 29 Aralık 1907 tarihinde toplanan ikinci Jön Türk Kongresi farklı prensiplerle hareket eden bu iki Jön Türk teşkilatının birleşemeyeceği düşüncesini kabul etmiştir (Bozarlan,2015:196). Ek olarak bu kongrede asker üyeler direkt olarak dağa çıkma kararına varmışlardır (Ortaylı ve Erdinç,2016:51). Bu kongreye katılmadan önce 1906 yılında İttihat ve Terakki Selanik şubesi, Talat Bey tarafından yeterli güce erişince İstanbul'da Abdülhamid II.'i ortadan kaldırma düşüncesiyle kurulmuştur. Başta ilk İttihat ve Terakki merkezi ile bağlı bir ilişkisi olmamasına rağmen bu militer oluşum hareketine katmak isteyen Paris merkezi, Dr. Nazım aracılığı ile bu grupla temas kurarak onu iç şube, kendisini de dış şube olarak tatbik etmişse de esasen inisiyatif Selanik ele almıştır (Aydın,2014:124).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetini en etkili birimleri haline gelen Selanik ve Manastır şubeleri 1908 İhtilali'ni de yapmaya muvaffak olmuştur. Şubenin kurulumu ardından Halil Paşa (Kut) ve Enver Paşa cemiyete dahil olmuşlardır (Aydemir,2017:120-121).

Enver Paşa Rumeli'de çetelerle yaptığı mücadeleler esnasında hükümetin güçsüzlüğünü ve Avrupalı güçlerin Rumeli'de yapacağı bir baskıyı öngördüğünü notlarına almıştır. Bu sebeple İstanbul'daki idareyi topyekûn düzeltmek ve vatani büsbütün kurtarmak yada bu yolda ölmek kararına varmıştır. Daha önce amcası Halil Paşa ile Anadolu'da Bulgar çetelerine benzer şekilde yapılanmalar meydana getirerek Rumeli'de yaşanan inkırazın benzerine düşmemeye görüşünü paylaşmıştır.

Bu görüşünde sabit olup olmadığını soran Halil Paşaya olumlu yanıt verince İttihat ve Terakki hareketine katılımının yolu açılmıştır. Örgütün hedefleri noktasında kendisine, meşruti yönetimin getirilmesi ve 1876 Anayasasının uygulanması olduğu bilgisi verilmiştir (Enver Paşa,2017:28-30).

Bir müddet sonra Enver Paşa'nın kurmak için memur edildiği Manastır şubesi Temmuz 1908 ihtilalini gerçekleştirecek denli güçlenerek Selanik şubesini geride bırakmıştır (Aydemir,2017:121). Bu dönemde cemiyet içinde sorgulayan yaklaşımlar uzaklaştırılıyor, bir anlamda meşrutiyet sonrasında ortaya çıkacak baskıcı rejimin ilk belirtileri ortaya çıkmaktadır (Aydemir,2017:123). Bu rejim daha sonra bilimsellik kimliği de yüklenerek yeni yönetsel algının oluşmasında önemli bir rol üstlenecektir.

Bu ilk belirtilerden olan gelişme, Ali Fuat Bey'in (Cebesoy) bildirdiği şekle göre cemiyet içinde Mustafa Kemal'le birlikte meşrutiyet sonrası için endişelerini dile getirmeleriyle olmuş ve bundan dolayı uzaklaştırılmışlardır. Sorgulayan başka fikir sahipleri de aynı uygulamaya maruz kalmıştır. Sorular ise, meşrutiyetten sonra üç kıtada toprağı olan bir imparatorluk çökmeye giderken nasıl meşrutiyetle yönetilebilecektir, hürriyetten sonra kim başa gelecek ve uluslararası düzlemde Abdülhamid II.'in güçlkle kurduğu denge usulü ne olacaktır. Cemiyet gerçekten de önünü görememiştir ama meşrutiyetten sadece üç ay sonra önce Güney Bulgaristan işgal edilmiştir. (5 Ekim 1908) Bir gün sonra Bosna- Hersek kaybedilir, bu kaybın üzerinden bir hafta geçmeden Girit Yunanistan'a geçmiştir (Aydemir,2017:121-141).

1908 İhtilali özellikle Rumeli'nde görev yapan 3. Ordu mensuplarının etkili olduğu ve öncülük ettiği bir müdahaledir. Sultan burasıyla ilgili bilgi almaya çalışmış ve olaylarda şüpheyi üstüne çeken Enver Bey'i açıklama ve terfi için İstanbul'a çağırmıştır. Ancak dağa çıkarak izini kaybettiren Enver'i daha sonra Niyazi Bey ve emrindeki gruplar takip etmiş ve olaylar Edirne'deki ikinci orduya da sıçramıştır. Hareketi soruşturma ve bastırmakla görevli askerlerin taraf değiştirmesi ve Müfit Şemsi Paşa'nın da telgrafhane önünde şehit edilmesi üzerine olaylar kontrolden çıkmış, Serez, Manastır ve Firzovik gibi bölge kentlerine yayılmıştır. Hemen hemen bir aylık bir süre içinde cereyan eden bu isyanın İngiltere ve Rusya'nın yaptığı Revâl Görüşmesi'nin tahrikiyle hızlanmıştır. Sonuçta padişahın geri adım atması ile başarıya ulaşmıştır. Meşrutiyet ilk olarak Manastır'dan ilan edilmiştir (Lewis,2014:280-284).

Olayların gelişimi sırasında halkın, istibdada karşı direnişinin ve hürriyet, meclis taleplerinin etkili olduğu ifadelerin bir boyutunu oluştururken bir başka boyutu daha sonra Kazım Paşa'nın (Karabekir) hatıralarında ele alınmıştır. Buna göre halkın İttihat ve Terakki mensubu subaylar bölgeye gelmeden önce şikâyeti Bulgar çeteleri ve talanlarıdır. Ancak İttihat kadroları bölgede çetelerle mücadeleye ek olarak örgütün amacı doğrultusunda propaganda çalışmaları yapmış ve köyleri bu misyonla bir araya getirmeye uğraşmıştır. Bu durumun akabinde bölgeye gönderilen müfettişlerinden bir görevli ise Rum çetelerin silahları ile vurulmak suretiyle faili meçhul bir cinayete kurban gitmiştir (Karabekir,2011:322-324).

II. Meşrutiyet ortamı, ortadan kalkan istibdat yönetiminin bir getirisi olarak toplumsal tabanda oldukça farklı kesimlerin kimi ölçüde çelişen fikirlerini dile getirmekte zorlanmadığı bir yaygın özgürlüğü ortamı sağlamıştır. Bu dönemin çeşitliliği bazı gelişmelerle daha sonra sansür kurumunun tekrar devreye girmesine sebep olacak olsa da, başlarda pozitivismden sosyalizme, sosyal darwinizmden, kapitalizme kadar pek çok içeriğin kaleme alındığı bir dönem olmuştur (Doğan,2012:177).

Siyasi katılımın hiç olmadığı kadar arttığı bu dönemde organik dayanışma yapısı mekanik dayanışmanın yerine geçmiştir. Bu durum vatandaş kavramının içeriğini zorunlu hale getirmiştir. Toplum ilk defa kendi geleceği hakkında söz sahibi olabilme düşüncesiyle farklı politik yönler meydana getirmektedir. Bu durum 31 Mart Vakası ardından İttihat ve Terakki'nin asker kadroları tarafından kontrol altına alınacak ve ilk defa “irtica” kavramı kullanılarak hak ve özgürlükler askıya alınacaktır (Üstel,2014:167). Bu zaman diliminde İttihatçı hareketin sivil kolundaki Ahmet Rıza Bey meclis başkanıdır (Alkan,2013:128).

İttihat ve Terakki hareketinin ideoloğu olarak bilinen Ziya Gökalp bir süre sonra devrim öncesi ve sonrası gelişmeleri yorumlarken, devrim öncesinde doğal hakların ruhlara egemen olduğunu, ancak devrimin ardından sorunları başlatan da bu doğal hakların olduğu, tespitinde bulunmuştur. Bu sorunların çözümünde de hakkını, istediğini ifade eden kitlenin oluşturduğu tehlikeli akımı durduracak hukukçular olmadığı için savaşçı devletin “düzeni Hak yoktur! Ödev vardır!” sloganı ile aştığını ifade etmiştir (Bozarslan,2015:200).

Meşrutiyet döneminin önemli isimlerinden biri olan Ziya Gökalp, Cumhuriyet döneminde kullanılacak bazı kavramların ortaya çıkmasında pay sahibi olmuştur. Bunların sosyoloji ve pozitivizm anlamında en önemlilerinden olanları halk, halkçılık, millet, milliyetçilik ve tesanüt (dayanışma) kavramlarıdır. Toplum biliminin Osmanlı'da görülüşü ve halk kavramları hemen aynı döneme denk gelmektedir. Kavram ve kelime meşrutiyet döneminde bugünkü yapısını oluşturacak biçimde ortaya çıkmaya başlamıştır. II. Meşrutiyetin ortaya çıkardığı halk imajı, vatandaşlar topluluğu olarak görülmüştür. Bu kavram, reaya, teb'a, avam ve ahali gibi kavramların içeriğinden ve bu içeriğin oluşturduğu tarihsel dönemlerden farklı bir oluşumu ve aşamayı teşkil etmektedir (Toprak,2014:311,322).

Toplum gelişiminin aşamalarını incelerken Gökalp, Halk kavramını en üste alan bir evrim şeması içinde değerlendirmesini yapmıştır. Burada ilk aşmada klan veya semiyeye dönemi, ikinci aşmada kast dönemi, üçüncü devir tarik (yol, meslek)devridir, Gökalp'in Tanzimat öncesi toplumsal yapı ile benzerlik kurduğu dördüncü dönemi derebeylik dönemi alır. Buna göre sınıf devri olarak geçen son dönem de Tanzimat sonrası döneme denk düşmekte ve bu dönemde halkçılık gündeme gelmektedir. Gökalp'in "democratie politique" kelimesini açıklamak için kullandığı bu ifade Gökalp'in genel anlamda halkçılıktan Batı'da yürürlükte olan demokratik yönetimi anladığını göstermektedir(Toprak,2014:322-323).

Osmanlı'da millet kavramı farklı dini grupların ifade edildiği bir anlamı ihtiva etmekle birlikte bir yönetim sistemi olarak bu grupların merkezle ve kendi içlerindeki ilişkilerini düzenleyen, ancak 19.yüzyılda yaşanan değişimlerle uygulamadan düşmüş bir yapıyı işaret etmektedir. İmparatorluk yapısı içerisinde Osmanlılık düşüncesinin ihmal edilmesi millet kavramına yüklenen anlamın değişmesiyle ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyetinde olan coğrafyada yaşayan kitle artık tabiiyetin ve dini kimliğin yüklediği anlamdan farklı biçimde kendini tanımlamaktadır (Ortaylı,2007:176). Bu nedenle Osmanlılık kavramı ile bu çeşitliliği çevreleme yapısı Kanunu Esasi'de mevcuttur (Karal,2011:496).

Ziya Gökalp'ten önce bu tip milliyet ve millet anlamlarındaki ayrıma Akçuraoğlu Yusuf Bey Üç Tarz-ı Siyaset adlı çalışmasında yer vermiş burada Osmanlılık ve İslamcılık düşüncelerinin çözülüşünü değerlendirmiş ve Türklerin birleşmesini esas

olarak almış ise de 1908'den sonra da Osmanlılık yerini korumuştur (Lewis,2014:472).

II. Meşrutiyet sonrası millet sözcüğü ile halk sözcüğü arasında eş anlamlı bir kullanım görülmekle birlikte milletçilik kavramı (ulus devlet) üzerinden, milliyetçiliğe ve daha özelden ise Türk milliyetçiliğine ulaşan Gökalp bugün anlaşılan şekilde bir Türkçülüğü değil ulaşılması gereken bir Türkçülük kavramı anlamı altında değerlendirmiştir. Bu dönüşüm sosyal devrimin bir eseri olacaktır (Toprak,2014:322-323).

Tesanüt (dayanışma) kavramı Meşrutiyet dönemi ve tek parti Cumhuriyet dönemleri içinde özellikle tesanütçülük kavramı biçiminde kullanılmıştır. Bu kavram sosyo-ekonomik bir bakışı içermesi açısından organizmacı toplum bakış açısının izlerini taşımaktadır. Toplumun tüm işleyiş sistemlerini bir kapalı devre şeklinde birbirine bağlayan bu anlayışta üretim ve yönetim sistemleri bir bütünlük gösterir. Devlet müdahale eden düzenleyen bir konumdadır. Ekonomist bakış açısının, bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler şeklindeki liberal yaklaşımının adaleti göz önüne almadığı, karşı cephedeki kolektivizmin ise adalet kavramını tepeye koyarken özgürlüğe kast ettiği teşhisiyle Solidarizmin uzlaştırıcı yönü, bu dönemde ele alınmıştır. Devlet müdahalesi ve şahsi girişimin aynı çatı altında yaşatılması, sınıf çatışmasının devletin denge unsuru oluşturduğu bir ortamda ortadan kaldırıldığı, güçsüzleri gözetten bir devlet anlayışı bu sistemde işlenmiştir (Toprak,2014:313).

Bu dönemin önemli son niteliği de Cumhuriyet ideolojisini belirleyen kadroların ortaya çıkması olarak görülebilir. Bu kadroların ortaya çıkması Osmanlı'nın değişen eğitim yapısına göre kaçınılmaz olmuştur. Ancak bu eğitimden çıkan kahir eksen Cumhuriyet devri entelektüel kesiminin ideolojisini meydana getirmiştir. Batı'dan gelen pozitif bilimleri ve genel anlamda pozitivismi öğrenen tıbbiye öğrencileri aşırı batılılaşmayı bir fikir hareketi olarak almışlardır. Bu dönemin tıbbiyesi de laik ve Batıcı standartlarda eğitim veren diğer askeri okullar gibi bir bilim ve kültür merkezi halindedir. Buralarda eğitim alan öğrenciler de değişim ve devrim isteyen bir görüşe sahip olmaktadır bu bağlamda Mustafa Kemal bu nesilden bir temsil sağlarken görüşlerini de bu kaynaklardan edinmiştir. Dr. Abdullah Cevdet'in öncü görüldüğü bu grup Garpcılar-Batıcılar olarak nitelenmektedir. Garpcıların görüşleri genel

olarak, dinin halkın aldığı biçimi, hurafelere, kör inançlara teşne bir haldeyken çağdaş medeniyeti edinmeye engel oluşturacağı şeklindedir (İnalçık,2017:148).

Garpçılar ahlaki seçkinlerin dini olarak değerlendirirken namaz, niyazla Müslüman olunamayacağı, modern ilme inanan bir Müslüman kimsenin bilgisiz, cahil bir Müslümandan daha fazla Müslüman olduğunu savunmuşlardır. Buna ek olarak İslamiyet'in 7. Yüzyıldaki topluma yönelen kurallarının 20. yüzyıl için yetersiz olduğu, toplumsal bir kurtuluş için güçlü, zengin olmanın, bilim ve kültürle donanmış olmanın zorunluluğu dile getirilmiştir. İslamiyet'in geleneklere bağlı yapısıyla modern hayata ayak uyduramayacağı ifade edilirken, Batı'da Protestanlığın ortaya çıktığı yapıya benzer şekilde dinde bir reform yapmanın gerekliliği ele alınmıştır. İslam'ın geleneksel yapısı değişmeli ve ahiret inancının gerekleri terk edilmelidir (İnalçık,2017:148-149).

Bu dönemde *içtihat* gazetesi aracılığı ile yayımlanan bu fikirler harp ortamında zararlı bulunarak bir müddet İttihat ve Terakki yönetimince yasaklanmakla birlikte, Arap Yarımadası'nda isyan hareketlerinde gerekçe olarak kullanılan metinler sağlamıştır. Ancak yine de Cumhuriyet öncesi bir dönemde Kılıçzâde Hakkı, Abdullah Cevdet gibi isimler Cumhuriyet devrimlerinin birçoğunu önceden haber vermişlerdir (İnalçık,2017:149).

2. II.Meşrutiyet Döneminde Mukaddesten Temeddüne Geçiş

Yeni Osmanlı hareketinden bahsedildiği sırada üzerinde durulan bir konu da “medenileştirme misyonu” olmuştur (Mardin,2012b:297). Bu misyonun birbirinin devamı niteliğinde cereyan eden cemiyetler dahilinde gerekliliği değişmeden ama ifadesinde ve içeriğinde değişiklikler taşıyarak sürdürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğunun modernleşmesi konusu ele alındığında bu değişimin tabandan yükselen bir talep olmaktan çok tepeden gelen bir değişim olduğu tespiti yapılabilir.

19.yüzyılda önemli bir kırılma yaşayan bu değişim çalışması, daha önce de bahsedildiği gibi planlı ve bir programa göre ilerleyen proje olmadığı gibi değişimin kökleri ve yayılım alanları da dış destekli etkilerin varlığı inkâr edilmemekle birlikte daha çok imparatorluğun iç gerilimleri ve sistemi ile ilgilidir (Karpata,2014:82).

Bir örf ve şeriat devleti olarak Osmanlı imparatorluğu birçok kaynaktan, etkilerden mücehhez bir yapı portresi çizmektedir. Bizans ve Sasani devletlerinin bürokrasi ve ideolojik özellikleri, Orta Asya yapısına benzeyen hükümdarlık geleneği (Mardin,2012a:193), Balkanlarda sağlanan Roma barışı benzeri bir düzen, toplumsal çeşitlilik yapısı ve liderlerin Roma hükümdarlarının unvanlarını kullanmaları, İslam ve nizam-ı âlem, istimalet düşüncesi (Oktay,2014:32) gibi ve daha fazla unsurun bir arada olduğu, sayıca çok kültürlü, çok etnikli ve çok dinli bir yapının hareketliliği, değişimlerin yönü ve sonucunu tahmin etmekte zorluklar çıkarmaktadır. Batılılaşma hareketi ve bu kapsamda ele alınan sorunların bugün dahi hız kesmeden tartışılmasının arkasında bu etmenlerin yeri çok önemlidir.

Temeddün yani medenileşmenin girişimi de bu yönetsel yapı değişiminin içeriğiyle ele alınabilir. Sultan Mahmut II. döneminde başlayan ve Avrupa üstünlüğüne dayanan anlayış bile toplum üzerinde birdenbire uygulama alanı bulamamıştır. Bu nedenle medenileştirmenin, dini bir gerekçe, meşruiyet ve örfi bir müeyyide makamı ile desteklenmesi gerekmiştir (Kara,2014:253).

Durumun gereği olarak din kurallarının uygun saymadığı değişimlerin uygulanabilir olması durumu, genel uygulama yöntemi haline geldiğinde reformların uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Bu uygulama da yine dini meşruiyetin kalıpları dâhilinde hükümdara Kur'an-Kerim'de tanınan yetkiyle yapılmıştır (Berkes,2017:175-177),(Karpat,2010:256). Hükümdarın sınırlarını belirleyen kurallar, hükümdarın sınırlarını belirlediği kurallara dönüşmüş, devletin amacı halinde olan dini çıkar ve hedefler devletin eylemlerinin meşruiyet kalıbı haline gelmiştir. En tepede uygulanan bu yöntem bir müddet sonra en alt tabakada dini hükümlerle kararlar verebilme, çıkarımda bulunarak inisiyatif yüklenebilme yeterliliğinin görülmesini sağlamıştır (Karpat,2010:218).

II.Meşrutiyet döneminden önce de başvuru olan meşveret ve sözleşme konu başlıkları Kur'an-ı Kerim'de çok farklı anlamlarda ve yükümlülük düzeylerinde kullanılmalarına rağmen genişleyerek, Beyat'ın siyasi katılımı seçme faaliyeti, meşveretin halk egemenliği, ehl-i hall-ü ak'ın milletvekili, emr-i bi'l maruf ve nehy-i ani'l münker'in (iyiliği emretmek, kötülükten uzaklaştırmak) denetim yetkisi olarak alınması meşruiyetteki kaynaktan anlamca uzaklaşmanın, zorlamanın belirtilerini göstermektedir (Kara,2014:258).

Öte yandan bu kavram karmaşasının, anayasada da kullanımını onun meşruiyetini inşa etmede ve kutsallaşmasında aracı olmuştur. Bu bağlamda Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin "Kanun- Esasi ki kanun-ilahi demektir" ifadesi, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin "Kur'an'ın bazı ahkâmını beyandan başka bir şey olmayan Kanun-ı Esasimiz" yaklaşımı ve Elmalılı Hamdi Yazır Efendi'nin "Ahkâm-ı şer iyemizin şerh u tafsili olan Kanun-u Esasimiz" ifadeleri bu kanuna verilen üstün mertebeyi gösteren birkaç örnektir (Kara,2014:259). Böylece Batı etkisi, içeriği, etiği ve anlayışıyla oluşan kaynak meşruiyet alanında kendine önemli bir damar bulmuş ve yayılımını ilerletmiştir.

1908 ihtilali ile birlikte dini kuruma yönelik bakışta kutsallık örüntüsü yerini muhafaza etmekle birlikte alt anlamlarda değişiklikler devam etmiştir. Dinin algılanışı "İslamlık aklî ve hatta tabiî bir dindir" ölçüsüne gelmiştir. Bu aklîliği engelleyen onu hurafelerle, uydurmalar, akla ve tabiata uymayan içerikleri temizleyerek onu öz haline döndürmenin en büyük devrim olacağı düşünülmüştür. Burada reform alanının yüz değiştirdiği görülebilir (Berkes,441:2017). Önceden aklî olana kapsam sağlamak için kullanılan inanç şimdi kendisi aklî kabul edilerek masaya yatırılmaktadır.

Ziya Gökalp ise İslam dininin bireysel olan ve toplumsal olan yönlerini birbirine yapışık halde olarak Hristiyanlıktan farkını ortaya koymuş bu durumuyla dinin, toplumun kültür ve manevi birliği için birleştirici ve geliştirici bir güç olması için bu yapışık yapının birey için diyanet, toplum için siyaset alanlarına ayrılması ve vicdan hürriyeti sağlanırken dinin şer'i hükümlerini dünyasal yasamaya ayrılması gerekli görülmüştür. Bu düşün Cumhuriyet reformlarına da mesafe katan bir yaklaşımdır (Berkes,2017:443).

Daha önceki başlıklarda bahsedildiği üzere Osmanlı eğitiminde yer alan dini bakış açısından hareketle içeriği bulunan İlkçağ tarih anlayışı da II. Meşrutiyet döneminde terk edilmeye başlanmıştır. Tarih kitaplarında azalan mukaddes tarih içeriğine, örneğin Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yaratılışı, Hz. Nuh Peygamber ve Tufan hadisesi, dini kitapların içeriği haline dönüşmüştür. Bu içeriği Cumhuriyet döneminde 19.yy Avrupa yapısına benzer şekilde tamamen tarih müfredatından çıkarıldığını görüyoruz (Toprak,2012:255).

Modernleşmenin geleneği tahakküm altına alan bir yenilik yapısını içerdiğini hatırladığımızda bunun talebinin de kaçınılmaz olduğunu öngörmek gerekir. Bu talebi Ziya Gökalp'ın Demirtaş takma adıyla bir ideolog olarak Genç kalemler' de ele aldığı sosyal devrim içeriğinde görebiliriz:

“ 'İçtimai' devrim ne demektir? Eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat yaratmak. Bilirsiniz: Hayat çok umumi bir anlama gelir. Bu kelimeye, iktisadi, ailevi, bedii, felsefi, ahlaki, hukuki, siyasi bütün hayatlar girer.' Yeni Hayat' demek yeni iktisat, yeni aile, yeni sanat, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk ve yeni siyaset demektir. Eski hayatı değiştirmek, iktisadi, ailevi, bedii, felsefi, ahlaki, hukuki ve siyasi özellikleri ile yeni bir yaşayış yaratmakla kabul olabilir. Yine bilirsiniz ki bir hayatın özünü gösteren etkenler onun beğendiği değerlerdir. Eski hayatın kendine vergi değerleri vardır. Eski hayatı beğenmemek bu değerlere içerik vermemek demektir. Yeni bir hayat yaratmaya çalışmak bu dalların her birine ait hakiki değerleri aramak ve onlara geçerlik vermek zorundadır. Biz eski hayatı ve eski değerleri beğenmiyoruz. Yeni bir hayat ve yeni değerler istiyoruz” (Ülken,2015:448-449).

3. II.Meşrutiyet Dönemi ile Pozitivizmde Yükseliş ve Yapılan Çalışmalar

İdari sistem içinde, kavram ve değerlerde süren genel olarak batılılaşma ve içsel bir şekilde pozitivizm hareketi yazın alanında gerek edebiyat çevreleri gerekse çeviri çalışmaları ile Osmanlı toplumunun bilgi kaynakları arasına yerleşmektedir (Korlaelçi,2014a:143). Sultan Abdülhamid II.'in döneminde devlet makamları ve icraatlarını eleştirmemek şartıyla yayınların sürdüğü, politik yönü kontrol altında olan bir yayın hayatı mevcuttur (Karpaz,2010:255). Ancak politik muhalefet kendisini Batılılaşma ve Pozitivizm başlıklarının altında göstermekten geri kalmayacaktır (Ülken,2015:210).

Bu dönemde uygulanan İslamcılık politikası imparatorluğun içinde etnik bazı ayrımları engellemek ve daha genel anlamda İslam ülkelerinin birlikte hareket etmeleri amacıyla uygulanmış olsa da iç politikada geri dönüşleri farklı olmuştur. Bu politikanın Arap etnisitesini üstün addetmeye yönelen yanları bir müddettir Türklük bilinci Osmanlılığın ötesinde ses getiren kesimleri rahatsız etmektedir. Böylece bu kitle Arap kültür ve medeniyeti ile ilgili öne çıkan ifadeleri ve politik yönü olan

uygulamaları tepkiyle karşılamıştır. Bu politikalar temelde Abdülhamid II.'in İngiltere'ye dönük aldığı istihbaratlara dayanmaktadır. Krallık, Arap Yarımadası içinde ayrılıkçı faaliyetleri destekleyecek, dinde reformist kesimleri Osmanlı aleyhinde kullanma çalışmalarına girişecektir. Nitekim gelişmeler istihbarat bilgilerini doğrulamıştır (Karal,2011:544-545).

O dönemde Tarık gazetesinde yazan Hüseyin Cahit Yalçın'da bu karşıtlıkların olduğu ve Şark ve Garp çekişmesinin yaşandığı dönemde Garpçı çizgide, Arapça ve Arap uygarlığı üzerine yapılan çalışmalara tepki gösterirken, istesek de istemesek de Avrupalılaşmak zorunda olduğunun altını çizmiştir. Arap biliminin araç ve gelişimini 'zavallı' olarak niteleyen Yalçın, bunların çocuk oyuncağı olduğunu aklın, zamanın Batılı kaynaklarına açılması gerektiği çağrısında bulunmuştur (Berkes,2017:383).

Aynı dönemde yazı hayatına devam eden Tefik Fikret, ahlak anlayışı üzerinden dini ahlak savunucuları ile çekişmektedir. Fikret deist bir ahlak anlayışını esas almakta ve hümanist bir çizgi çizmektedir. İnsanın baskı yönetimleri altında nasıl yozlaştığı, riyakârlaştığı gibi konuları işleyen Tarih-i Kadim adlı şiirinde, diktatör bir Tanrı imajı çizerek ona aklın ve şüphenin meydan okuduğunu, bu Tanrı'ya gözyaşı dökenlerin bilgisiz ve riyakâr olduklarını bu Tanrı'nın yalandan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Bu değer yerine insan şerefine, uhuvvete, özgürlüğe ve benzeri sloganlara bağlı bir amentü çerçevesi çizmiştir. Buradan yola çıkılarak 18. ve 19. yüzyıl Avrupa rasyonalizmi ve hümanizminin bir yansıması olduğu söylenebilir. Fikret kendi döneminde Meşrutiyet nesline önemli tesirler sağlamış bir edebiyatçıdır. Öyle ki Mustafa Kemal Cumhuriyet dönemi din konusunda karşılaştığı sırada öncülü Gökalp'in sosyoloji değil Fikret'in hümanizmi olmuştur (Berkes,2017:385,514).

Batıcı edebiyatçıların önemli eserler kaleme aldığı Servet-i Fünun dergisi kendi dönemi için bir çeşit fikir merkezi haline gelmiştir.1894 yılında kurulan dergi Edebiyat-ı Cedide (Yeni Edebiyat) akımına ev sahipliği yapmıştır. İlk olarak Batı bilimleri üzerine yayın yaparken daha sonra edebiyata açılır. Hüseyin Cahit bu dergide pozitivistin temsilcilerinden Hippolyte Taine üzerine incelemeler kaleme alır, estetik sorunu incelerken klasik sanat algısının güzeli şartsız inceleyen yaklaşımı yerine onu kan, mekân ve zaman ilkelerine göre inceleyen Taine 'in metafizik sanattan, bilimsel sanata doğru bir geçiş yaptığını ifade eder. Mehmet Rauf, Ahmet

Şuayip, Cenap Şehabettin gibi bu dönem yazarları genel olarak kendilerini Pozitivist olarak görmektedir (Ülken,2015:184-197).

Derginin dördüncü sayısında Ernest Renan incelenmiş, altıncı sayısında ise pozitivist edebiyattaki yansımalarından olan natüralizmin temsilcisi Emile Zola ele alınmıştır. Nureddin Ferh imzasıyla kaleme alınan ‘Sanat’ isimli bir makalede, Batı’da felsefenin geçirdiği değişimler sayılarak en son aşamada A.Comte, J.S.Mill ve H.Spencer isimlerinin getirdiği dönüşümün edebiyatta da aynı değişimi göstereceğini, mutlak anlayışlara, göklere, imkânsızlıklara dönük algının bu çağda insaniyete döneceğini duyurmuştur (Korlaelçi,2014a:156-157).

Servet-i Fünun dergisinde muhalefetlerini sanat felsefesi arkasından yapan düşünürlerin kullandıkları pozitivist çıkarım ve çağrışımlar Meşrutiyetten sonra oluşan serbesti alanında farklı yayınlarda devam etmiştir (Ülken,2015:210).II. Meşrutiyet döneminin başlarında açılan “Ulum-ı İktisadiye ve İctimadiye Mecmuası” yeni bir yazar kadrosu içerecek şekilde kurulmuş ve ilk felsefi denilebilir hareketi meydana getirmiştir. 31 Mart Vakasının ardından hareket ordusunun İstanbul’a gelmesi ve kanlı olaylar sonucunda ayaklanmayı bastırmasının ardından oluşan baskı dönemi ve seçimlerden beklediği sonucu alamayan İttihat yönetiminin halk üzerinde de oluşturduğu hayal kırıklığı derginin de yapısına sızramış, dergi dışındaki Garp ve Şark taraftarları gerek yönetim kadrolarına gerekse birbirlerinin siyasi görüşlerine eleştirilerde bulunmuştur. Buna müteakip yönetimin değişmesinden ziyade toplumsal bir değişimin gerekliliği düşünülmüştür (Ülken,2015:215-216).

Ulum-İktisadiye mecmuası’nın ilk sayısında kurucuları olan, Ahmet Şuayip, Mehmet Cavit, Rıza Tevfik ekibi tarafından yayınlanan program bu soruna işaret ederek, daha çok, siyasetten uzak halkı aydınlatmaya yönelik bir içerikleri olduğunu, sosyal ilimler kapsamında A.Comte ve Le play gibi sosyal fizik ve sosyal bilim üzerine çalışan âlimlerin yayınlarını esas alarak, sosyal bilimlerin, sosyal olayları öngörebilir hale getirmesi sebebiyle de inceleyeceklerini bildirmişlerdir. Bu girişle birlikte içeriğiyle de hareket Servet-i Fünun çizgisine bağlanırken aralarında yeni bilim dallarının ülkeye girişini sağlayacak isimlerin olduğu Sâtı, Bedi Nuri, Asaf Nef’i, Dr. Ethem Faik Nüzhet gibi genç yazarlardan oluşan bir grup harekete dâhil olmuştur. Pozitivist görüşün de bu yazarlar kadrosuyla yerini tekâmüliye (Evrincilik)görüşüne bıraktığı görülür (Ülken,2015:218).

1908-1910 yılları arasında yayın hayatını sürdüren Ulum-ı İktisadiye dergisinin ardında pozitivism çizgisini sosyoloji kapsamında devam ettiren bir başka dergi de Ziya Gökalp ve Necmeddin Sadık tarafından açılan İçtimaiyat Mecmuasıdır. 1917 yılında açılan dergi hedef kitle olarak başta aydın, öğrenci ve öğretmen kesimini hedeflerken geniş anlamda milletin her kesimini bu aydın çizgide buluşturmak istemektedir. Bacon'ın doğa bilimleri için tatbik ettiği yöntemin sosyal bilimlerde de uygulamasını öngören derginin amaç içeriğinde bunu açıklarken, toplum yapısına müdahalenin kuralları olacağını zira bu makinanın gelişigüzel işlemediğinin kanunlara tâbi olduğunun ve bu kanunlarında sosyal bilim vasıtasıyla bilinebileceğini ifade etmişlerdir (Korlaelçi,2014a:160).

Altı sayı devam edebilmiş olan derginin dördüncü sayısında Necmeddin Sadık Durkheim'den yaptığı çeviri ile A.Comte ve S. Simon'un sosyoloji içerisindeki yerleri açıklanmaya çalışılmıştır. S.Simon 'un sosyolojiye kattığı kavram ve fikirler değerlendirilmeye birlikte esas olan başarının bu bilimin çıkışını başlatanın, mümkün olmaktan nesne olmaya doğru yola çıkmasını sağlayan ve ilerleten kişinin Comte olduğu ileri sürülmüştür. Comte'un anlaşılması için eserlerinin tetkiki kadar S.Simon 'un eserlerinden de faydalanılması gerektiğini, fakat sosyoloji için esas üstadın Comte olduğu düşüncesi bu makalede işlenmiştir. Bu makaleden başka Durkheim bilimsel terbiye ve sosyoloji gibi makalelerinin çevrildiği bu yayın da pozitivismin ülkedeki etkinliğinde önemli bir yere sahiptir (Korlaelçi,2014a:161).

Positivism ve evrimcilik içerikli yayın akışının devam ettiği bu ve benzeri dergiler kimi zaman aşırı görülerek ve savaş ortamının politik yapısının gereklerine göre değerlendirilerek kapatılmış veya sansüre uğramıştır (İnalçık,2017:149). Yine de pozitivism ve evrimcilik bağlamında hareket eden bu yayınlar Meşrutiyet Döneminde çeşitlilikler kazanmış ve yazarlarının ülkeye yeni bir takım bilimsel yaklaşımları taşımasına imkân vermiştir (Doğan,2012:177).

Bu bağlamda ilk örnek olarak Dr. Abdullah Cevdet, evrimcilikle iç içe yayın çizgisinde sosyal Darwinizm'e yönelerek ülkede ilk Antropoloji eserinin yayınlanmasını sağlamıştır. 1913 yılında "Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fiziolocıya ve Hıfzı's-sıhhası" adlı eseri Maarif-i Umumiye Nezareti Talim ve Terbiye Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır. Eserde antropoloji ilk defa

“Antropociya” adıyla kullanılırken Topinard ve Broca’nın antropoloji Laboratuvarı’nda ve beyin ölçümlerinden bahsedilmiştir (Toprak,2012:296).

Bedi Nuri dönemin evrimci çizgisinden çok pozitivist yapıda kalmayı tercih eden ve biyoloji sosyoloji analojisi kuran bir düşünür olarak ilk defa, sosyoloji ilmi adlı makalesinde Türkiye’deki sosyoloji içerikli sınıflamayı yapmıştır. Burada sadece Comte çizgisinde değil aynı zamanda jeneoloji, morfoloji, sosyal psikoloji gibi kaynaklardan da faydalanarak geniş kapsamlı ve bundan sonrada özel sosyal ilimlere yönelen kademeli bir ayırım yaptığı görülmüştür (Ülken,2015:232-233).

Mülkiye çıkışlı olan ve ilerde Arap milliyetçiliğinin babası olarak anılacak Sâtı el Husri Bey, “Mebâdi-i Ulum-ı Tabiiyeden Tarih-i Tabiiye ve Tatbikatı” adlı eserinde yeryüzü devirlerini saymıştır. Bu devirler içerisinde canlıların meydana gelişleri, evrimi ve insanın ortaya çıkışı ele alınmıştır. Bu dönem için bile sert bir çıkış olan bu anlatım mukaddes tarih anlayışının bir kenara bırakıldığı örneklerden sayılabilir. Bundan başka Türkiye’de önemli eserlerinden biri de “Fenn-i Terbiye” adlı eseridir, Bu eser ülkede yazılmış ilk pedagoji ve eğitimle ilgili bilimsel kitaptır (Ülken,2015:256).

Durkheim sosyolojisini, eserlerinde Türkiye özelinde bir bakış açısı geliştirirken kullanan ve sosyo-ekonomik çıkarımlarla Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu aşamasında da pay sahibi olan düşüncelere sahip (Bozarıslan,2014:315), ilk sosyolog olan Ziya Gökalp, aynı zamanda milliyetçilik ideolojisinin de önemli temsilcileri arasında geçmektedir (Toprak,2014:323). Türkiye’de ilk sosyoloji kürsüsünü kuran Gökalp (Korlaelçi,2014a:253) din hususunda fıkıh başlığını da sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirirken dönemin önemli din adamı ve muhafazakârlarından ağır tepkiler görmüştür (Berkes,2017:441-443). Pozitivizme yaklaşması ise Dr. Abdullah Cevdet sayesinde olmuştur (Korlaelçi,2014a:252). Bu görüşe mensubiyetini kendi şiirinden bir parça ile aktarmak daha doğru fikir sağlayabilir:

“Ben sen yokuz, biz varız

Hem Ogan, hem kullarız

“Biz” demek, ”Bir” demektir

Ben, sen ona taparız! (Korlaelçi,2014a,264-265)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE POZİTİVİST AÇILIMLAR

A. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ POZİTİVİZMİNDE ETKİLİ OLAN POZİTİVİST YÖNELİMLER

1. Sosyoloji

II. Meşrutiyetle birlikte gündeme gelen sosyoloji (ictimaiyyat) daha önce içerik açısından bazı Osmanlı kaynaklarında gerek ahlak felsefesi, gerekse yöneticilere dönük toplum yapısı içerikli uyarılarla olmak üzere içerik bulmuştur. Bununla birlikte en eski örneklerine İbn-i Haldun'un Mukaddime eseri kapsamında rastlanabilecek içerikler Osmanlı aydını tarafından bilinmektedir (Ortaylı,2014:38). Bununla birlikte modern anlamda sosyoloji denilebilir bir bilim alanının Osmanlı bilimi için başlangıcı II. Meşrutiyet'tir (Toprak,2014:310).

II. Meşrutiyet döneminde sosyoloji bugün olduğundan daha büyük bir anlam taşımaktadır. Bu anlamı tasvir etmek gerekirse, hemen büyük aydın kesimi sosyolojiyi konu almakta, sosyoloji de hemen tüm sorunlara çare üretmektedir. Eğitimde Dar-ül Fünundan, ortaokullara kadar programlara girmiş olan ictimaiyyat hemen yer yerde gündemdedir. Bu bilimin en önemli yayılma kanallarından bir Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye mecmuasıdır. Derginin programı ilk sayısında "Mukaddime ve Program" adı ile açıklanmıştır (Toprak,2014:310).

Dergi programı ülke sorunlarından uzak bir çizgi çizmeksizin bu sorunlara bilimsel bir çalışmayla cevap üretmek isteyen kurucu aydın grubunun düşüncelerini yansıtmakla birlikte, Pozitivizme işaret eden yönleri açısından önemli ifadeler içermektedir (Korlaelçi,2014a:158-159).

"Bu çalışmamız Osmanlı milletinin bugün iktisadi ve sosyal problemleriyle her şeyden çok ilgilenmiş olmasından ileri geliyor. Son yarım asırlık dünya tarihi incelenince, bütün siyasi mücadelelerin temelinde şiddetli iktisadi bir mücadelenin bulunduğu görülür. Hâlbuki şimdi bizde bütün dikkat, yalnız bu temel problemin üzerinde yer alan siyasi probleme çevrilmiş bulunuyordu. Dergimiz aynı zamanda sosyal ilimler dergisidir. Auguste Comte'un physique sociale (hikmet-i içtimaiye) ve

Le Play'in science sociale (ilm-i cemiyet) mezhepleri son zamanlarda o kadar ilerledi ki, şimdi hemen her konuya, her probleme dair araştırmalar yapmaktadır. Bugün felsefe, tarih, hukuk, ahlak, eğitim, sanat hakkında insan bilgisi tamamen değişerek büsbütün başka geniş bir düşünce ufku açmıştır. Bu değişiklikleri yapan ilimdir(...)Devlet adamlarının yenileşme ve reform hareketlerinde müşavirleri sosyal ilimler olmazsa, bu adamların yollarını bulamayacaklarını, memleketin düzelmesinin kabil olmayacağını bütün batı düşünürleri söylüyorlar (...)” (Ülken,2015:217-218)

Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye mecmuası 26 sayı yayınlanmakla birlikte dergide genel çizgi A.Comte ve Spencer üzerinedir (Toprak,2014:311). Burada pozitivist felsefenin üç hal kanunu ve sosyolojinin gelişimi üzerine sınıflandırmalar yapılmakla birlikte toplum yapısındaki tarihi gelişmeler de H.Spencer 'ın Evrim Teorisi üzerinde ağırlıklı olarak ilerlemiştir (Ülken,2015:218-220). Bu evrimsel yaklaşım daha sonraları Darwinizm ve Lamarkizm'in etkilerini de taşımakla birlikte bu dönemde en belirleyici bakış açısı evrimci pozitivism olmuştur (Doğan,2012:177-178).

Derginin kurucu isimlerinden Ahmet Şuayip bu felsefi yaklaşımı örnekleyen bir biçimde dergiye pozitivist bir sosyolojik yaklaşımla birlikte, yeni bir akım olarak yayılan biyolojik sosyolojiden destek alarak yayınlar yapmıştır. Devlet ve Cemiyet hakkındaki makalesinde, toplum ve insan biliminin birbiriyle ayrılmaz bir bütün haline dönüştüğünü, bu bağlamda felsefe sorunlarının, sosyal sorunların içeriğini oluşturduğunu ifade etmiştir. Evrimciliğe bir geçiş olaraksa, kişinin yetilerinin kendi cinsinden miras kaldığı bu cinsin de toplumdan başka bir şey olmadığı görülür. Kurumların değişmesi için hakiki çözümün kanunların değişimi değil eğitimin değişmesinin çözüm olduğunu ifade eden Şuayip, ihtilallerin bile ne kadar büyük olurlarsa olsunlar çok kısa bir zaman dilimi için bir değişiklik getirebildiğini belirtirken hayvanlarla bir analogi kurarak zorlama ile bir başarı elde edilemeyeceği üzerinde durur (Ülken,2015:219-220).

Dergide önemli çalışmaları yayınlanan Bedi Nuri biyoloji ve toplum bilimi benzerliği kurması açısından pozitivismle bağı olan bir çizgiye sahiptir. İnsan toplumlarının sosyal hayatı ile karınca yuvası ve arı kovanı ortamının benzerliğini ele alırken aradaki farkı, zeka olarak ele alan yazar, burada elitist bir ifadeyi içerecek şekilde insanlığın gidişatını deha nitelikli insanların değiştirdiğini ekleyerek diğer canlılarla insan arasındaki bir farkı daha belirtmiştir. Toplumların idaresinde ise

sadece akli görmenin yanlış olacağını ifade eden Nuri, çeşitli çevresel şartların olduğunu belirtmiştir. Böylece toplumu bizim yaptığımız ve yapılabilecek bir şey olmasına dair sanıların doğruluktan uzak olduğunu belirtmiştir (Ülken,2015:232).

Bedi Nuri'nin bu konuyu açıklayabilecek ahlak teorisi bu anlamda, toplumun yapısının birikimli ve tarihi bir yapı olduğunu göstererek toplumsal yapıya müdahale fikrine karşıt bir görüntü oluşturmaktadır. Ona göre toplumların ilkel ve medeni ahlak yapılarına sahip ayrı gelişmişlik aşamaları vardır. Bu ilkel aşamada güçsüz kesimlerin bir araya gelerek hayatlarını sürdürebilme nesillerini koruyabilme çabaları onları sosyalleştirmekle birlikte, bu insanları şahsi menfaatlerinin ötesine geçirmiştir (Doğan,2012:278). Sosyal Darwinizm izleri taşıyan bu çıkarım, yazarın pozitivist yönüne bir takviye niteliği taşımaktadır.

Pozitivizmin etki alanı sadece A.Comte ve H.Spencer çizgisinde Osmanlıya geçmemiştir. Özellikle Emile Durkheim çıkarılarak Meşrutiyet dönemine bakmak pek mümkün görünmemektedir. Durkheim'in Osmanlı aydını, E.Boungle'nin "İlm-İctimai Nedir?" adlı çeviri kitabı üzerinden tanışmıştır.1917 yılında ölümüyle birlikte daha sonra İctimaiyat Mecmuası'nın kurucularından olacak olan Necmettin Sâdık, Yeni Mecmua adlı İttihatçı gazetede Fransız aydınının eserleri ve yaşamıyla ilgili uzun bir içerik oluşturmuştur. Ancak Durkheim sosyolojisi denilince ondan en çok etkilenen ve sosyolojisini kurarken temel alan yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de ideoloğu olan Ziya Gökalp'tir (Toprak,2014:311).

Bununla birlikte bu temel almanın, sonuçta bazı farklılıklar olduğu da görülebilir. Öncelikle Durkheim'in toplumsal iş bölümü kavramının içeriği Gökalp'te milliyetçiliğe denk gelirken, Durkheim sosyolojisinde ele alınan sosyal olgular, Gökalp için kurallaşmış amaçlara dönüşmektedir. Buna ek olarak Durkheim, modern toplumlara bakarken sosyal ilişkiler yerine normatif değerlerin kabulünü sosyolojin ana konusu şeklinde görmüştür. Ziya Gökalp'te ise sosyoloji sosyal bir model oluşturmada bir metot olarak değerlendirilmiştir. Gökalp'in ünlü dayanışmacı (tesanütçü) yaklaşımı ise Durkheim'de bir şart olarak ele alınmamıştır (Bozarıslan,2014:315).

Bu yönüyle birlikte millet, milliyetçilik ve yönetim yapısı ile dini yapının ayrıştırılması konularında teorik sosyoloji temelinde önemli çalışmalar yapmış olan

Gökalp Cumhuriyet Dönemine kalan pozitivistizmin de en önemli taşıyıcılarından biri olmuştur (Berkes,2017:443).

2. Biyolojik Materyalizm ve Evrim

Materyalizm akımı Osmanlı İmparatorluğu'na idari tasarrufların bir sonucu olan eğitim sistemi üzerinde yapılan değişiklikler neticesinde gelmiştir. Sultan Mahmut II. döneminde yurt dışına öğrenciler gönderildiği bir sırada aynı düşünce ile bir tıp okulu da açılmıştır. Fransızca eğitim veren bu okul Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını alır. Okula, 1839 yılında Viyana'da genç bir profesör olan Ambroso Bernard getirilerek okulu geliştirmek için yapacağı çalışmalarda serbest bırakılmıştır. Profesör ise o güne kadar yapılmayan bir uygulamayla incelemeleri kadavrular üzerinde yürütmeye girişmiştir. 1847 yılında MacFarlane adında bir inceleme okulda devam eden bu uygulama ile ilgili öğrencilerle konuşurken bu uygulamanın İslam dinine aykırı olup olmadığını sorması üzerine, Galatasaray'ın din aranacak bir yer olmadığı tepkisini almıştır (Doğan,2012:134).

Tanzimat eğitim kurumlarında bu şekilde bir değişikliğin yaşanması bu okullardaki dini eğitimin kaldırıldığına yönelik bir düşünceye neden olabilir. Aslında Kur'an dersleri de verilmesine rağmen ağırlıklı bir pozitif bilimler programı eğitimi şekillendirmiş, bu durumda okulda ders vermesi için görevlendirilen ulema üyeleri de öğrencileri idare etme yoluna başvurmuş görünmektedir (Ortaylı,2017:57).

Ancak bu değişim olduğu yerde saymamış değişen eğitim programları takip edilen Avrupa eğitimine göre revize edilerek yeni derslerin, eğitimcilerin temini etkilenme yönünü biyolojik materyalizme kadar değiştirmiştir. Bu etkilenmenin örneklerinden birisi olarak Beşir Fuat'ı saymak mümkündür. Bu düşünce üzerinden hareket ederek intiharını bir biyolojik analize dönüştürmüştür (Doğan,2012:146).

“Beşir Fuat, Mebhas-ı Kıhif ve Netâyici” başlıklı çalışmasında metafizik yoluyla bilinen bilgilerin sarsıldığına işaret eder. Ruhi fonksiyonların olduğu ama ruhun olmadığını bildiren yazar, beyin ve sinir sisteminin varlığı dışında bir ruh olmamasına rağmen insanların bunu zor kavradığını söylemiştir. Aynı zamanda Fuat'ın Ludwig Büchner'in “Madde ve Kuvvet” adlı eserinden etkilendiği teşhis edilebilir (Doğan,2012:146-147).

Beşir Fuat'ın kaleme aldığı bir başka makalesi olan "Kalp" isimli uzun çalışması ise, doktor ve şairin anladığı kalp yapısının farklı olduğu, kalbin şairin anladığı biçimiyle bir ilham ve duygu kaynağı olmadığını anlatmıştır. 19.yüzyılın hakimi olarak A.Comte ve Emile Littre'yi gören yazar, kendisini filozof olarak tanımlar (Korlaelçi,2014b:216-217).

1880 ve 1890'lı yıllarda evrim teorisi kilise ve devlet tarafından kaygıyla izlenen bir konuma sahiptir. Hızla popüler olan teori, materyalist düşünceyle ilişkisi, toplumsal değerler karşısındaki tutumu ve doğal ayıklanma içeriğiyle mevcut toplum için tehlikeli fikirler barındırmaktadır. Batı'da hal böyleyken Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan Abdülhamit II.'in, bu akım haline gelen teorinin girmesini engellemeye çalıştığı görülür. Ancak eğitim alanındaki atılımlar içinde bu engelleme kısıtlı kalır. Osmanlı aydını kadar tıbbiye öğrencilerinin de zihninde adeta kainatın sırrını taşıyan bir ilim haline gelen evrim teorisi, 1908 İhtilalini de hazırlayan etmenlerden bir olarak görülebilir. Zira İhtilal Fırkası ve genel olarak düşünürlerin ifadelerinde doğal ayıklanma düşüncesine bir eğilim olduğu görülür (Doğan,2012:167-173).

Osmanlı aydınları üzerinde 1880'li yılların sonu ve 1890 başlarına kadar etkili olan Evrim teorisinde Lamarck etkisi hakimken bu tarihten sonra Darwin ismi de duyulmaya başlanır. Osmanlı aydını görüşlerini Fransa üzerinden aldığı için Fransa'da Darwinizm görüşünün, Lamarckizmin gerisinde kalması sonucu Osmanlı aydını bu teoriyle geç tanışmıştır. Fransa'da da Darwinizmin yayılması 1880'li yılları bulur. Osmanlı'da etkilediği isimler oldukça geniş bir kapsama yayılmakla birlikte aydınlarımız yapı bakımından Lamarckizm'de çevreye adaptasyon, Darwinizm'de doğal seçilim olduğu fikrini kaçırmış, bu iki sistemi birbirine karıştırmıştır. (Doğan,2012:149,163).

İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından evrim eğitimi ve yazınıyla ilgili engeller ortadan kalkmış sosyal Darwinizm'e kadar pek çok düşünce ifade edilebilme ortamı bulmuştur. Kavramın kullanımında dahi değişiklikler gelmekte, 'tekâmül' olan kelime kimi yerlerde 'terakki' diye geçmeye başlamıştır. Hal böyle olunca evrim ilerleme ile eş anlamı bir hale gelmiştir. Her geçen günün bir öncekinden daha iyiye ve doğru bilgiye ulaşma açısından daha kesin sonuçların alınacağı zamanlara gidileceği düşünülmektedir. Bu Optimizm bazı boyutlarda kadın, çocuk

öldürmelerinin savaşlarda azalarak biteceğini öngörmeye kadar varmıştır (Doğan,2012:241-243).

Evrım Teorisi'nin, Evrım Felsefesi şeklinde bir anlam genişlemesine Rıza Tevfik ile vardığı görülebilir. Bu düşünür ilk tenkit hareketinin sofistlerde yapıldığı tespitinde bulunarak tüm felsefe tarihini evrimci bir bakış açısından ele almaya çalışmıştır (Ülken,2015:373).

3. Sosyal Darwinizm ve Sosyal Mühendislik

19. Yüzyılın ikinci yarısında çalışmaları büyük ses getiren Ludwig Büchner ve Ernst Haeckel'in çalışmaları erken bir dönemde Osmanlı aydınına ulaşmış ve burada evrim görüşü ile birlikte Sosyal Darwinizm ölçeğinde çalışmaları ortaya çıkarmıştır. Büchner ve Haeckel'in çalışmalarının ardından çıkan Darwin'i Türlerin Kökeni kitabı da bu çalışmalarda daha sonra yer verilerek Evrim düşüncesinde bir bütünlük oluşturulmuştur. Ancak bu vakte kadar Osmanlı'da sosyal Darwinizm temelinde çalışmalar yapılmaktadır. II. Meşrutiyet döneminden önce bu incelemeyi yapan, sosyal Darwinist düşüncenin de öncü ismi olan Ahmet Mithat Efendi'dir (Doğan,2012:137).

“İnsan Tenha Yaşasa Ne Olur?” adlı çalışmasında Lamarckçı bir yol izleyen Ahmet Mithat Efendi, çevreye uyum sağlama ve toplumsallığın insan üzerindeki etkisini göstermeye çalışmıştır. Dini duygular içerisinde dahi insanın intikam almak gibi bir yönünün olduğunu vurgulayan yazar, insanların hayvanlardan yoğunlukla farklılık göstermediği ancak ‘rekabet’ unsuru bazında bir miktar farklılık görüldüğünü belirtmiştir. İklimin insan topluluklarına etkisini de Lamarckçı bir kategori olarak yazılarında kullanılır. Ahmet Mithat sonraları Darwinizmle karşılaşınca Doğal ayıklanma sürecini de toplum hayatına aktarmıştır. Bu aktarımı Hz. Adem'in oğulları olan, Kabil'in, Habil'i öldürmesini konu aldığı Fikr-i Tahrip Fikr-i Tamir makalesinde izaha çalışır (Doğan,2012:137-142).

Sosyal Darwinizm'in Osmanlı aydını üzerinde etkili olmasında en büyük etki Almanya'ya aittir. Fransa ile uzaklaşırken Almanya ile yakınlaşan Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez Moltke ile askeri ıslahat çalışması ele alınmıştır. Ordu üzerindeki bu ilk Alman etkisinin ardından Genel von der Goltz ile ilerleyen askeri

ilişkiler ve bu askerlerin etkileri Sosyal Darwinizm açısından da önemlidir. Zira asker olmaları hasebiyle milletler arası mücadelede gelişmişlik askeri bir ölçekte olmak üzere bu felsefede ele alınmaktadır. Bu kapsamda ordu-millet anlayışı da aynı etki sonucu Osmanlı'ya yansımıştır (Doğan,2012:149).

Sosyal Darwinizm konusunda gerek II. Meşrutiyet'ten önce gerekse sonra çalışmalar yapan Abdullah Cevdet, bu konuda önemli çalışmalar yürüten Gustave Le Bon'dan önemli sayıda tercüme yapmıştır. Bireyi değersiz olarak addeden Le Bon'un eserleri, ırksal zihinsel oluşumu ön plana çıkararak bütün büyük yasaların meydana gelişini bu nosyona bağlar. Çevre ve kalıtım yasaları anlamada anahtar kavramlarıdır. Demokratik yönetimi ise fizyoloji ve deneyimin verileri içinde doğru olamayacağı bu düşünürde ve dolayısı ile A.Cevdet'in görüşünde bir boyut teşkil etmiştir (Bozarslan,2015:186).

Darwinizm'i toplumsal hayata uyguladığındaysa A.Cevdet, doğal seçilme ile toplumsal bir elitin oluşuna işaret eder. Bu seçim sonucunda toplumda yönetimi ele alacak olan biyolojik açıdan üstün elitler, toplumun ilerlemesi için şart olarak görülmüştür. Bu elemenin kıstası ise beyin ölçüleri ve tabiatıyla kafatası ölçüleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Eğitimi bu dehalari tespit etmek için kullanacak bir sistem olarak gören A.Cevdet, halkın münhasıran bir değer olduğunu düşünmemektedir (Ünüvar,2014a:101-102).

Şair kimliği ile daha çok bilinen Cenap Şehabettin, aynı zamanda II. Meşrutiyet sonrası dönemde Sosyal Darwinizm'le ilgili dönemin çeşitli dergilerinde çalışmaları olan bir aydın görünümündedir. Suç ve cinayete yönelim noktasında dahi hayat mücadelesi ilkesini gören yazar, insanlık için yaptığı çıkarımda doğada bulunan hayvan ve bitkileri ortadan kaldırarak hayatını devam ettiren, kendinden güçsüzü yok ederek hayatta kalan bir imaj ortaya koymaktadır. İnsandan devlete kadar herkesin kendi menfaatini güttüğü, çocuk aile ya da millet kapsamındaki tüm sevgilerin bencillikten ileri geldiğini ifade ettikten sonra C. Şehabettin, güncel bir örnek vererek, 1908 İhtilali'nden sonra yaşanan acı ve çirkinlik içeren olayların ne şekilde isimlendirilirse, isimlendirilsin yaşam mücadelesinin bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, elbette vatanın hayır ve mutluluğunu isteyenler kendi mutluluklarını da isteyecekleridir (Doğan,2012:249-250).

Toplum mimarlığı Osmanlı devlet adamı için kötü görülen bir konum değildir. Politik yapısında pragmatist bir temel bulunan devlet idaresinde zararlı görülen yönelimler sürgün gibi politikalar sayesinde şekillendirilmeye çalışmaktadır. Bu konumu sebebiyle Osmanlı devlet adamı, yararlı olduğunu düşündüğü kaynak nereden gelirse gelsin onu benimseyebilmekte ve uygulamaya koyabilmektedir. Bu kaynağın Batı'dan geldiği tarihi koşullarda daha çok tepki alt tabakadan gelmektedir. Buna Yeniçeri isyanları ve ıslahatlara karşı yürütülen diğer kalkışmalar örnek verilebilir. Osmanlı bürokrasi ve yönetiminin bu yönünü ise Pozitivizmin kurucu ismi Auguste Comte yerinde tespit ederek, Mustafa Reşit Paşa ile temas kurmaya çalışmıştır (Mardin,2012a:193-194).

Pozitivist felsefenin vaat ettiği ilerlemenin sağlanabilmesi için devlet eliyle denek olarak ele alınacak toplum nesnesi, Batıyı ileri yapan koşullara getirilecek ve üretilen Osmanlı yapısı bu noktadan sonra Batı ülkeleri ile aynı geleceği paylaşacaktır. Toplumsal varlık olması nedeniyle ortak özellikler taşıyan insan toplumu yapıları, ortak toplumsal niteliklerin göz önünde bulundurulması koşuluyla pozitif topluma dönüştürülebilir bir yapıda görülmektedir. 1875 ve 1905 yılları arasındaki Osmanlı aydınları arasında böyle bir toplumsal mühendislik işine girmek beğeni görmüş bir yönelimdir (Özlem,2014:458-459).

Bu istek 1908 sonrası dönemde de yankı uyandırmıştır. Bu alanda sosyolojik yaklaşımı daha sonra Türkiye için politik bir yön oluşturmuş olan Ziya Gökalp, solidarizm felsefesinden yola çıkarak lonca sistemlerine benzeyen iş kolları ile devlet işbirliğini temin eden korporatizm sisteminin içeriğini hazırlamıştır. Genel olarak demokrasiye şüpheli yaklaşan düşünür bu loncalardaki seçimlerle yönetime katılımı sağlamaktadır (Toprak,2014:325). Bu yönetim düşüncesi uygulanmamış olsa da Cumhuriyet döneminde korporatizm benzeri yapılaşmalara gidilmesi yönünde çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.

4. Proto-Antropoloji Çalışmaları

Türkiye'ye ilk antropoloji bilgilerini getiren kişinin Dr. Abdullah Cevdet olduğu daha önce ifade edilmiştir. Bu düşünürün ardından kapsamlı incelemelerden biri de Avanzade Mehmet Süleyman Efendi tarafından yapılmış, 1916 yılında "Ulum-ı

Hafiyeden Musavver ve Mükemmel Kıyafetname” adlı yapıtında A. Cevdet’in de yaptığı gibi, ırklara ilişkin teoriler, kafatası ölçüsü, zekâ beyin büyüklüğü bağı, beynin ağırlığı ve bunlardan yola çıkan çıkarımlara yer verilmiştir. Bu açıklamalarda siyah ırk, sarı ırk ve bunların yakın tarihi örnekleri Avrupa ırklarının gerisinde yer alırken, aynı zamanda kadın beyni ve gelişimi üzerinden erkekten aşağı bir yapıya sahip olduğu şeklinde cinsiyet ırkçılığı olarak tabir edilebilecek çıkarımlara yer verilir ve bunlar bilimsel verilerle desteklenmektedir (Toprak,2012:296).

Abdullah Cevdet çalışmasında kafa büyüklüğü ve ağırlığına büyük önem vermiş bu konuyla ilgili yapılan çalışmaları örnekleyerek yurt dışından çalışmasını doğrulayacak ‘güvenilir’ açıklamalar getirmiştir. İlk örneğini Fransa’dan alan düşünür, Paris okullarından birinde, doktor öğretmenlik yapan bir kişinin ifadesine göre sınavlarda başarılı olmuş öğrenciler başarısızlardan kafa büyüklüğü ile de ayrılmaktadır. Hatta bu minvalde sınava bile gerek olmayabilir. Bir başka örnek yine Paris’teki hastanelerden Valle de Grace’dan alınıyor, doktorların ilk örneğe benzer bir araştırmayı gerçekleştirmeleri sonucu tıbbi personel ve hizmetliler arası yapılan karşılaştırmada tıbbi personelin kafa büyüklüğü daha yüksek çıkmıştır. Bundan başka İngiltere’de Cambridge Üniversitesi’nden de benzer örneklerin alınarak incelendiği görülür (Toprak,2012:298-299).

Abdullah Cevdet’in öncülü evrim teorisi olması nedeniyle kafa büyüklüğünün insan dâhil tüm canlılarda akıl, anlama, karar verebilme yetkinlikleri açısından belirleyici olduğuna kanaat etmiştir. Bu nedenle ilkel, geri kalmış kavim ve milletlere göre medeni olan milletlerin kafa yapısı, kafatasları daha büyük bir ölçü göstermektedir. Buna ek olarak ırk içindeki kafatası yapıları arası farklılık, kişinin toplumsal sınıfında belirleyici görülür. Irklar genel olarak ise kafatası büyüklüğü ile gelişmişliği arasında bir denklik göstermektedir. Aynı açıklamayı kadınlar içinde kullanan A.Cevdet eğitim olmaksızın kadınların akıl ve idraklarında erkeklere nazaran düşüklük olduğunu ifade etmiştir (Doğan,2012:153-154).

Antropoloji bilimi kafa büyüklüğüyle birlikte beynin ağırlığı ile de ilgilenmiştir. Bu beynin hacmi olarak anlaşılmaktadır ve beyni tartarak, kafa büyüklüğünde bulunan sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu 850 gram, kişinin akıl yürütme yetisi için bir sınırdır. Bu değerden aşağı ölçüler akıl yürütme için elverişli değildir. A. Cevdet bu incelemeleri doğrularken ünlü Batılı düşünür ve bilginlerin beyin

ağırlıklarını açıklamıştır. Son olarak beyin ağırlığı ile birlikte boy uzunluğunu değerlendiren yazar boy uzunluğu ile zekâ seviyesi arasında ters bir orantı kurmaktadır (Toprak,2012:300-301).

Le Bon'dan önemli çeviriler yapan A.Cevdet "Ruh- ül-Akvâm" adlı eserin çevirisinde, ırkların anatomik yapıları ölçüsünde belirli bir akli yapıları olduğunu belirtilmiştir. Milletın ruhunu meydana getiren ahlaki ve akli karakterse o milletin geçmişinden, geçmiş nesillerden devredilen bir miras olarak görülür. Geçmişteki nesillerin hatalarının ve başarılarının şimdiki nesiller üzerinde adeta yönetici tesirleri vardır. Burada aynı ırkta farklı bir takım karakterler ortaya çıkmakla birlikte, araştırmalar bunlar arasında ortak yönlerin olduğunu ortaya koymuştur. Le Bon son olarak bu eserde vatan düşüncesinin ancak ırk birliği ile anlamlı olacağı tespitinde bulunur. Abdullah Cevdet ise bu ve benzeri fikirlerinin sıkı takipçisidir (Ülken,2015:364-365).

Kadın konusunu ele alan diğer yazar olan Avanzade Mehmet Süleyman Efendi, bir takım çekişmelerin ortasında açıklamalarına girerken 1908 sonrası feminizmde içinde bulunduğu düşünce dünyasının karmaşasını da ortaya çıkarır. Mehmet Süleyman muhafazakâr denilebilecek bir çıkış yaparak, kadın ve erkeğin ayrı yaratılışlar olduğunu, ancak birbirlerini tamamladıklarını ifade ettikten sonra erkeğin yaratılıştan üstün olduğunu, bir ailenin en önemli uzvu olduğunu ifade eder. Erkek, metin, güçlü, dayanıklı sıfatlarıyla anılırken aile dışında yaşaması gerektiği, kadının yine yapısı gereği ev işleri ile uğraşması gerektiği ifade edilmiştir. Buradan sonra Mehmet Süleyman antropoloji hakkında yazdığı eserinde, kadın için bu gerekliliğin aynı zamanda bilimsel olduğunu da ifade eder. Kadınlardaki zekâ gücü düşüklüğüne de değinerek bunun beyin hafifliğinden ileri geldiğini, bunun tahsil ve araştırma ile aşılabileceğini eklemiştir (Toprak,2012:302-307).

B. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI AYDINLARI VE YÖNELİMLERİ

Gerek Yeni Osmanlı hareketi gerekse bu gelenekten gelen diğer modernleşmeci tepki hareketlerinde görülen ana faaliyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun inkırazı nedeniyle oluşan psikolojik çöküntü durumunda kurtuluş yolları aramaktır (Özlem,2012:458). Bu kurtuluş yolu sadece aydınlar grubunun içerisinde cereyan etmemektedir. Devlet

bürokrasisi ve sultanların devirlerinde de arayış devam etmiştir. Ancak bu durumda örnek alınanın her iki kademedede de aynı Batı olmasına rağmen neden bu iki kesim arasında bir mücadele olduğu akla gelmektedir.

Bu noktada devleti kurtarmak düşüncesinin içeriği boyutu ortaya çıkmaktadır. Aydınlar devletlerin ulus devlete dönüştüğü, liberalizmin dünya çapında değişimlere yol açtığı yeni üretim tesis ve şekillerinin, ileri teknolojinin yayıldığı dünya şartlarında Osmanlı ve geçmişine bağlı sisteminin ayakta kalmasının mümkün olmadığı görüşündedirler (Karpat,2010:252).

Bu bağlamda aydınlar görelî olarak birbirlerinden farklı ölçülerde olmak üzere Batılılaşma'yı kaçınılmaz olarak görmekte-dirler. İlk dönem yazı hayatında Batı bilimleri ve özellikle Sosyal Darwinizm, Evrim teorisi gibi konular üzerine araştırmalar yapan Ahmet Mithat Efendi son dönem yazılarında daha muhafazakâr bir çizgi izlerken, Batılılaşma'yı topyekûn karşısına almamakta ancak teknik, eğitim gibi konularda alınarak milli kültür, adalet gibi kurumların korunmasından yanadır (Tüzer,2014:263).

Buna karşılık Abdullah Cevdet, Meşrutiyet öncesi ve sonrasında nesilleri etkileyen ve nihayet Cumhuriyet reformlarını önceden haber veren bir düşünür olarak (Ülken,2015:355) tek medeniyet olduğunu, onunda Batı medeniyeti olduğunu ifade etmektedir. Bu çizgiye yakın bir başka düşünür ise Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Yalçın özellikle kendi döneminde çekişmeleri ve polemikleriyle tanınan bir edebiyatçı olmakla birlikte, geleneksel kurumları sert bir dille eleştirirken, Doğu adına muhafaza edilebilecek, savunulabilecek ne kaldığını sormaktadır. Ona göre istense de istenmese de pantolonun, ceketin alındığı gibi Batı medeniyetinin diğer tüm parçaları da alınacaktır. Zira bu şekilde, uyumlu uyumsuz, iyi yanları kötü yanları gibi bir ayrımın olamayacağını söylemektedir (Berkes,2017:383).

Bu surette Ahmet Mithat Efendi ile onun temsil ettiği kesim genel olarak Batı'nın kaynaklar dâhilinde alınmasını olumlu görür ki bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi kendi edebi kişiliğini ve tarzını da bu anlayışa göre biçimlendirmiştir. Edebiyatımızın yazı makinesi olarak tanımlanan Ahmet Mithat Efendi, Münif Paşadan sonraki en önemli ansiklopedistlerden görülmektedir (Doğan,2012:137).

Batıcı görüş bu şekilde bir bilgi aktarımının artık kâfi olmayacağını bunun ötesinde köklü değişiklikler yapılmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedirler. Bunlar içerisinde Abdullah Cevdet'in çözümü olan fizyolojik üstünlüklere haiz aydın kesimlerin yönetmesi gibi uç örnekler çıkmakla birlikte (Ünüvar,2014a:101), sistemin işleyişi içerisinde isabetli öngörülerde bulunan Ziya Gökalp'te anılmalıdır.

Gökalp'in din hususunda ortaya koyduğu ayırım uygulama alanı bulan bir perspektif oluşturmuş, din ve millet üzerine yaptığı teşhisinde, dini medeniyetin güç kazanması ile milli duyguların zayıfladığı beynelmilel yapıların milli harsı baltaladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bu kültürün yok olmadığı, tersine yeniden uyanışa geçtiğinde geçmişten de önemli kazanımlar sağlayacak olduğunu belirtir (Ülken,2015:458-459). Bu düşünce düzlemi erken dönem Cumhuriyet uygulamalarında izine rastlanan bir politika alanı oluşturmuştur. Mukaddesten temeddüne geçiş, bu bağlamda önemli bir yer tutar. Milli kültürün oluşması bu bağlamda ele alınırsa Durkheim'dan Gökalp'e ondan da Mustafa Kemal'e ulaşıp gibi görülebilirse de tek etkinin bu olduğunu söylemek hatalı olacaktır (Mardin,2012a:190,200).

Cumhuriyet reformlarının yapısına basit bir ön izleme bu gelişimin öncülünde II. Meşrutiyet'in etkisinin olduğunu, bundan önce Osmanlı dönüşümündeki eğitimin kaynaklığını ve Batıcı düşünürlerimizin katkıları olduğunu teşhisini koyabilir. Bu alanda daha açık bir gözlem ise Kılıçzâde Hakkı Bey gibi, Abdullah Cevdet gibi ve dahası dil reformunu gerekli gören İbrahim Şinasi'den başlayarak (Mardin,2012b:295) Cumhuriyetin aydın kuşağının içinde yetiştiği geleneğe bakıldığında kolayca tespit edilebilir (İnalçık,2017:148-149).

Bu süreç boyunca birbirine muhalif kesimler bir değişim serisi takip eden Osmanlı dönüşümünün kimi noktalarından bir diğerini tenkit etmiştir. Rasyonalizmden, Pozitivizme oradan da Evrimcilik ve Sosyal Darwinizm yoluna giren düşünce seyrimiz modernleşmeyi esasında yüzeysel bir ölçekte değerlendirebilmiştir. Bu noktada son aşama denebilecek Evrim teorisinde dahi, Avrupa metinlerine eleştirel bakmaktan ziyade genel olarak eleştirilen hatta hakarete varan ifadelerle saldırılan Doğulu düşünce yapısı tekrar edilir. Dipnot ve açıklama yazma geleneği bir ölçüde devam eder. Fransa ve İngiltere'de yapılan kafatası büyüklüğü deneyleri esas

alınarak insanın zekâsı, gelişimi, toplumları, geleceği ve üstünlükleri konularında çıkarımlara gidilmektedir (Toprak,2012:298-299).

Meşrutiyet dönemi aydınlarımızda görülür ki, pozitif bilime dayanan basit, mekanik ve kapsayıcı olması sebebiyle evrimciliği temel aldıktan sonra, demokrasi konusunda, hayat mücadelesi teorisine yaslanarak çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu konuda insanlığın evrimini üç hal kanunundan, bundan esinlenen vulgarize düzenlemelerden ya da Evrimci Pozitivizm'den geçiren Salih Zeki ya da Ahmet Şuayip, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik gibi düşünürlerimiz esasında halk ve ya kendi çevrelerinden daha büyük bir kitle için istediklerini ifade ettikleri kitle için neyin doğru olduğunu hangi yolun izlenmesi gerektiğini kitleye sormayı hiç düşünmezler. Dahası aldıkları pozitivizm hususunda dahi eleştirel değillerdir. Batı bu felsefeye dönük eleştiriler ciddi bir incelemeden geçirilmeden kabul edilmektedir (Korlaelçi,2014:220-222).

Halkın yapısından uzaklaşan bu aydın düşüncesi durumunun kırılma noktalarından biri din olgusunu kullanma geleneğidir. Neredeyse modernleşme hareketiyle yaşıt olan bu anlayış ilk başta reformları meşrulaştırmak amacıyla yüksek bürokrasi tarafından yürütülmüş ardından, bu reformların yetersizliğini ve yanlış devlet düzenini eleştirmek için bürokrasi bağlı aydın grubu Yeni Osmanlı'lar tarafından devam etmiştir (Mardin,2012b:328-329). Buradan sonra Jön Türk hareketinde Meşveret gazetesinde -ki gazete üstünde Comte'un mühürlerini taşır bir halde çıkmıştı- meclis sistemi ayete dayandırılarak açıklanmıştır (Karal, 2011:527).

Meşrutiyet döneminde ise daha önce ifade edildiği gibi din önce Kanun-ı Esasi'ye aracı olmuş ve bunu uygulamayan halife gayrimeşru sayılmıştır. Ardından din “doğal ve tabi” olarak ele alınmış ve ayıklamaya sokularak yeniden yürürlüğe koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Ziya Gökalp'in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı yapıtı dinin Batı kökenli zararlı etkileri filtreleyen yapısı sebebiyle muhafaza edilmesi yönündeki çıkarımı (Bozarslan,2014:318), dinde araçlaşmanın Yeni Osmanlı dönemi aydınlarından bu yana gelen anlayışını göstermek açısından önemlidir.

Bu bağlamlarda aydınlarımız ve yönelimlerine bakıldığında bu kesimin, Osmanlı Modernleşmesi'nin sistemin Batılılaşma öncesi haline getirilen yeniliklerle meydana gelen ikilemlerin, çatışmaların bir yansıması oldukları görülebilir. Bu gerilim ve

çatışmalar bugünün Türkiye Cumhuriyeti içinde dahi henüz cevapları açık bir şekilde verilememiş tartışmaları içermektedir.

C. OSMANLI DEVLETİ'NİN SONU VE CUMHURİYET DÖNEMİNE MİRAS KALAN POZİTİVİST ANLAYIŞ

1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiği sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardaki hâkimiyeti 31 Mart Vakası'ndan beri devam etmektedir. Savaş mağlubiyetle sonuçlanmasına rağmen geçen zaman zarfında İttihat ve Terakki hücreleri Anadolu içlerinde faal konumdadır. Bunlardan biri olan Milli Müdafaa Cemiyeti, İttihat ve Terakki'nin gizli polis örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa ile birlikte önemli bir hareket merkezi teşkil etmiştir. Bu iki teşkilat, yerel direniş hareketlerinin tertip edilmesi ve bu direniş için insan nakli gibi konularda büyük sorumluluklar almasına rağmen, Cumhuriyet tarihi yazılırken, Mustafa Kemal'in savaşın her yönünü kapsayan başarılarının anlatımının yanında sönük kalmıştır. Oysa sadece savaşın içindeki ortaklıklar ve benzerliklerde değil, uzun Jön Türk ve İttihat ve Terakki dönemleri boyunca gelişen milliyetçi yapı da bir nispette Cumhuriyet dönemine, İttihatçı kadrolarda CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) 'ye karışmıştı (Ünüvar,2014b:136).

Savaştan önce aşırı Garpçı olarak görülen Kılıçzâde Hakkı'nın "Garplılaşıma Planı"nın Atatürk Devrimleri olarak bilinen inkılap kanunları içerisindeki yeri, sistemlerdeki sürekliliği kavramak açısından önemlidir. Bu inkılaplar Latin alfabesine geçiş, kılık- kıyafet değişikliği, şapka kanunu, medreselerin kapatılması şeklinde sıralanabilir (İnalçık,2017:149-150).

Mustafa Kemal'i etkilemiş bir başka düşünür olan Ziya Gökalp'in, evrimci pozitivist bir kapsamda ortaya koyduğu halkçılık ve Durkheim'dan hareketle kurgulamaya çalıştığı millet ve buradan yola çıkan milliyetçilik anlayışları da yine CHF ile özdeşleşen ifadeler arasına girmektedir. Bu kavramlar ilk defa II. Meşrutiyetle kullanılmakla birlikte, Mustafa Kemal'in 1920 yılı "Halkçılık Programı" kapsamında, 1931 yılı CHF Programı'nda ve 1937 yılında Anayasa'da altı ok içerisinde yer almışlardır (Toprak,2014:322).

Esasında Atatürk, 1789 Devriminde etkili olan Aydınlanma Dönemi pozitivist felsefesine bağlı görünmektedir. Onun görüşünde geleneğin sosyal ilişkiler, toplum ve evren anlayışındaki konumu yerini akla, halife-sultan yerini milli egemenliğe bırakmalıdır (İnalçık,2017:150-151). 19. Yüzyılla birlikte yükselişe geçen bilim hâkimiyeti anlayışı da aklın bir üst değer olarak ele alınmasını destekleyen bir konumdadır (Mardin,2012a:189).

Atatürk, hayattaki en gerçek yol göstericinin bilim ve fen olduğunu ifade ederken, buradaki rehberlikte ele alınan yön önemlidir. Rehberliğin tabiat kaynakları üzerinde vurgulanmasıyla maddi gelişim araçlarının teçhizi ve üretim imkânları sayesinde milletin, sanayileşmiş diğer milletler gibi refah ve bağımsızlığı yolunda adımlar atılabilir. Bununla birlikte insan kaynağı ve daha açık bir anlatımla toplum üzerinde uygulanacak bir bilimsel yöntemle en doğru, en faydalı örgütlenme şekli açığa çıkarılabilir. Böyle bir düzenlemenin mümkün olduğu ve hatta yapılması gerektiğine dair yaklaşım Pozitivizm içinde oldukça fazla örnekte yer almaktadır (Mardin,2012a:190-200).

Atatürk, ilk kurucusu Auguste Comte'dan olmasa da onun takipçilerinin ve dönemin etkisi ile değişimler yaşamış pozitivism yapısından dolayı olarak etkilenmiştir denilebilir. Yönetim yapısında Cumhuriyet dönemine kadar dini kural ve kanunların yoğun bir şekilde kullanılması, dini kurum ve kavramlardan meşruiyet sağlama amacıyla faydalanılmasına rağmen Atatürk dinin kullanılmasını rahatsız edici bulmuş bu talebini İttihat ve Terakki ile yolu ayrılırken dahi ifade etmiştir. Ancak bilimin, yönetimde kullanılmasını uygun bulmuş ve hatta kendi ilkelerine rağmen de olsa takip edilmesini istediği bir unsurdur. Bu anlayışın oluşmasında, Batı'da meydana gelen değer değişimleri ve etkileri, Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu devrin eğitiminin imkân ve şartları, son olarak da Osmanlı bürokrasisinin devleti muhafaza refleksi etkili olmuştur (Mardin,2012a:191-192).

Batılılaşma süreci içinde alınan kurum ve politikalar, yapılan değişiklikler, niteliği itibariyle bir bütün haline gelmiş ve batı uygarlığının takibine dönüşmüştür. Tanzimat fermanı ile başlayan dönemde bu anlayış olmasına rağmen, bu hareketin olgunlaşması için Abdülhamit II.'nin döneminden ve Jön Türk çalışmalarından geçmesi gerekmiştir. Nihayet Batı'nın bir bütün olarak alınması gerçek manada Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde bir programla

yürüyen Batılılaşma, pozitivist-otoriteryanizm terimi ile adlandırılabilir bir yönetim mantığına dönüşmektedir. Pozitivist sistem içinde görülen doğa bilimleri ve sosyal bilimlerdeki yöntemsel özdeşlik, nesne üzerinde de deney ve gözlem usullerine uygun olarak biçimlendirme ve denetleme süreçlerini mümkün kılmaktadır (Toker ve Tekin,2012:83-84).

Doğal olgu ve koşullarla bağlı toplumu yapay usullerle yeniden parçalayıp birleştirebilme durumunun, doğa üzerindeki hâkimiyet yapısını insan toplumu üzerinde tesis etme sistemi sosyal teknik olarak belirmektedir. Bir yönetim ideolojisi olması hasebiyle pozitivist otoriteryanizm siyaseti sosyal teknik olarak adlandırmaktadır. Yeni bir toplum oluşturma düşüncesiyle Cumhuriyet dönemi içerisinde uygulama alanı bulan bu ideoloji, aynı zamanda yeniden oluşturulan bu toplum için denetlenebilirlik imkanlarını da beraberinde taşımaktadır (Tekin ve Toker:2012:85-86).

Böyle bir Pozitivizmin uygulanabilmesi, Osmanlı Batılılaşmasından farklı olmuştur. Osmanlı örneğinde gerek hukuksal anlamda gerekse sosyal ortamda bir düalizm mevcutken yapılan bir takım değişikliklerle bu yeni dönemin merkezileşme yolu açılmış olsa dahi Cumhuriyet bir vatandaş meydana getirme işlemini sert bir biçimde ele almış ve Osmanlı'nın takip ettiği süreci hızlandırmış görünmektedir. Türk toplumunu bir uygar diye görülen bir kalıba dökerek Avrupa'nın karşısına çıkarma çalışması, Cumhuriyet dönemi merkezileşmecî politikasına katı bir nitelik vermiştir (Deren,2012:387).

Bahsi geçen Politik değişimin açık bir görünümünü, Modern Türk insanını oluşturmak maksadıyla onun dış görünüşünü Batılı ölçütlere göre düzenleme işlemi gösterir. Bu oluşturulan görünüme baktığımızda, dış görünüşü ile devlet kurumlarında görev alan, sakalsız, çarşafı bırakmış, fes kullanmayan, takım elbise ve kravatıyla modern bir Türk topluluğuyla karşı karşıya gelinir. Böylece sokaktaki vatandaşın farkı ortadan kaldırılırken 1930'lu yılların Avrupa standardı ile buna yönlendirilen toplumun arasında görüntü farkı kalmaz. Devlete itaatin bir sembolü haline gelen eşitleyici giyim tarzı, kültürel olanı siyasal olan bir düzleme taşımıştır. Bu değişikliklerle birlikte Batılılığın alametleri şapka ceketle görülürken dindarlık sakal ve türbanla temsil edilir hale gelmiştir (Deren,2012:387).

Mete Tunçay'dan aktarılan bilgilerde Adnan Adıvar, Cumhuriyet döneminde görölen pozitvizmin boyutuna işaret eder ve erken Cumhuriyet döneminde İslam düşünüşüne kesinlikle ödün verilmez bir durum olmakla birlikte halkın geleneksel din uygulamaları hoş görölmemiştir. Bu dönemde Batı fikriyatının, pozitvizminin etkinliğinin yüksekliği ve yoğunluğu bu duruşun belirmesinde etkili olmuştur. (Yavuz,2010:60) Bu dönemde ortaya çıkan, Cumhuriyet'in ilk ilahiyat faköltesi, Paris'te eğitim almış, dinsel bir bağınazlıkla bağı olmayan, bilim ve eğitimi temele koyarak ilerlemeyi destekleyen birisi olarak medrese hocası Tahsin Efendi'nin önderliğinde kurulmuştur (Karpat,2010:214).

SONUC

Tanzimat öncesi dönemde düzenleme ve bir takım değişiklikleri gerçekleştirme düşüncesiyle başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme süreci, bugün de içinde çözülemeyen toplumsal gerilimlerin bulunduğu bir toplumsal yapıyı miras bırakmıştır. İmparatorluğun toprak kayıpları üzerine gerçekleşen dönüşüm, bu sıkıntının ilk olarak hissedildiği alana yönelik olarak başlamış ve sonuç olarak imparatorluğun her alanına yayılmıştır.

Bu yayılda birçok neden etkili görülebilir. Osmanlı devleti her şeyden önce askeri, idari-sivil dönüşümünü 19. yüzyılda yeni yapmış bir sisteme sahiptir. Bu döneme değin yönetici ve asker konumları aynı mevkiî teşkil etmektedir. Sadrazamlıklar, kaptan-ı deryalıklar hem mareşal hem de idarede kendine bırakılan yerin denetim ve işleyişini sağlamakla yükümlü konumlardır. Bu konumlardaki bozulmalara, ekonomik, sosyal ve siyasi bozulmalar eklenince askeri alanda başarılar sağlanamaması kaçınılmazdır. Bununla birlikte dönüşümü bozulmanın son aşamasında olan askeri alan yaşamaya başlamıştır. Bu durumun sebebi, 18.yüzyılda padişahı bilgilendiren layihaların içeriği ve padişahın bu yöndeki kanaatidir. Dönemine göre Osmanlı İmparatorluğu için tehdit oluşturmayan Rusya, bir takım reformlar ve dönüşümlerle Osmanlı başkenti önüne kadar gelebilmiştir.

Burada merkezileşen sistemlerle yönetilen iki imparatorluğun mücadelesinin incelemesi önemlidir. Rus Çarlığı, Osmanlı'da meclis olan bir yönetim yapısı varken aynı dönemde meclise sahip değildir. Ancak Osmanlı'da 1876 sonrası meclis kapatıldıktan sonraki dönemde Rus meclisleri açılmıştır. Buna rağmen Osmanlı'dan toprak alabilecek güce çoktan erişmişlerdir. Bu halde, Osmanlı toprak kayıpları, Yeni Osmanlı düşüncesinde yankı bulan bürokrasi değişikliğinin gerekliliği ile açıklanamaz. Bununla birlikte Yeni Osmanlı öncülerinin eğitimin kalitesinin yükseltilmesi, ekonomik atılım yapılmasını da şart görmüşlerdir. Bu atılımların ardından ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin padişahın devrilmesi için köylerde örgütlenme yaptığı ve bu çalışmalarla elde edilen başarıdan sonra Balkan coğrafyasında da İmparatorluğun varlığının sona erdiği düşünülürse bu reform çağrılarının ne kadar çok yönlü ele alındığı ve elle tutulur olduğu daha net değerlendirilebilir. Burada demokratikleşen bir sistemin aynı düzeyde adil ve etkili yönetimler ortaya çıkaramadığı teşhisi de mümkündür.

Yeni Osmanlı çizgisiyle başlayan reform çağrıları nesiller boyu hemen hemen birbirinin bir miktar değiştirilmiş versiyonları olarak devam etmiştir. Başlarda Aydınlanma akılcılığının örnek alındığı bu dönemlerde Aydınlanma düşüncesinde yatan akıl ve ürünlerinin yüceltilmesine gidecek sürecin, Osmanlı örneği üzerinde bu bağlamda gerçekleştiğini görmek mümkündür. Akılcılığı bir rehber olarak Avrupa'daki kaynaklardan takip eden Osmanlı aydınları bu akli nasıl kullanacaklarını da yine aynı yerden almak durumunda kalacaklardır. Ancak bu süreçte genel anlamda Batılı düşünce, aklın özgürleştirici sınırlarını Osmanlı topraklarında hüküm süren despotluğu ortadan kaldırmak ve insanları özgürleştirmek için kullanmıştır. Edinilen tecrübeler sonucu da sadece bir aydınlanma sağlamaya çalışmadıkları görülmüştür.

Osmanlı yönetiminin karakteristiklerini belirleyen yapısı, öyle olmadığı söylene dahi Türkiye Cumhuriyeti içinde devam etmektedir. Bilimsel rehberliğin ve genel ölçekte Avrupa görüntüsünün yerleştirildiği sosyal doku, iletişim araçlarının gelişmesi ve devlet yönünün Batı'ya döndürülmüş olduğu gerçeği, toplumun şekillendirilmesini ve sonucunu tahlil edebilmekte önemli verilerdir. Osmanlı'da pragmatist bir eğilimle, askeri kanatta yapılması planlanan reform düşünceleri, bürokrasiye sıçramış burada şekil değiştirerek rasyonalizm ve pozitivizm sistemlerine dönüşmüştür. Daha sonra bu bölgeleri işgal eden düşünsel yapı kendini gerçekleştirebilmek ve uygulayabilmek amacıyla devletin temelini teşkil eden değerlere doğru bir akım gerçekleştirir.

Bu akımla devlet algısı ve din algısı hedef alınır. Devletin nasıl daha iyi yönetileceği, devletin nasıl kurtarılacağı sorusu, “bilimsel bir usulle” cevabını alırken, bunu yapacak kimselerin de “uzmanlar” olması beklenmektedir. Bu dönemde ise ‘savaşan uzmanlar’ en önemli birikim sahibi olan kesimler olarak öne çıkmaktadır. Devletin varlığını korumaları sebebiyle başka meşruiyet kaynakları da sağlamaktadırlar. Bugün de tekrar edilen “ordu millet” söyleminin de bilimci bir çerçeveden, doğal seçim düşüncesinden çıktığı göz önüne alınırsa, buradaki etkilenme de doğru tespit edilebilir. Orduyla devam edecek olursak, eğitimini Fransız ve Alman etkisinde aldığı için bu uzmanlardan beklenen yönetim yönü netleşebilir.

Din konusu ise bu meşruiyetlerden belki de en öncelikli olmasıyla birlikte burada idarenin takip ettiği yön, modernleşmeci aydın tabaka tarafından da takip edilmiştir.

Osmanlı yönetiminin 19.yy reformlarını nasıl dini meşruiyetin içinde ürettiği göz önüne alınırsa buradan bürokrasi ve daha aşağı tabakalara nasıl aksettiği de açıkça görülebilir. Öncelikle dini metinlerden, istenilen reformlara ilişkin, 1400 yıllık fıkıh bilgisiyle uzaktan yakından ilgili olmayan bir usulle, ayetlerden çıkarımlar üretilirken hadisler işe yararlık ölçüğünde derlenir. Bu uygulama o kadar popüler ve etkili kullanılır ki, padişah hal'ine gidecek nispette çıkarımlar türetilir. Bugün aynı uygulamanın benzeri şekillerde kullanılarak, ayetlerden sosyalizm, çoğulcu demokrasi gibi çıkarımların hala yapıldığını görebilmekteyiz.

Bu aşama yani ayetten meşruiyet üretme aşaması geride bırakıldıktan sonra, aklın en iyi sonucu ortaya koyacağına dair inanç, dinin sınırlarına da akli ise uyulabilir akli değilse zaten uydurmadır şeklinde yaklaşmıştır. Oysa akılla varılan ileri düzeyde sonuç, İmparatorluğun her geçen yılda daha fazla toprak kaybetmesinden başka bir şey değildir. Öyleyse bu akıl, dinin doğru veri olup olduğuna nasıl karar verecekti, zira daha kendisi beklediği gelişmeyi elde edemiyordu. Bu bağlamda aydınlarımızın zaman ölçüğünü ele aldığı görülür. İslam 7.yy'ın yapısına uygundur bu çağın ihtiyaçlarına cevap verememektedir, değişmelidir düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ancak bu fikir de esas olarak Kur'an- Kerim'in son kitap olduğu inancının inkârıdır. Üstelik isyan edilen yönetim şeklinin daha ağır şartları olan daha evvelde dönemlerde elde ettiği büyük başarılar da vardır. Bu soru ve düşüncelerin bugün de sistemimiz içinde telaffuz edildiğini duymak şaşırtıcı değildir.

Gelinen noktada “dini devlet işlerine bulaştırmamak” formülü geliştirilmekle birlikte bu ‘bulaştırmama’ düşüncesinin nasıl, hangi meşruiyetle ve neye göre yapılacağı hala Türkiye’de cevabı verilememiş ancak çokça uygulama alanı oluşmuş bir konudur. Öncelikle bulaştırmama konusu bir devlet üstünlüğü meydan getirmiştir ki buradan hareketle devlet ve yönetimini üstlenenler bu hâkim konumdan sorun çıkarabileceğini düşündüğü her alan için olduğu gibi dini alan içinde de düzenlemeye gitmiştir. İkinci olarak demokratik olması istenen sistem halkın önüne “ama şu şartlar altında” ibaresi koyarak onun dışında karar verebilmeyi kısıtlamaya gidebilmiştir. Ülkemizde kadın giyimi ile ilgili basit bir konunun nasıl yankılar uyandırdığı bu açıdan dikkate alınabilir.

Bu üst meşruiyet kavramları yani devletin varlığı ve bütünlüğü ile dinin kurallarına uyulması anlayışı bir dönem için belirleyiciyken, bunların yerine ikame edilen

çağdaşlaşma ve bilimin rehberliği anlayışları devamlılık için yeni nesillerce öğrenilmesi, ezberlenmesi, korunarak uygulanması ve bu yönde ideallere sahip olunması gereken bir kimliğe getirilmiştir. Eğitim bu anlayışı oluşturmak için en iyi üretim aracı, bu çıktıyı harekete geçirmek için propaganda ise en ileri sosyalleşme haline gelmiştir. Böylece eğitim kişinin kendinin rızasıyla bağlı, kabiliyetlerini öğrenmek, uygulamak yâda sadece merak için edinebileceği bir değer olmaktan çıkmıştır.

Bu alanda elde edilen üretim başarısızlıkları ise devletin kaynak kayıpları olarak ele alınmakta, ekonomi bilimi bağlamındaki kavramlaştırmaların altında ortaya çıkan işsiz kesim son dönemde sorumluluk kabul etmeyen ya da bunu kısıtlı ölçüde ele alan devlet için sermayesi olanın merhametine bırakılmış bir alana sunulmaktadır. Bilimsel yöntemin el atmadığı hemen hiçbir konu kalmadığı bu günlerde kişinin sosyal statüsünün nasıl şekillendiği, nasıl bir iletişim algısına sahip olduğu, bunun nasıl evrileceği, karakterinin neye göre değişiklik göstereceği gibi mikro ölçeklerden sınırların ortadan kalkması ve dünyanın tek bir yönetim altında nasıl yönetilebileceğini ifade eden makro ölçeklere kadar büyük bir bilgi havuzu meydana getirilmiştir.

Meşruiyet algısı, sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasındaki farkın kaybolduğu bir dönemde oluşturulan devlet örgütlenmesinde kişi, bahsedilen bilgi havuzundan aldığı bilgiler kadar meşru ve güvenilir olarak görülmekte buna göre sınıflandırılmaktadır. Böylece ‘doğru bilgiyle bilgilendirilen’ kişi, ‘karar verebilen’ kişinin önüne geçirilerek iradesini ve onu kullanabilme kabiliyetini kaybetmekte olan vatandaşlar meydana getirilmektedir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Albertini, Jean-Marie, **Ekonomik Sistemler**, çev. Cafer Unay, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1990.

Alkan, Ahmet Turan, **Ordu ve Siyaset**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Anonim , **Dünya Tarihi Ansiklopedisi**, Milliyet Gazetesi, 1991a.

Anonim , **Ekonomi Ansiklopedi**, Milliyet Gazetesi, 1991b.

Arslan, Ahmet, **İlkçağ Felsefe Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Barrow, Reginald H. , “Romalılar” , (Erişim),

<https://ekitapulkesi.blogspot.com/2017/11/reginald-h-barrow-romallar-pdf-indir.html>, 30.05.2018.

Bauberot, Jean, “Dünyada Laiklik”, (Erişim),

<https://tarihinonderi.com/dunyada-laiklik-indir/> ,30.05.2018.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017

Bloch, Marc, **Feodal Toplum**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.

Bolay, Süleyman Hayri, **Osmanlı Düşünce Dünyası**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.

Bora, Taml, “Milliyetçi-Mufazakâr ve İslâmıcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2012,s. 251.

Bozarıslan, Hamit, “M. Ziya Gökâlp”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.314.

Bozarıslan, Hamit, **Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Cevizci, Ahmet, **Aydınlanma Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 2008.

Cevizci, Ahmet, **On Yedinci Yüzyıl Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2017.

Chasteen, John Charles, **Latin Amerika Tarihi**, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Comte, Auguste, **İslâmiyet ve Pozitivizm**, haz. Christian Cherfils, Çev. Özkan Gözel, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

Comte, Auguste, **Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine konuşma**, Çev. Erkan Ataçay, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2015.

Çavdar, Tefvik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2013.

Çiğdem, Ahmet, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012,s.68.

Çiğdem, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Deren, Seçil, “Kültürel Batılılaşma”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012,s.382.

Doğan, Atila, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yayınları, İstanbul,2012.

Erdem, Habip Hamza, **Genç-Türk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul,2016.

Encyclopedia Britannica, (Erişim) <https://www.britannica.com/biography/Richard-Congreve> ,30.05.2018.

Enver Paşa, **Enver Paşa'nın Anıları**, Haz. Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Findley, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi**, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Gökçe, Ali Fuat, “ Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi”, (Erişim)

https://www.researchgate.net/publication/313679689_Osmanli_Klasik_Doneminde_Idari_Reform_Hareketleri_Koci_Bey_Risalesi , 30.05.2018.

Gündoğan, Ali Osman, **Bergson**, Say Yayınları, İstanbul, 2007.

Heather, Derek, **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, Çev. Meral Delikara Üst, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

Huberman, Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

İnalçık, Halil, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Kahraman, Hasan Bülent, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.125.

Kalın, İbrahim, **Ben, Öteki ve Ötesi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

Kaliber, Alper, “ Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.107.

Karabekir, Kazım, “İttihat ve Terakki Cemiyeti” (Erişim)

<https://ekitapulkesi.blogspot.com/2016/12/kazm-karabekir-ittihat-ve-terakki.html> ,
30.05.2018.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, VII.Cilt, Islahat Fermanı Devri 1861-1876**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Karal, Enver Ziya , **Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Kara, İsmail, “İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul,2014, s.234.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı’dan Günümüze, Elitler ve Din**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı Modernleşmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Korlaelçi, Murtaza, **Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi**, Kadim Yayınları, Ankara, 2014a.

Korlaelçi, Murtaza, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul,2014, s. 214.

Köker, Levent, **İki Farklı Siyaset**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.

Kutay, Cemal, **Tarih Sohbetleri**, Halk Matbaası, İstanbul, 1966.

Le Goff, Jacques, **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, Çev. Hanife Güven ve Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014.

Mardin, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012a.

Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012b.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012c.

Mardin, Şerif, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, 2014, s.42.

Moore,Jr., Barrington, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

Mutman, Mahmut, “Şarkiyatçılık / Oryantalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.189.

Oktay, Cemil, “Bizans Siyasi İdeolojisi’nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi’ne”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.29.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

Ortaylı, İlber, **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Ortaylı, İlber, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.37.

Ortaylı, İlber, Erdinç, Erol Şadi, **İttihat ve Terakki**, Haz. Alper Çeker, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016.

Ortaylı, İlber, **Avrupa ve Biz**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Özden, Barış Alp, “Ahmet Rıza” , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.120.

Özlem, Doğan, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.452.

Palmer, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, Bilgin Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Pirenne, Henri, **Ortaçağ Kentleri**, Çev. Şadan Karadeniz , İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Rudé, George, **Fransız Devrimi**, Çev. Ali İhsan Dalgıç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Said, Edward W., **Şarkiyatçılık**, Çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

Swingewood, Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

Şahin, Harun, “ Nasihat-nâme Literatürüne Göre Osmanlı Devleti’nin Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri” , **Akademik Bakış**, (Erişim) <http://www.akademikbakis.org/eskisite/36/17.htm> , 30.05.2018.

Toker, Nilgün, Tekin, Serdar, “Batıcı Siyasî Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.82.

Toprak, Zafer, **Cumhuriyet ve Antropoloji**, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, İstanbul,2012.

Toprak, Zafer, “Osmanlı’da Toplumbilimin Doğuşu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.310.

Tüzer, İbrahim, **Kimlik İnşası ve Modernizm**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.

Ural, Şafak, **Pozitivist Felsefe**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, 2.Kısım**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye’de çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

Ünüvar, Kerem, “Abdullah Cevdet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014a, s. 98.

Ünüvar, Kerem, “İhya’dan İnşa’ya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014b, s.129.

Üstel, Füsün, “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın “İcadı” ”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.166.

Yavuz, Hilmi, **Alafrangalığın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Walicki Andrzej, “Rus Düşünce Tarihi”, (Erişim) https://media.turuz.com/her_konu-2017/1435-Rus_Dushunce_Tarixi-Aydinlanmadan_Marksisme-Andrzej_walickich-Alaidtdin_Shenel-2004-692s.pdf ,30.05.2018.

Watt, M. Montgomery, **İslam’ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2013.

Weber, Eugen, **Köylülerden Fransızlara**, Çev. çağdaş Sümer, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.

